

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DAHİLDE İŞLEME REJİMİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
EBUBEKİR BULUŞ

GAZİANTEP – 2022

T.C.
HASAN KALYONCU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

DAHİLDE İŞLEME REJİMİNİN DIŞ TİCARETE ETKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
EBUBEKİR BULUŞ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. İBRAHİM ÇÜTCÜ

GAZİANTEP – 2022

KABUL ve ONAY

Ebubekir BULUŞ tarafından hazırlanan ‘Dahilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği’ başlıklı bu çalışma 14.01.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucu **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet Vahit EREN
(Başkan)

Doç. Dr. İbrahim ÇÜTCÜ
(Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Yıldız ÖZKÖK
(Üye)

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. ....../...../.....

Prof. Dr. İbrahim Halil GÜZELBEY
Enstitü Müdürü

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Dahilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye Örneği” başlıklı çalışmanın tarafımda, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve onurumla doğrularım. ....../...../.....

[İmza]

Ebubekir BULUŞ

ÖNSÖZ

İşletmelerin uluslararası piyasalarda aktif rol oynaması, rekabet gücünü arttırabilmesi amacıyla hammadde teminine olanak sağlayan Dahilde İşleme Rejimi'nin Dış Ticarete Etkisi: Türkiye örneği incelenmiştir.

Tez çalışmamda beni yönlendiren, akademik bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen, katkıları ve yorumları ile büyük emeği olan tez danışmanım Sayın Doç. Dr. İbrahim ÇÜTCÜ'ye, bana bu konu üzerine çalışma imkanı sağlayan Hasan Kalyoncu Üniversitesi'ne, hayatımın her aşamasında yanımda olan aileme, arkadaşlarım Harun AYDIN ve Burak ÇANAKÇI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Gaziantep, 2022

Ebubekir BULUŞ

ÖZET

İmalat alanında faaliyet gösteren işletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet etmesine olanak sağlamak, çeşitliliği ve rekabet gücünü artırmak amacıyla küresel fiyatlarla hammadde temin edilmesine olanak sağlayan gümrük rejimine Dahilde İşleme Rejimi (DİR) denilmektedir.

Bu çalışmada, dahilde işleme rejimi, döviz kuru ve ticaret dengesi ile ilişkisi Hatemi-J eşbütünleşme testi ile ölçülmüştür. Elde edilen bulgulara göre kısa dönemde dahilde işleme rejiminden dış ticaret dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ancak döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Dahilde işleme rejimi, İthalat, İhracat, Ticaret dengesi

ABSTRACT

The customs regime that allows the supply of raw materials at global prices in order to enable companies operating in the field of manufacturing to compete in international markets and to increase diversity and competitiveness is called Inward Processing Regime (IR).

In this study, the relationship with the inward processing regime, exchange rate and trade balance was measured by Gregory-Hansen and Hatemi-J cointegration tests.

According to the findings, it has been determined that there is a one-way causality relationship from the inward transaction regime to the foreign trade balance in the short run, but there is no causality relationship between the exchange rate and the foreign trade balance in the short run.

Keywords: Inward Processing Regime, Export, Import, Balance of trade

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı	2
1.2. Araştırmanın Önemi	2
1.3. Araştırmanın Hipotezleri.....	4
1.4. Araştırmanın Yöntemi.....	4
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları	5
İKİNCİ BÖLÜM	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE	6
2.1. DİR'in Uluslararası Dayanağı ve Türkiye'de Yürürlüğe Girişi	6
2.2. DİR'in Tanımı	6
2.3. DİR'in İşleyişi	8
2.3.1. Şartlı Muafiyet Sistemi.....	9
2.3.2. Eşdeğer Eşya Kullanımı	10
2.3.3. Geri Ödeme Sistemi	11
2.3.4. Yurt İçi Alım	13
2.4. DİİB ve Dİİ'nin Tanımı ve Karşılaştırılması	14
2.5. Dahilde İşleme Rejimi Uygulama Esasları.....	15
2.5.1. Dahilde İşleme İzin Belgesi Süreci ve İlk Başvuru.....	15
2.5.2. Dahilde İşleme İzni Süreci	16
2.5.3. Dahilde İşleme İzni Verilecek Haller	16
2.5.4. Dahilde İşleme İzni Verilmeyecek Eşya Listesi.....	17
2.6. DİİB ve Ekleri	18
2.7. DİR Kapsamında İhracat ve İthalatın Gerçekleştirilmesi.....	20
2.8. Türkiye'de Dahilde İşleme Rejiminin Gelişim Aşamaları	22

2.8.1. Dahilde İşleme Rejiminin Amacı	23
2.8.2. Dahilde İşleme Rejiminin Avantajları	24
2.8.3. Dahilde İşleme Rejimi Uygulamasının Önemi	25
2.9. DİR'in Eksik Yönleri ve Eleştiriler	30
2.10. Dahilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkisi	31
2.10.1. Dahilde İşleme Rejiminin İthalata Etkileri	31
2.10.1.1. İthalat Vergileri Kapsamında Etki ve Sonuçları	32
2.10.1.2. Rekabetçi Hammadde ve Yarı Mamul Temini Açısından Etkileri....	32
2.10.2. Dahilde İşleme Rejiminin İhracata Etkileri	34
2.10.3. Rekabetin Artışına Olan Etkileri	34
2.10.4. İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki ve Bağlılık Etkisi	36
2.10.5. DİR ve Sektörel Yaygınlığı	38
2.11. Dış Ticaret Teorileri	39
2.11.1. Klasik Dönem Öncesi Anlayış ve Merkantilizm	39
2.11.2. Fizyokrasi	40
2.11.3. Klasik Dış Ticaret Teorisi	41
2.11.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	42
2.11.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	43
2.11.3.3. John Stuart Mill ve Klasik Dış Ticaret Yaklaşımı	45
2.11.4. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisi	45
2.11.5. Modern Dış Ticaret Teorileri	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM	47
3.1. Araştırmanın Yöntemi ve Ekonometrik Analiz	47
3.2. Literatür Özeti	47
3.3. Ekonometrik Yöntem ve Metodoloji	53
3.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi	53
3.3.2. KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin) Birim Kök Testi	54
3.3.3. Lumsdaine - Papell (1997) Birim Kök Testi	54
3.3.4. Granger Nedensellik Testi	55
3.3.5. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi	55
3.3.6. Zamanla Değişen Nedensellik Testi	56

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM	57
4.1. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular	57
4.2. Birim Kök Test Sonuçları	58
4.2.1. ADF ve KPSS Birim Kök Test Sonucu	59
4.2.2. Lumsdaine - Papell (1997) Birim Kök Test Sonucu	59
4.3. Nedensellik Test Sonuçları	61
4.3.1. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonucu	61
4.3.2. VECM Granger Nedensellik Test Sonucu	62
4.3.3. Zamanla Değişen Nedensellik Test Sonucu	62

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER	67
5.1. Sonuç	67
5.2. Öneriler	68
5.2.1. Firmalar İçin Öneriler	68
5.2.2. Politika Yapıcılar İçin Öneriler	69
5.2.3. Araştırmacılar İçin Öneriler	69
KAYNAKÇA	70

TABLÖLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1. DİR sistemleri karşılaştırması	13
Tablo 2. DİİB ve Dİİ Uygulamalarının Karşılaştırılması	15
Tablo 3. DİR izni verilmeyen eşya çizelgesi	17
Tablo 4. DİR Kapsamında Kullanılan Gümrük Rejim Kodları	21
Tablo 5. DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat değerlerinin karşılaştırılması	27
Tablo 6. 1980 Yılı Öncesi ve Sonrası İhracatın İthalatı Karşılama Oranına Yönelik Frekans Sonuçları	30
Tablo 7. Toplam ithalat içinde DİR'in yeri (1996-2021)	32
Tablo 8. Toplam ihracat içinde DİR'in yeri (1996-2021)	37
Tablo 9. Karşılaştırmalı üstünlükler örnek kuramı	44
Tablo 10. Tanımlayıcı İstatistikler	57
Tablo 11. ADF ve KPSS Birim Kök Testlerinin Sonuçları	59
Tablo 12. LP Birim Kök Testi Sonuçları	60
Tablo 13. Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme Testi Sonuçları	61
Tablo 14. VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları	62

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1. Şartlı muafiyet sistemi süreci.....	9
Şekil 2. Geri ödeme sistemi süreci.....	12
Şekil 3. Dahilde İşleme İzin Belgesi Örneği.....	19
Şekil 4. Dahilde İşleme İzin Belgesi İhracat ve İthalat Listesi Örneği	20
Şekil 5. Dahilde işleme rejimi örnek işleyişi	24
Şekil 6. DİR'in genel ihracat içindeki yeri (1996-2021).....	26
Şekil 7. DİR'in genel ithalat içindeki yeri (1996-2021)	27
Şekil 8. DİR'in Türkiye ekonomisine net katkısı (1996-2021)	29
Şekil 9. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları	63

KISALTMALAR LİSTESİ

AATUHK	:	Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun
CİF	:	Cost, Insurance Freight
DFİF	:	Destekleme ve fiyat istikrar fonu
Dİİ	:	Dahilde İşleme İzni
DİİB	:	Dahilde İşleme İzin Belgesi
DİR	:	Dahilde İşleme Rejimi
DKO	:	Döviz Kullanım Oranı
DTM	:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	:	Dünya Ticaret Örgütü
FOB	:	Free On Board
GB	:	Gümrük Birliği
KDV	:	Katma Değer Vergisi
KKDF	:	Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu
ÖTV	:	Özel Tüketim Vergisi
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu
WTO	:	Dünya Ticaret Örgütü

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin arasındaki ihracatın artması ve dünya düzeninin sürekli bir değişim içerisinde olması rekabeti devamlı artırmaktadır. İhracat performansının etkisi ülkelere kabul edilmekte olup ekonomik gelişme ve kalkınmanın gerçekleşmesi için önem teşkil etmektedir. Bu nedenle ihracata ve uluslararası pazarlamaya odaklı olarak dış ticarete avantaj elde etme hedefinde ilerleyen büyük küçük tüm ülke ekonomileri kendi pazarlarıyla sınırlı kalmayarak uluslararası pazarlar için de stratejiler oluşturmaktadırlar. Ülkeler ihracatta rekabetçi kalabilmek ve dış ticarete denge kurabilmek için bazı önlemler almaktadırlar.

Dövizin temini açısından ithalatın önemini, kalkınma çabası içindeki ekonomiler açısından Coughlin ve Cartwright (1987:45) çalışmalarında vurgulamaktadırlar. Gelişmiş ülkeler dışında kalan ülkelere ihracatın temelini oluşturan tarım ürünlerinin ihracatının yeterli seviyeye ulaşmaması bu ülkelerin ekonomisinin ödemeler dengesini bozabilmekte ve cari açığa sebep olabilmektedirler. Bu sebeple ihracatın miktarının ve çeşidinin artırılması döviz girdisinin artmasını sağlayarak ekonominin kalkınabilmesi ve ülkelerin ihtiyaçlarını karşılayabilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu plan ihracatın artırılmasına yönelik olsa da yeterli olmayacaktır, ihraç edilen mallara uluslararası ortamda talep gücünün artırılması için ürünün değerinden yüksek fiyatlama yapılmasına engel olunabilmesine gerekmektedir.

Devletin her türlü desteği ekonomiye müdahale olarak bilinmekte olup kural ve çerçeve olmadan bu desteklerin sağlanması, müdahalenin gerçekleşmesi uluslararası düzeyde istenmeyen olumsuz sonuçlara sebep olabilir. Avrupa Birliği, DTÖ, OECD ve NAFTA gibi uluslararası kurum ve örgütler tarafından devlet müdahalesinin belirli bir sınır içerisinde yapılmasını sağlamak adına çalışmalar yapılmaktadır.

Ülkeler ekonomilerini geliştirmek için çeşitli teşvik ve destek programları hazırlamaktadırlar. Geleneksel korumacılığın ve gümrük duvarlarının azaltılması ve dünya ticaretinin liberalleşmesi amacıyla birçok düzenleme yapılmıştır. Küresel ticaretteki ihracat paylarının artmasını amaçlayan ülkeler, küresel açıdan avantajlarını koruyabilmek ve daha

fazla avantaj kazanabilmek için farklı teşvikler uygulamaya devam etmektedirler (Atayeter ve Erol, 2011: 47).

Hizmet ve mal üretimlerini karşılaştırmalı üstünlüklerini kullanarak ve ölçek ekonomisinden faydalandırarak daha yarışmacı mal üretebilme hedefi ihracatı teşvik politikasının asıl hedefleri arasındadır (Ersungur ve Yalman, 2009: 54)

1970 – 1980 yılları arası Türkiye’de meydana gelen ekonomik buhranlar sonrası ihracat temelli ve ihracata dayalı kalkınma modeli benimsenerek uygulamaya konulmuştur. Meydana gelen bu gelişmeler neticesinde ihracat teşviklerinde artışlar meydana gelerek yapılan son düzenlemeler ile Türkiye’nin Dünya Ticaret Örgütü’ne üyeliği ve ardından Avrupa Birliği üyelik aşamaları çerçevesinde Gümrük Birliği (GB)’ne girmesi ile asıl halini almıştır. İhracatın arttırılmasına yönelik olan doğrudan parasal teşvikler bu önemli gelişmeler neticesinde yürürlükten kaldırılmıştır. İhracata yönelik yapılan devlet yardımları uluslararası taahhütler çerçevesinde güncellenmiştir.

Dahilde İşleme Rejimi kısaca ithalatçı firmalara dünya piyasa fiyatlarıyla ithalat yapılması halinde vergiden muaf olmalarını sağlayan ve bu firmalara rekabet edebilme gücü kazandıran ilk akla gelen teşvik tedbirlerinden biridir. Ülkemiz ihracatının yaklaşık %50’lik bir dilimi bu yolla gerçekleştiği için bu konu detaylı olarak incelenmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada 2002:01-2021:01 dönemini kapsayan aylık verilerden yararlanılarak dış ticaret dengesi (TİC; ABD Doları) ile dahilde işlem rejimi (DİR; Milyon ABD Doları) ve TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (DK; 2003 baz yılı) arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

1.2. Araştırmanın Önemi

DİR, firmaların üretimleri için ihtiyaç duydukları, ithal edilen malzemelerin belirli bir süre içerisinde işlenmesi ve nihai ürünün ihraç edilmesi şartıyla her türlü vergi ve her türlü politika tedbirinden muaf olan malzemeleri ithal etmelerini sağlayan bir tür ihracat teşvik uygulamasıdır. Dahilde işleme ile, malların gümrük bölgesi dışında ithal edilmesi ve aynı veya işlenmiş biçimde ihraç edilmesi şartıyla vergi ve diğer yükümlülüklerden kaçınmak mümkündür (Häntschi ve Huchzermeier, 2016: 113). DİR'nin Türkiye'deki geçmişi, 1984 tarihli İhracatı Teşvik Tebliği'ne kadar uzanmaktadır. DİR, Türkiye'nin 1996 yılında Gümrük

Birliği'ne katılması nedeniyle AB Gümrük Kanunu ile uyum sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Tarım  r nleri dışındaki her  r n, D R'e tabidir. Bu sözleşme ile Türkiye'de veya birliğin diğer üyelerinde üretilen veya üçüncü bir ülkede üretilip herhangi bir AB ülkesinde dolaşıma giren her ürün serbest ticarete konu olacak ve gümrük vergileri ile tüm yasak ve sınırlamalar kaldırılmıştır ( ak ve  ak, 2007: 47).

Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler sonucunda Cumhuriyetin ilanından bu yana hakim ekonomi modeli olan ithal ikameci modelden vazgeçilerek ihracata dayalı bir büyüme stratejisi benimsenmiştir. Bu büyüme stratejisi için ithalat serbest bırakılmış, iç talep daraltılmış ve üretim ihracata yönlendirilmiştir. Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasıyla ihracata yönelik büyüme stratejisine paralel olarak yasal  er eve oluşturulmuş ve 2000 yılında 4458 sayılı Gümrük Kanunu ile y r rl ge girmiştir. Bu kanunla D R ekonomik açıdan etkin bir ihracatı teşvik sistemi olarak düzenlenmiştir (Tekin, 2017: 194). 20 Aralık 2006 tarih ve 26382 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan D R'e ilişkin Tebliğ, zaman içerisinde sık sık değişikliğe uğramakla birlikte halen yürürlüktedir.

D R, ihracatı geliştirmeye yönelik bir tür teşvik programı olduğundan ihracatçı firmalara önemli avantajlar sağlamaktadır. Bu avantajlardan ilki, vergi muafiyetlerinin ihraç ürünlerinin pazarda çeşitlendirilmesine olanak sağlamasıdır. Ancak D R'in avantajları bununla sınırlı değildir. D R, şirketin ihracat garantisini yerine getirmesi durumunda ithalat kotası ve gözetim uygulamalarından muafiyet sağlar. Ayrıca fikri mülkiyet hakları gümrük vergileri, KDV ve diğer vergi, resim ve harçlardan muafiyet öngörmektedir (Kocae e-Cebeci ve Yılmaz, 2013: 208-209).

Kısacası ya vergilerin ödenmemesini ya da ödenen vergilerin geri alınmasını sağlar. Çoğunlukla Asya ve özellikle Çin'den gelen gelişmekte olan ülkelerin geçmiş deneyimleri, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla ihracatın artması ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. D R, ihracatı artırarak ekonomik büyümeyi sağlar. Ayrıca D R, ülkeye daha fazla döviz girmesini sağlar (şişman, 2017: 261).

D R'den yararlanabilmek için öncelikle Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü'nden alınmış Dahilde İşleme İzin Belgesi veya Gümrük idarelerinden alınmış Dahilde İşleme İzin Belgesine sahip olunması gerekmektedir. Başvuruların değerlendirilebilmesi için ithal girdilerin üretimde kullanımının tespitinin mümkün olması ve

yerli üreticilerin çıkarlarının olumsuz etkilenmemesi gerekmektedir. Ayrıca işletme faaliyeti katma değer yaratan ve kapasite kullanımını artıran bir faaliyet olmalı, işlenmiş ürünün rekabet gücünü ve ihracat potansiyelini artıracak koşullar oluşturulmalıdır. Dahilde işleme izinlerinin azami süresinin 12 ay olduğu da eklenmelidir. Özel projelerde süre, projenin tamamlanma süresi ile sınırlıdır. Dahilde İşleme İzni, ilk ithalatın yapıldığı tarihe göre en fazla 3 ay uzatılabilir. DİR ihracatı teşvik ederken, ithalata olan bağımlılığı da kolaylaştırdığı için üretimin ithalata bağımlılığını artırmaktadır. Dış ticarete ilişkin Gümrük Vergileri ile normal ticarete ilişkin KDV, Özel Tüketim Vergisi, Anti Damping Vergisi gibi diğer vergiler, girdiler işlenip ihraç edildikleri sürece ithal ediliyorsa alınmamaktadır (Şişman, 2017: 267). DİR, şirketlerin vergi ödememesi ve bu vergiler ve ücretler devletin gelir kalemleri üzerinde olduğu sürece kar elde etmesi anlamına gelir, bu da kamu gelirlerinin kaybı anlamına gelmektedir. DİR, vergi ve politika önlemlerinden muafiyet sağlayarak ihracatçıların girdi maliyetlerini azaltır. Bu nedenle ciddi bir maliyet avantajı sağlar. Bu bağlamda da ülke ekonomisi açısından önemi ortaya çıkarılmalı ve gerçekleşen dış ticaret rakamlarının DİR açısından incelenmesi gerekmektedir. Bu araştırma içerisinde de Türkiye'de DİR ile dış ticaret arasındaki ilişkinin araştırılması hem politika yapıcılar hem de piyasada yer alan firmalar açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir. Politika yapıcıların bu rejim ile beraber ortaya çıkan tabloda atması gereken adımlar belirlenerek, firmalarında DİR ile piyasada rekabet edebilme gücü ortaya çıkarılacaktır.

1.3. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Dış ticaret dengesi ile Dahilde İşleme Rejimi arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Dış ticaret dengesi ile TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Dahilde İşleme Rejimi ile TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasında anlamlı bir ilişki vardır.

1.4. Araştırmanın Yöntemi

Gerçekleştirilen bu araştırma içerisinde de Census X-12 yöntemi kullanılmaktadır. TİC ve DİR serileri TRAMO/SEATS DK serisi ise Census X-12 yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılarak analize dahil edilmiştir. Analizde kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu elektronik veri tabanından alınarak tamamlanmıştır.

Bu çalışmada 2002:01-2021:01 dönemini kapsayan aylık verilerden yararlanılarak dış ticaret dengesi (TİC; ABD Doları) ile dahilde işlem rejimi (DİR; Milyon ABD Doları) ve TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (DK; 2003 baz yılı) verileri ele alınmaktadır. Analizde kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu elektronik veri tabanından alınmıştır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel sınırlılıkları şu şekilde sıralanabilir;

- Araştırma verileri 2002 yılı Ocak ayı verileri ile 2021 yılı Ocak ayı verileri ile sınırlandırılmıştır.
- Araştırma da kullanılan değişkenler dış ticaret dengesi (TİC; ABD Doları) ile dahilde işlem rejimi (DİR; Milyon ABD Doları) ve TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (DK; 2003 baz yılı) verileri ile sınırlandırılmıştır.
- Araştırma verileri değişkenlere ait aylık veriler ile sınırlandırılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gerçekleştirilen bu araştırmanın ikinci bölümünde Dahilde İşleme Rejimi ile alakalı kavramsal bilgilere ve literatürde yer alan bulgulara yer verilmektedir.

2.1. DİR'in Uluslararası Dayanağı ve Türkiye'de Yürürlüğe Girişi

Dâhilde İşleme Rejiminin uluslararası hukuki temeli 1995'te imzalanan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) anlaşmasıdır. Söz konusu Anlaşmada, alınması gerektiği halde vazgeçilen veya toplanmayan kamu gelirleri sübvansiyon olarak nitelendirilmiş, fakat ihraç edilecek ürünlerin yurt içi pazara sunulması durumunda vergilerin alınmaması ya da tahakkuk etmiş vergi sınırını aşmayacak biçimde böyle vergilerden muaf tutulması ya da geri verilmemesi devlet yardımı olarak değerlendirilemeyecektir (İTKİB, 2020).

Bu çerçevede, bir ülkede yerleşik firmaların Dâhilde İşleme Rejimi ya da benzer düzenlemeler ile ihraç ürünlerinin üretimi için gereken malları, ithalat esnasında oluşan vergileri ödemediği ithal etmesi ve sonrasında elde edilen bu mamulleri ihraç etmesi, yapılan anlaşma neticesinde bir eylem olarak ortaya çıkmaktadır (Altunyaldız ve Başer, 1999: 13).

Dâhilde İşleme Rejimi ihracat teşvik mekanizmalarından biridir. Mevzuata 25.12.1995 tarihinde alınan 1995/7615 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile girmiştir. Zaman içinde, değişen koşullara uyum sağlamak üzere birtakım değişiklikler yapılmış ve yapılmaktadır. Rejim, günümüzde 27.01.2005 tarih 2005/8391 sayılı DİR kararına dayanılarak çıkartılan ve 20.12.2006 tarih 26382 sayılı Resmi Gazete'de yer alan 2006/12 sayılı DİR Tebliği kararına dayanarak çıkarılan diğer tebliğler ile genalgeler eliyle yürütülmektedir (Resmi Gazete, 2006).

2.2. DİR'in Tanımı

İhraç edilmek amacıyla gümrük tarifeleri dışında tutularak ithalata müsaade eden gümrük rejimine kısaca DİR denilmektedir. Günümüzde Türkiye'de uygulanış şekline göre bir tanım yapılacak olursa, ihracat miktarını yükseltmek için ihraç edilecek malın üretiminde yer alacak olan işletme malzemesinin ve ucuz hammaddenin; gümrük vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, anti-düşürüm, sübvansiyon ve kota şeklindeki ücretlerden muaf

tutularak ithalatına onay verilen ve KDV muafiyeti oluşturan ekonomi endeksli bir teşvik sistemidir. İhraç edilmek üzere yurt içinden ve/veya yurt dışından hammadde temininde vergilerden muaf olunmasını sağlayan bir teşvik sistemidir (Aslan ve Dinçer, 2016: 3).

DİR'in amacı mevzuata ilk girdiği 1995 yılında, üretiminde ithal hammadde kullanılan malların ihracatını tanzim etmek olarak tanımlanarak, 2005 yılında düzeltilen kararda; uluslararası pazar fiyatı üzerinden girdi sağlamak koşuluyla ihracatı yükseltmek, ihraç kalemlerine devletlerarası piyasada mücadele edebilme potansiyelini arttırmak, ihraç piyasasını arttırmak ve ihraç kalemlerini çeşitlendirmek şeklinde tanımlanmaktadır. Bu nedenle ihraç edilecek ürün üreticilerine, uluslararası piyasa ücretlerinden hammadde, yardımcı madde, mamul, yarı mamul, değiştirilmemiş ürün ile paketleme ve işletme sarfiyatlarını, gümrük muafiyeti olarak ithalatına fırsat sağlamaktadır. İthalat ile birlikte KDV muafiyeti sağlayarak yurtiçi alıma da fırsat sağlanmaktadır. İhraç edilecek malları üretirken kullanılan ürünlerin oluşabilecek tüm vergilerden muaf olarak ithal edilmesinin sağlanması girdi maliyetlerini düşürerek global pazarda firmalara rekabet imkanı sağlamaktadır (Aslan ve Dinçer, 2016: 3).

Hem kaliteli hem uygun fiyatlı ithal mal kullanılarak ihracatta pozitif değer yaratılması, ihraç üretimi desteğiyle iş imkanlarının oluşturulması, son teknolojilerin ülkeye girmesine fırsat sağladığı gibi ekonomik avantajları beraberinde getirmektedir (Eryüzlü, 2013: 62). Ayrıca yurt içi piyasalardan KDV'den muaf ürün alımına fırsat vererek ihracatın değerini yükselttiği ve ulusal firmaların gelişimine destek sağladığı değerlendirilebilir. Bununla birlikte vadeli ithalat işlemlerinde hesaplanan %6 kaynak kullanımını destekleme fonu kesintisi düzen çerçevesindeki ithalatların dışında bırakıldığından üreticilere ek ekonomik güç sağlamaktadır (Eryüzlü, 2013: 62).

Bakanlıktan Dahilde İşleme İzin Belgesi (DİİB) yada ilgili gümrük yönetimine başvurup Dahilde İşleme İzni (Dİİ) alan firmalar DİR'den faydalanabilirler. DİİB ve Dİİ işleyiş olarak birbirlerini çağrışırsalar dahi DİİB'nin, Dİİ'nin içerik olarak daha kapsamlı bir hali olduğu söylenebilir. Bu sebeple DİR sistemi DİİB üzerinden anlatılmaya çalışılmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2021).

DİR'in ticaret kuramıyla arasındaki bağlantıya değinilecek olursa, dış ticaret kuramlarından dikey uzmanlaşma ile alakalı olduğuna değinilebilir. Dış ticaretin yalnızca son ürünlerin devletlerarasında takası olmanın yanı sıra, son ürünleri meydana getiren hammadde

ve yan maddelerinin ticareti haline dönüştüğü görülmektedir. Dünya çapındaki hizmet ve mal üretimi ağları arasında takas edilen ara ürünler 2015 yılında dünya ticaretinin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Meydana gelen bu dönüşümün nedeni elde edilecek ürünlerin üretiminde kullanılacak girdilerin farklı durumlarda ve farklı fiyatlardan devletlerarası piyasada ilan edilmesinden kaynaklanmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2021).

Bu sebeplerle ülkeler, devletlerarası piyasada rekabet edebilme güçlerini arttırmak amacıyla başta fiyat olmak üzere gümrük değişimlerini düzenlemektedir. Türkiye’de DİR bu duruma en iyi örnek olarak verilebilir. Dış ticaret kuramı ile DİR arasındaki ilişki dikey uzmanlaşma ile açıklanabilir fakat dikey uzmanlaşma üretimin ve serbest ticaretin uluslararası olmasının sonucudur. Gümrük vergileri DİR ile kısmi olarak kaldırıldığı için dikey uzmanlaşmaya ve dış ticarete katkı sunmaktadır. DİR’in teorisinin olmayarak uluslararasılaşma ve dikey uzmanlaşmanın bir basamağı olduğu bu sebeple anlaşılabilir (Eyilcim, 2012: 41).

Gümrük ücretlerinin bulunduğu ortamda ihtiyaç duyulduğu vazgeçilmez gerçek olan DİR’e serbest ticaret ortamında ihtiyaç olmayacaktır. Uluslararası literatürde Dahilde İşleme Rejimi kapsamında yapılan ihracat ve ithalat, dahilde işleme ticareti olarak tanımlanabilmekte ve ülkelerin dikey uzmanlaşmasının değerlendirilmesinde kullanıldığı bilinmektedir.

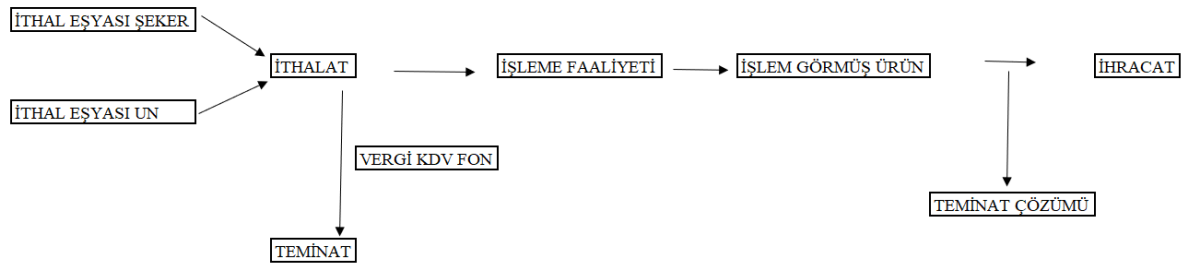
2.3. DİR’in İşleyişi

DİR çerçevesinde firmalara sağlanan avantajları şartlı muafiyet sistemi ve geri ödeme sistemi olarak iki temel sistem şeklinde açıklamak mümkündür. İhracat pazarının belirlenmesinde en yararlı model olarak şartlı muafiyet sisteminin öne çıktığı görülmektedir (Revenue, 2005: 35). Bu ayrıcalığın uygulanabilmesi için Dİİ alınması gerekmektedir. Dahilde işleme İzni (Dİİ), gümrük idareleri tarafından firmalara ihracat yapabilme kapsamında gümrükten muaf ithalata tanınan izin olduğu söylenebilir. Bu izin Ekonomi ve Maliye Bakanlığı tarafından verilmektedir. Bu iki sistem ile alakalı bilgiler aşağıda yer alt başlıklarda açıklanmaktadır.

2.3.1. Şartlı Muafiyet Sistemi

Şartlı muafiyet sistemi, bir başka deyişle askıya alma sistemi DİR'in en yaygın kullanım alanını meydana getirmektedir. Şartlı muafiyet sisteminde, firmalar ihracat taahhüdü vererek gümrük vergisi, KDV gibi vergilerden muaf tutulmaktadırlar. Bu vergilerden muaf tutulan firmalar ihracatı planlanan ürünün üretilmesi avantajlı duruma gelmektedirler. Ayrıca ticaret politikası önlemlerinden de muaf tutulmaktadırlar. Bu yöntem ile firmalar ithalat süreçlerini daha hızlı ve kolay yapabilmektedirler. Bu durum da ihracatçı firmalara maliyet avantajları sağlamaktadırlar.

Rejimden en yüksek şekilde yararlanılabilmesi için alt sistemlerden olan şartlı muafiyet kapsamındaki son malın ülke dışına ihraç edilebilme planı fazlasıyla önemlidir. Rejimin geneline bakıldığında ihracatı düşünülen son ürünün üretilmesi için ithal edilecek olan ürünün kullanılabilirlik durumu yapılacak kontrollerde tespit edilebilir olmalıdır (Nural ve Akçin, 1996: 12).

Şekil 1. Şartlı muafiyet sistemi süreci

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2017)

İthalatçı firmalar muaf tutuldukları vergi tutarlarını teminat olarak yatırarak şartlı muafiyet sisteminden yararlanabilmektedirler. Dİİ çerçevesinde ihracattan önce verilen bu taahhütlerin gerçekleştirilmesi sonrasında verilen taahhüt kapatılarak yazılan taahhüt yazısı sonrasında alınan teminatlar çözülmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2017).

Teminat verilen ihracatın sonuçlanmama durumuna istinaden, ithalat anında istenmeyen vergilerin güvence altına alınıp ülkenin olası vergi kayıplarını önlemesi şartlı muafiyet sisteminin uygulanmasının nedenleri arasındadır. Firmaların nihai ürün elde edebilmesi için gereken ara ürün ithalatlarından alınacak olan vergi DİR uygulamasında kanun ve yönetmelik kapsamında teminat şartlarına bağlıdır. Hazineye ait tahvil ve bonolar,

bankadan alınan teminat mektupları ve nakit para bu kapsamda taahhüt olarak değerlendirilebilir. Bu teminatlar içerisinde yaygın olarak teminat mektupları kullanılmaktadır (Atan, 1996: 32).

İthaline Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde izin verilen ürünün işlendikten sonra tek seferde ihracı tamamlanmayabilir. Firmanın talebi neticesinde, ihracı partiler halinde yapılan ürünler, ilgili firmanın belgenin geçerlilik süresi içinde ithalat sırasında alınan teminat miktarının tamamlanan ihracata karşılık gelen oranında iade edilir (Apak, 2004: 17). İhracatın gerçekleşmesi ve taahhüdün kapatılması durumunda kalan teminat miktarı geri alınabilir. Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde yapılan ithalat sırasında verilen teminatlar için ithalatçı firmalar maliyet meydana getirebilmektedir. Meydana gelen bu maliyetler son ürünün fiyatını yükselttiği için rekabet açısından dezavantaj oluşturduğu için bir teşvik aracı olarak şirket durumu, daha önce gerçekleşen ihracat miktarları, hedef ihracat miktarları gibi belirli şartlar altında indirimli teminat sistemi uygulamaya geçirilmiştir. Bu durum sonucunda eğer bir kamu zararı oluşursa, ithalatçı firma tarafından karşılanmaktadır (Apak, 2004: 17).

2.3.2. Eşdeğer Eşya Kullanımı

Eşdeğer Eşya Kullanımı DİR uygulamasında şartlı muafiyet çerçevesinde uygulanarak ihracata ivme katmayı amaçlayan bir uygulamadır. İhracı gerçekleşecek ürün için gereken kaynak DİR çerçevesinde ülke dışından tedarik edilebilir. Eşdeğer eşya kullanımı kapsamında ithal edilen mal ile benzer teknik şartlara sahip ve aynı kalitede bulunan, serbest dolaşımda bulunan eşyalar ülke içinden KDV ödenmek koşuluyla temin edilebilir. Bu sayede ithalatçı firma ithal ettiği malın gelmesini beklemeden ihracatını gerçekleştirme imkanına sahip olabilmektedir. Eşdeğer eşyanın DİİB süresi sonuna kadar yapılması gerekmektedir. İthal girdilerin tedarikinde sorun yaşanması sonucunda bu uygulamaya başvurulmaktadır (Resmi Gazete, 2020).

Eşdeğer eşya kullanımının DİİB'ye sahip firmaların şartlı muafiyet çerçevesinde ithalatını gerçekleştireceği eşyanın muadili olan eşya serbest dolaşım düzenine bağlı olarak gümrük ve katma değer vergisi verilen eşyayı ülke içinden alıp, ihracatını gerçekleştirerek ithalattan önce muadil eşya kullanımı yoluyla ihracat yapılmakta ve ürünün son fiyatına eklenecek katma değer vergisiyle gümrük vergisi bu şekilde eşdeğer eşya için dolaylı yoldan yansıtılmaktadır. Yansıtılan bu katma değer vergisi tecil-terkin uygulanmadan nakit şeklinde ödenmelidir. İşlenen son malın ihraç edilmesiyle malın imalatında yer alan ara mallarla

beraber bahsedilen muadil ürünün de ihracatı tamamlandığından, ihracattaki katma değer vergisini vergi idaresinden KDV iadesi uygulamasına istinaden geri almak mümkündür. Teminat gösterilmesi şartıyla eşdeğer eşya kullanılarak yapılan ihracat karşılığı ithalat DİİB çerçevesinde tanınan süre içerisinde KDV ve gümrük vergisi ödenmeden yapılabilmektedir. Eşdeğer eşya kullanılarak gerçekleştirilen ithalatta bu aşamada yansıtılan gümrük vergisinden de kurtulmak mümkündür. Karşılıklı ithalat neticesinde elde edilen mallar, ihracat veya iç pazar için mal üretmek için kullanılabilir. Çünkü DİB kapsamında taahhüt edilen ihracat, eşdeğer mallar kullanılarak peşin olarak gerçekleştirilmektedir. "Katma değer vergisi ödenmeden ithal edilen ürün ve mallar doğrudan ihraç veya bitmiş ürün kapsamında ihraç edilir, katma değer vergisi alınmaz ve vergi iadesi yapılmaz. Bu durumda garanti iptal olur. Malların yurt içinde satılması durumunda, yurt içi alıcılarından KDV alınarak vergi dairesine ödenecektir. Böylece katma değer vergisini son tüketici ödeyecek fakat mallar tüketiciye ulaşana dek satış ve üretim zincirinde geçici olarak mükellefte kalacaktır (Resmi Gazete, 2020).

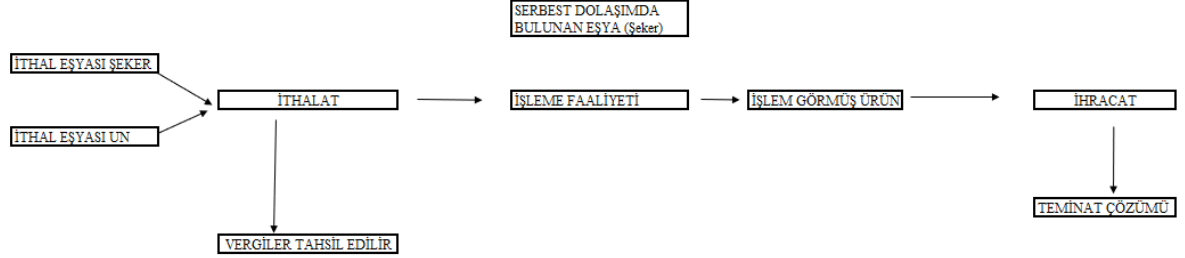
2.3.3. Geri Ödeme Sistemi

Geri ödeme sisteminde, ihracat ürünleri kapsamında değerlendirilecek girdiler ithal edildiğinde gümrük tarafından ödenmesi gereken vergiler ödenir. Ödenen bu vergiler nihai ürün ihraç edildikten sonra ihracatçı firmaya iade edilir. Bu aşamada en kritik nokta, 4458 sayılı Gümrük Kanunu'na istinaden tüm mallar için geri ödemenin kullanılamaması ve yasal kapsamdaki sınırların aşağıdaki gibi olmasıdır (Selen, 2005: 23):

- Ticaret politikası tedbirlerine tabi emtia ithalatı,
- İhracat vergi indirimleri için mallar,
- AB üye ülkeleri menşeli ithal tarım ürünleri dışında, tarım politikaları nedeniyle ekstra yük getiren işlem görmüş zirai ürünler ile ihracat getirisi olan ürünlere geri ödeme hakkı tanınmamaktadır.

Koşullu vergi muafiyeti sisteminde ithalat vergisi alınmaz, ancak garanti kapsamındadır. İşleme faaliyeti sonunda ihracat tamamlandıktan sonra teminatlar vergi beyannamesi olarak iade edilir (Selen, 2005: 23). Türkiye'deki ithalat ve ihracat istatistiklerine bakıldığında, 2010-2015 yılları arasında DİR kapsamında gerçekleştirilen ithalatın ortalama %97'si şartlı muafiyete tabidir. Geriye kalan kısım ise geri ödeme sistemi

kapsamında gerçekleştirilmektedir. Örneğin ithalata bağlı vergilerin şirketlere likidite ve genel işletme sermayesi sağlaması gibi durumlarda koşullu vergi muafiyeti sisteminin yaygın olarak tercih edildiği görülmektedir. (TUIK ve GTB verileri ile derlenmiştir).

Şekil 2. Geri ödeme sistemi süreci

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2017)

Aşağıdaki Tablo 1, koşullu muafiyet sistemi ile geri ödeme sistemi arasındaki karşılaştırmayı özetlemektedir (Tekin ve Tekin, 2017: 47).

Tablo 1'den, koşullu vergi muafiyeti sistemi çerçevesinde gerçekleştirilen işlemde, işletmenin herhangi bir vergi ödemedi, ticaret politikası tedbirlerinden muaf tutularak ithalat işlemini tamamlama sürecinde ithalat sürecini tamamladığı ve işletmenin Dİİ belgesi çerçevesinde olmak zorundadırlar taahhüt ettikleri ihracat işlemlerini belirlenen süre içerisinde tamamlarlar. Bu sistem firmaya belirli bir ihracat taahhüdü karşılığında ithalat işini hızlı ve ucuza tamamlama hakkı vermektedir. Geri ödeme sistemi olan firmalar, normal bir ithalat süreci gibi ithalat sürecini tamamlarlar. Bu çerçevede vergi öder ve Dİİ belgesi ile ihracat işlemini gerçekleştirirse daha sonra ödenen vergiyi alabilir.

Tablo 1. DİR Sistemleri Karşılaştırması

Şartlı Muafiyet Sistemi İle Geri Ödeme Sistemi Arasındaki Farklar		
	Şartlı Muafiyet Sistemi	Geri Ödeme Sistemi
Serbest Dolaşım Statüsü	Yok	Var
İhracat Zorunluğu	Var	Yok
Teminat Ödemesi	Var	Yok
Vergi Ödemesi	Yok	Var
Ticaret Politikası Önlemler	Yok	Var

Kaynak : Tekin ve Tekin, 2017

2.3.4. Yurt İçi Alım

Şartlı muafiyet sistemi kapsamında yurt içi tedariki de önemli bir konu olarak ele alabiliriz. Nihai işlenmiş ürünlerin üretimi için hammadde, mamul, yarı mamul, yardımcı malzeme ve paketleme malzemeleri ithal etmek yerine, ihracat taahhütleri, T.C. 2006/12 DİR Bülteni ve tedarikleri. Yurtiçi alımlar, TMO'dan alınan buğday ve Türk şeker fabrikalarında üretilen şeker benzeri Türk menşeli girdilerle temsil edilmektedir. (22.09.2001 tarih ve 24531 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 2001/2971 sayılı kararla değişen şeklidir) (Resmi Gazete, 2001).

Yönetmelik, milli kaynakların ihracatına yön vermeyi amaçlıyor. Burada en önemli konulardan biri, eşdeğer malları yurt içinde almak ve kullanmak arasındaki farktır. Aslında her iki durumda da mallar yurt içinden tedarik edilir ve tedarik edilmektedir. Ancak muadil ürün kullanımında ülke içinden temin edilen eşyanın değil ülke dışından ürün temin etmek bir haktır ve yurt içinden satın alırken ülke dışından ürün temin etme hakkı yoktur. Bahsi geçen tebliğin 7. maddesinde aranan asli unsurlardan bazıları aşağıdaki gibidir (Resmi Gazete, 2001):

- Cezaların uygulanmasına ilişkin koşullar
- İşleme faaliyetleri ve süreçleri sonucunda elde edilen orijinal işlenmiş ürünler dışındaki ikincil işlenmiş ürünler
- Döviz kullanım oranıdır (DKO).

Bahsi geçen döviz kullanım kurunun hedefi, net döviz girişini ve DİR uygulaması sonunda Türkiye'ye kalan yüzdeyi ortaya koymaktır (Kaya, 2011: 42). Bu oran, DİR aralığında ithalatın (CIF değerleriyle ifade edilir) ihracata (FOB değerleriyle ifade edilir) oranını gösterir. DKO'nun %80'den yüksek olup olmadığı, ilgili DİR Bülteni No. 2006/12'nin 45. Maddesi kapsamında önemlidir. Buna bağlı olarak, belge kapsamında ithal edilen işlenmiş ürünleri elde etmek için kullanılsa dahi, DKO'nun %80'i aşması halinde, vergi oranının %80'ini aşan tahsil edilmeyen vergi, 4458 sayılı Gümrük Kanunu kapsamında ithal edilecek ve 6183 Sayılı AATUHK DİR'in ihlal edildiği tarihten itibaren aynı Gümrük Kanununun 238 inci maddesi kapsamında ilgili gümrük vergileri alınıp para cezasına hükmolunur (Resmi Gazete, 2001).

Kaya (2011) yurt içi satın alma kapsamında katma değer vergisi düzenlemesinin bir örneğini bu şekilde vermiştir. İthal malzeme işleme lisansına sahip firmalar, 7208 kod adlı 7308 tarife numarası ile "galvanizli çelik kule" üretimi kapsamında gerekli ürünleri Brezilya'dan temin edilebilmektedir. Yurt içi satın alma kapsamında Kaplan Jawanitz fabrikasından erteleme iptal sistemi kapsamında benzer ürünler satın alınabilir ve bu satın alma için hesaplanan katma değer vergisi erteleme iptal sürecine dahil edilebilmektedir.

2.4. DİİB ve Dİİ'nin Tanımı ve Karşılaştırılması

DİİB, DİR'in Türkiye'deki en çok kullanılan uygulamasıdır. Mevzuatta "Dışişleri Bakan Yardımcısı tarafından düzenlenen ve ihracat amacıyla vergisiz ithalat ve/veya yurtiçi alımlara izin veren belge" olarak belirtilmektedir. Başka bir uygulama şekli olarak, Dİİ, "gümrük idaresi tarafından ihracat amacıyla gümrük muafiyeti ithalatlarına izin vermek için verilen bir lisans" olarak yorumlanmaktadır.

Dİİ ve DİİB, vergi uygulama tedbirleri ve ihracat kapatma taahhütlerinin süresi bakımından aynı koşullara tabidir. Ancak Dİİ, dar anlamda bir DİR uygulamasıdır. Ancak Dİİ, dar anlamda bir DİR uygulamasıdır. Dİİ ithalat ve ihracat işi için ilgili gümrük

uygulaması nedeniyle, Dİİ sadece sınırlı işlem yapabilir, sadece ithalat ve ihracata izin verebilir ve yurtiçi alım ve satım yapamaz, bu nedenle Dİİ çok popüler değildir. Önce içe aktarmaya ve ardından dışa aktarmaya izin verin (Resmi Gazete, 2006).

DİİB uygulamasında Dİİ'ye ek olarak yurt içi tedarik ve satış da yapılabilmektedir. Eşdeğer mallara izin verilmektedir ve ilk ihracattan sonra ithalata izin verilmektedir. İthalat ve ihracatı dahil etmede daha çok fırsat ve esneklik sağladığı için daha fazla tercih edilmektedir. DİİB ve Dİİ uygulamaları arasındaki farklar şu şekilde ifade edilmektedir (Resmi Gazete, 2006);

Tablo 2. DİİB ve Dİİ Uygulamalarının Karşılaştırılması

DİR uygulaması	DİİB	Dİİ
Müracaat Yeri	Müsteşarlık	Gümrük İdaresi
Süresi	12 aya kadar	12 aya kadar
Yurt içi alım imkanı	Var	Yok
Yurt içi satış imkanı	Var	Yok
Eşdeğer eşya kullanma (sonradan ithalat)	Var	Yok
İthalat - Şartlı Muafiyet	Var	Var
İthalat - Geri Ödeme Sistemi	Var	Var

Kaynak: (Resmi Gazete, 2006)

DİB çerçevesinde yapılabilecek açıklamalardan DİB uygulaması Dİİ'yi de içerdiğinden DIR sistem açıklamasının DİB'e özel olarak anlatılacağı görülmektedir.

2.5. Dahilde İşleme Rejimi Uygulama Esasları

2.5.1. Dahilde İşleme İzin Belgesi Süreci ve İlk Başvuru

Türk gümrük bölgesindeki şirketlerin Ekonomi Bakanlığı ve İhracat Genel Müdürlüğü'ne uygulanan DİR otomasyon sistemini kullanmaları ve 2 No'lu Bülten çerçevesinde ilk başvuruyu elektronik imza (e-imza) yöntemini kullanarak tamamlamaları gerekmektedir. . 2007/2 Bilgisayar veri işleme yoluyla yurt içi işlemler için DİİB tedarikine

ilişkin. Bu uygulama kapsamında yapılan değerlendirmede şu paylaşılan detaylar öne çıkmaktadır (Mevzuat, 2014):

- İhracatı planlanan işlenmiş ürünlerin üretiminde ithal malları tespit etmek mümkündür.
- Serbest bölge dışında, Türk gümrük bölgesi içindeki üretici ve üreticilerin temel ekonomik faaliyetleri ve çıkarları ile tüketim ürünlerinin imajı olumsuz etkilenmeyecektir.
- Nihai ihracat ürünleri için rekabet gücü yaratmak için ithal malların işleme faaliyetlerinde kullanılması gerekliliği.
- Şirketin ithalat işleme izinleri ve lisans belgelerinin başvuru, işlem ve değerlendirilmesi bu standartlar çerçevesinde tamamlanmaktadır.

2.5.2. Dahilde İşleme İzni Süreci

2 Mayıs 2016 tarihinden önce, Türkiye gümrük bölgesinde (serbest bölgeler hariç) faaliyet gösteren şirketlerin, ithalat işleme lisansı almak için ithalat işleme lisansı başvuru formunu doldurarak ithalat işleme lisansı başvurusunda bulunmaları gerekmektedir. Dİİ kapsamında ele alınacak kıstaslar DİİB çerçevesindeki kıstaslarla benzer özellikler sergilemektedir (OAİB, 2019).

2.5.3. Dahilde İşleme İzni Verilecek Haller

Dİİ değerlendirmesinde dikkate alınan kriterler DİB kapsamındaki kriterlere benzer olup, bu durumlar 2006/12 Sayılı DİE Bülteni'nde detaylandırılmıştır. Buna dayanarak şöyle özetlenebilmektedir (Resmi Gazete, 2006):

- Lifler, iplikler, hammaddeler, kumaşlar vb. Temel tekstiller Tekstil ve deri kimyasalları dışındaki hammadde ve yardımcı maddeleri ithal ettikten sonra ihracat ürünlerinin değerlendirilmesi,
- Kıymetli metal ve değerli taşların Türk parası cinsinden değerinin korunmasına ilişkin No. 32 Karar kapsamında ithalat sonrası, işlendikten sonra ihracat amacıyla işçiliğinin yapılması,
- Malların korunması, görünümünün veya satış kalitelerinin iyileştirilmesi, yeniden dağıtım veya yeniden satışa hazırlanma ile ilgili faaliyetler,

- Eşyanın montajı, montajı, diğer eşya ile montajı, montajı veya üzerlerinde işçilik dahil ihraç eşyasının tamamlanması,
- Tadilat ve tefriş dahil malların onarımı veya boyanması,
- Revizyon ve ayarlamalar dahil olmak üzere kargo onarımları,
- Malların baskı, tasnif, etiketleme, paketlenme, temizleme, eleme, fiziksel boyutunun değiştirilmesi, fırınlanması veya dış kabuğundan ayrılması,
- Fidan ithal edildikten sonra ihracatının yapılması amacıyla çiçek ekilmesi,
- Tel ithal edildikten sonra ihraç edilen çivi ve tellerin imalatı,
- Haddelenmiş levhayı ithal ettikten sonra ihraç edilmesi planlanan kesilmiş metal levhanın değerlendirilmesi,
- Ücretsiz ithal edilen malların işlenmesi.

2.5.4. Dahilde İşleme İzni Verilmeyecek Eşya Listesi

Benzer şekilde, 2006/12 Sayılı DİR Bülteni kapsamında detaylı bilgi paylaşan aşağıdaki ürünler listesi Dİİ kapsamında değildir ve Dİİ denetlenemez. Dİİ verilmeyen emtia kısıtlamalarında sanayi ürünleri üzerindeki kısıtlamalar çok küçük olmakla birlikte, tüm işlenmemiş tarım ürünlerine Dİİ verilmemektedir.

Tablo 3. DİR İzni Verilmeyen Eşya Çizelgesi

Fosil GTİB	Eşya Adı	GTİB Açıklaması
01-04	Tüm Eşyalar	Canlı hayvanlar etler ve yenilen sakatat, balıklar, hayvansal menşeli ürünler
5	Tüm Eşyalar (Bağırsak Hariç)	Hayvansal menşeli ürünler
06-01	Tüm Eşyalar	Çiçek soğanları, yumrular, yumrulu kökler, küçük soğanlar, sürgün başları ve rizomlar, hindibaba bitkisi
07-015	Tüm Eşyalar	Yenilen sebzeler, meyveler, çaylar, kahveler, hububatlar, değirmencilik ürünleri, örülmeye elverişli bitkisel maddeler, hayvansal ve bitkisel katı sıvı yağlar

16	Tüm Eşyalar (Salyangoz Hariç)	Et, balık kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızların müstahzarları
17-24	Tüm Eşyalar	Şeker, kakao, hububat, pastacılık ürünleri, meşrubat, alkollü içecekler, tütün ve tütün mamulleri
43	Tüm Eşyalar (Aksesuar olarak kullanılmak amacıyla ithal edilecekler ile koyun ve kuzu kürkü hariç)	Postlar, kürkler ve taklit kürkler
8481.89.19.00.11	Musluklar	Musluklar
8528.12.20-8528.12.89	Televizyonlar (Tebliğin 14/1-d bendinde belirtilen işleme faaliyetine tabi tutulacak televizyonlar hariç)	Monitörler ve Projektörler

Kaynak: (GTB, 2018)

DİR izni verilmeyen ürünlerle ilgili detaylı liste Tablo 3’de yer almaktadır. Yukarıda yer alan tablo içerisinde DİR’e tabi olan eşyalar ve GTİP açıklamalarına yer verilmektedir. Bu bağlamda da yukarıda yer alan tablo içerisindeki GTİP kodları ile açıklamalar gerçekleştirilmektedir.

2.6. DİİB ve Ekleri

Türkiye’de DİİB, Ticaret Bakanlığı aracılığıyla başvuruda bulunan üretici-ihracatçı şirketlere verilen elektronik bir belgedir. Bu firmalar, bu ihracat ürünleri için kullanılan ithal ürünlerde hazırlama taahhütleri karşılığında ithalat vergisinden muaftır. Proje çerçevesinde 12 ay şirketin talebi üzerine, elektronik kayıtlarla aynı bilgileri içeren basılı belgelerin basılı kopyaları alınabilir. Belgede belge numarası ve tarihi, ruhsat sahibi bilgileri, ithalat ve ihracat

dönemi, tahmini ithalat ve ihracat hacmi, döviz kullanım oranı, ipotek oranı, sanayi, varsa yan sanayi bilgileri ve özel koşullar yer alır. Aşağıdaki Şekil 3, örnek bir belge görüntüsünü göstermektedir.

T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI İhracat Genel Müdürlüğü		DAHİLDE İŞLEME İZİN BELGESİ (D1)			
		1. Belgenin Numarası	2016/D1-00624		
		2. Belgenin Tarihi	09/02/2016		
İZİN SAHİBİNİN					
3. Vergi Numarası	68 XXXXXX		4. Vergi Dairesi	ANADOLU KURUMLAR	
5. Adı/Unvanı	XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX ARET LTD. ŞTİ. (İmalatçı - İhracatçı)				
6. Adresi	XXXXXXXXXX				
7. Belgenin İhracat Süresi	08/11/2016 (9 ay)		8. Belgenin İthalat Süresi	08/11/2016 (9 ay)	
9. Öngörülen İhracat Değeri	XXXXXX ABD \$		10. Öngörülen İthalat Değeri	XXXXXX ABD \$	11. Döviz Kull. Oranı % 79,99
12. Teminat Değeri	XXXXXX ABD \$		13. Teminat Oranı	% 5	
14. Sektör	C- İMALAT - 24- Ana metal sanayii - 20- Çelikten tüpler, borular, içi boş profiller ve benzeri bağlantı parçalarının imalatı				
15. Yan Sanayicinin, Vergi Numarası, Adı/Unvanı					
16. Özel Şartlar : 1. BİLGE (Bilgisayarlı Gümrük Etkinlikleri) Sistemine dahil olmayan gümrük idarelerinden yapılacak ithalatta indirimli teminat uygulanmaz.					

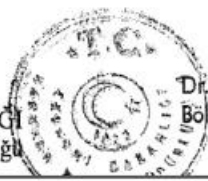
Şekil 3. Dahilde İşleme İzin Belgesi Örneği

Kaynak: (ÜİB, 2020)

Belgenin ikinci sayfasındaki Şekil 4'ten görülebileceği gibi, bazı projeler 8 GTİP'nin sayısı ve değeri açısından beklenen ihracat ve ithalatı göstermektedir.

Bu ithalat listesi satırında dosya sahibi tarafından belirtilen kalemin; miktarı aşmamasına, ithal edilen tüm hammaddelerin ihracat için işlenmesine ve döviz kullanılmasına özen gösterilmesi gerekir, aksi takdirde işlem sırasında yaptırımla karşı karşıya kalabilirler. açıklama aşaması. Gerekliyse belge kapsamında fazla ihracat yapılmalı ve DKO sağlamak için serbest dolaşımdaki hammaddeler kullanılmalıdır (ÜİB, 2020).

DAHİLDE İŞLEME İZİN BELGESİ (D1)					
Belgenin Numarası: 2016/D1-00624			Belgenin Tarihi: 09/02/2016		
XXXXXXXX					
İHRACAT LİSTESİ					
SATIR KODU	G.T.İ.P.	MADDE ADI	MIKTAR	BİRİM	DEĞER (\$)
16.1.00624.001	73.06.61.92	1) Profilör Et Kalınlığı 2mm geçmeyenler.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.002	73.06.61.99	2) Profilör Et Kalınlığı 2mm geçenler.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.003	73.06.30.77	3) Borular Dış çapı 168,3mm geçmeyenler.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX .5
16.1.00624.004	73.06.30.80	4) Borular Dış çapı 168,3mm geçen fakat 406mm geçmeyenler.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.005	73.26.90.98	5) Direk (Borulardan Elektrik Direği.)	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.006	72.04.49.90	8) IİGÜ: Hürda(Boru,profil,dilime çapı çember.)(İkinci İşlem Görmüş Ürün)	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.007	73.06.61.92	9) IİGÜ 2.kalite profil(et kal 2 mm geçmeyen)(İkinci İşlem Görmüş Ürün)	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.008	73.06.61.99	10) IİGÜ 2.kalite profil(et kal 2 mm geçen)(İkinci İşlem Görmüş Ürün)	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.009	73.06.30.77	11) IİGÜ 2.kalite Boru(D.çapı168,3mm geçmeyen)(İkinci İşlem Görmüş Ürün)	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.1.00624.010	73.06.30.80	12) IİGÜ 2.kalite Boru(D.çapı168,3mm geçen)(İkinci İşlem Görmüş Ürün)	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
Toplam:					XXXXXXXX J
İTHALAT LİSTESİ					
SATIR KODU	G.T.İ.P.	MADDE ADI	MIKTAR	BİRİM	DEĞER (\$)
16.2.00624.001	72.08.39.00	1) Et kalınlığı 3mm az olan Rulo Sac.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.2.00624.002	72.08.38.00	2) Et kalınlığı 3mm veya daha fazla fakat 4,75mm geçmeyen Rulo Sac.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.2.00624.003	72.08.37.00	3) Et kalınlığı 4,75mm veya daha fazla fakat 10mm geçmeyen Rulo Sac.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
16.2.00624.004	72.08.36.00	4) Et kalınlığı 10mm geçen Rulo Sac.	XXXXXXXX	KG	XXXXXXXX
Toplam:					XXXXXXXX

T.C.
EKONOMİ BAKANLIĞI
Marmara Bölge Müdürlüğü

Dr. Vasemir GÖRÜM
Bölge Müdür Yardımcısı

Şekil 4. Dahilde İşleme İzin Belgesi İhracat ve İthalat Listesi Örneği

Kaynak: (ÜİB, 2020)

Belgede yer alan başka bir ekte, ithalatı yapılan veya ülke içinde satın alınan ürünlerle alakalı bilgileri içeren son kısım bulunmaktadır. DİR otomatik olduğu için ithalatların tabloya göre ve gümrük tarafından onaylanmasına gerek yoktur. Ancak satın alma yurt içinde yapılıyorsa bu listenin ilgili katma değer vergisi düzenlemeleri uyarınca ilgili satın alan firmaya verilmesi gerekmektedir.

2.7. DİR Kapsamında İhracat ve İthalatın Gerçekleştirilmesi

Dahilde İşleme Rejimi ile yapılacak olan ithalat ve ihracatlar 'da gümrük beyannameleri üzerindeki ek bilgi hanesine DİİB veya Dİİ numarası ve tarihi, imalatçı bilgileri ve satır kodu yazılmalıdır. Buna ek olarak yapılması planlanan işlem kapsamında aşağıda yer alan rejim kodlarından birinin girilmesi gerekmektedir.

Tablo 4. DİR Kapsamında Kullanılan Gümrük Rejim Kodları

İşlem	Sistem	Kod	Rejim Açıklaması
İthalat	Geri Ödeme Sistemi	4100	Daha önce bir rejime tabi tutulmamış eşyanın DİR geri ödeme sistemi kapsamında yurt içi kullanımı
Gümrük Kontrolü	Gümrük antrepo rejimine tabi tutulan eşyanın DİR geri ödeme sistemi kapsamında yurt içi kullanımı	1091	Gümrük kontrolü altında işleme rejimine tabi tutulan eşyanın kesin ihracatı
Hariçte İşlem	Şartlı Muafiyet Sistemi	5100	Daha önce bir rejime tabi tutulmamış eşyanın DİR şartlı muafiyet sistemine tabi tutulması
Bilgi Sistemi	Gümrük antrepo rejimine tabi tutulan eşyanın DİR şartlı muafiyet sistemine tabi tutulması	5171	Gümrük antrepo rejimine tabi tutulan eşyanın DİR şartlı muafiyet sistemine tabi tutulması
İhracat	Geri Ödeme Sistemi	3141	DİR geri ödeme sistemi kapsamında yurt içi kullanıma giren yeniden ihracatı eşyanın
Şartlı Muafiyet	Şartlı Muafiyet Sistemi	3151	DİR şartlı muafiyet sistemine tabi tutulan eşyanın yeniden ihracatı

Kaynak: (GTİB, 2018)

Tablo 4’te açıklandığı gibi dış ticaret beyannamesine söz konusu veriler işlendikten sonra DİR otomasyon sistemi sayesinde bu işlemler fiili ihracattan sonra otomatik olarak gerçekleşen ithalat ve ihracat listesine aktarılmaktadır. Ancak yurt içi alış ve satış kaydının sisteme manuel olarak girilmesi gerekmektedir (Mevzuat, 2014).

DİR yurtiçi işlemlere de izin vermektedir ve bu işlemler şarta bağlıdır. Öncelikle şekil itibarıyla DİR kapsamındaki yurt içi mal alım ve satımlarına ilişkin faturanın not kısmında “Katma Değer Vergisi Geçici 17. maddesi gereğince KDV alınmamıştır” ibaresi yer almalıdır.

3065 Sayılı Kanun." Ayrıca vergi muafiyeti gerekçesi açısından "702-DİİB ve geçici kabul sistemi çerçevesinde yapılan satışlar" ibaresi eklenmiştir. Ardından DİR otomasyon sisteminde yurtiçi satın alma faturasını belgenin ithalat listesine manuel olarak kaydedin. Ülke içi satışı yapılan ürünlerin faturaları da evrakların ihracat dökümüne ülke içi satış adı altında girilir. Bu mallar ihraç edildikten sonra, yerli tedarik belgesi sahibi firmalar, belirlenen süre içerisinde, yurtiçinden temin edilen malların ihracat üretiminde kullanıldığını teyit eden bir EBM raporu (Dahilde İşleme İznine Dayalı KDV Tespit ve Belgelendirme Raporu) düzenleyeceklerdir (Mevzuat, 2014).

DİİB'in ihracat taahhüdünü yerine getirebilmesi için, belgenin geçerlilik süresinin bitiminden itibaren belge sahibi firmanın 3 ay, Dİİ için ise 1 ay içinde başvurması gerekmektedir. Belgenin herhangi bir yaptırım uygulanmadan kapatılmasının ardından şartlı muafiyet kapsamındaki teminat kaldırılacak ve geri ödeme sistemi kapsamında ödenen vergi iade edilecektir. Bu noktada, DİR işlemi sona erer. DİR kapsamında ithal edilen malların ihraç edilememesi, maksimum DKO limitine ulaşmaması veya izin verilen ithalat hacmini aşması gibi nedenlerle şirkete yaptırım uygulayarak DİR kapatılmaktadır (Mevzuat, 2014).

Yaptırımlarla kapatılan DİR kapsamında, ihracat üretimi için tüm ihracat dışı ithalat veya ithalatlar kullanılsa bile, DKO %80'i aşarsa, parça üzerinden ilgili ithalattan vergi talep edilmez; izin verilen ithalatı aşan kısmı tahsil edilir. Talep edilmeyen bu vergilerin tahsili 4458 sayılı Gümrük Kanunu ve 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Kanununa istinaden gerçekleştirilir. Aynı zamanda, 4458 sayılı Kanunun 238 inci maddesi uyarınca, belirlenen süreler içinde yurda giriş ve çıkış yapan eşyaya gümrük vergisinin iki (2) katı para cezası verilir. Vergi ve cezaları bu şekilde ödenen ve serbest dolaşım sistemi uygulanan ithal mallar için de dış ticaret politikası tedbirleri, teknik düzenlemeler, standartlaştırılmış mevzuat gibi prosedürlerin tamamlanması gerekmektedir (Mevzuat, 2014).

2.8. Türkiye’de Dahilde İşleme Rejiminin Gelişim Aşamaları

Aşağıda yer alan başlıklar dahilinde Dahilde İşleme Rejiminin gelişim aşamaları incelenmekte ve mevcut mevzuata uygun olarak elde edilen bulgular bu başlık altında sunulmaktadır.

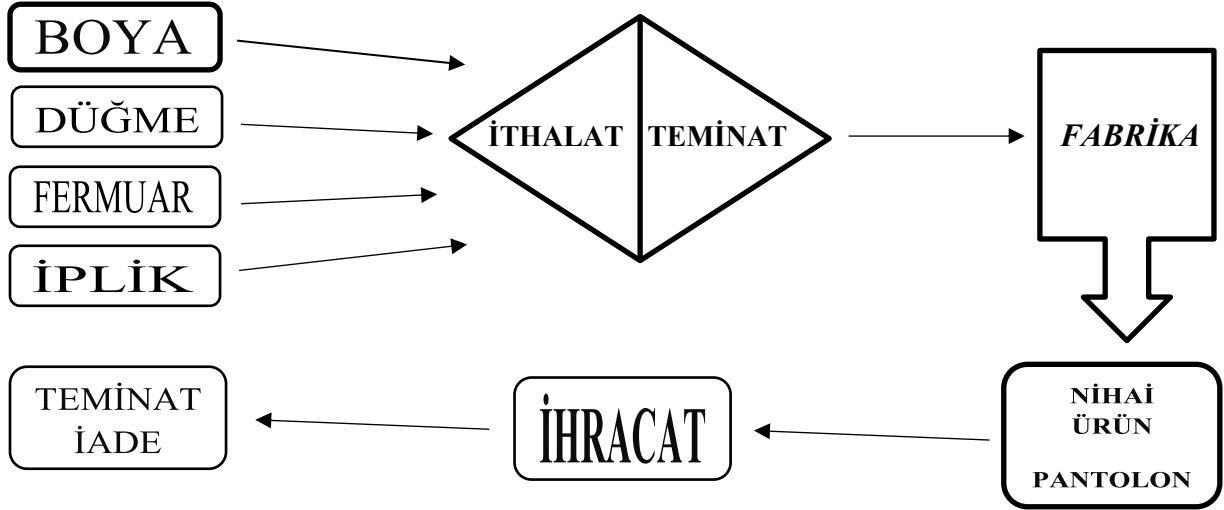
2.8.1. Dahilde İşleme Rejiminin Amacı

Dahilde İşleme Rejimini (DİR) açıklamak amacıyla çok sayıda tanımlama yapılmıştır. İlgili kanuna göre DİR, şöyle tanımlanabilmektedir; “Serbest dolaşımda bulunmayan ürünün, işlem görmüş malların üretiminde ele alınmasının ardından Türkiye Gümrük Bölgesinden tekrar ihracatının gerçekleştirilmesi için, gümrük vergileri ve ticaret politikası tedbirlerine bağlı kılınmaksızın ve vergilerinin teminata bağlanması ya da serbest halde bulunan eşyanın işlenmiş malların üretiminde ele alınmasının ardından Türkiye Gümrük Bölgesinden ihracatının gerçekleşmesi durumunda, bu eşyanın serbest dolaşımda bulunma anında tahsilatı gerçekleşmiş ithalat vergilerinin iade edilmesine bağlı olan bir gümrük rejimidir” (DİR Kararı, 2005: 56).

DİR, küresel pazarda işlem gören fiyattan hammadde tedarik ederek fiyatta rekabet edebilmeyi ve böylece maliyet düşüşleri ile birlikte uluslararası piyasalarda rekabetin güçlenmesini, ihracatın gerçekleştirileceği pazarları ve ihracata konu olan kalemlerin sayısını artırmayı amaçlamaktadır. 1996 yılının başına kadar uygulanmaya devam eden İhracatı Teşvik Mevzuatının benzer bir modeli olarak sayılabilmektedir. Gelişen ekonomik şartlar neticesinde Gümrük Birliği’nin yenilediği koşullar ve sorumluluklarla, gümrük kodlarına uygun olarak yenilenmiş ihracatı teşvik etme rejimidir.

Dahilde İşleme Rejiminin usul ve esaslarına bakıldığında en önemli şartın yeniden ihraç olduğu görülebilmektedir. Buna istinaden, Türkiye Cumhuriyeti gümrük alanında piyasaya girmiş veya girmemiş ithalatı yapılan ürünü tekrar ihraç edilmek üzere farklı işlemlerden geçirilmesine müsaade eden bir uygulamadır. Bu nedenle Türkiye’de en fazla etkili olan ve aktif olarak kullanılan gümrük rejimlerinden birisidir.

İlk kez 26.03.1995 yılında tanıtılan ekonomik etkili gümrük rejimi AB gümrük mevzuatı ile Türkiye gümrük mevzuatının uyumlu olması gerektiği ifade edilmiştir. Ekonomik etkili gümrük rejimleri ihracatın ve üretimin artmasıyla birlikte kamu gelirlerinin artmasını sağlayarak yurt içi ekonomiyi olumlu etkileyen rejimler olarak adlandırılmaktadır. Şekil 5 DİR’in örnek aşamalarını göstermektedir.

Şekil 5. Dahilde İşleme Rejimi örnek işleyişi

Kaynak: (Ticaret Bakanlığı, 2017)

Ayrı ekonomilerde yine teşvik aracı olarak uygulanan DİR'in ülkelere göre denetim ve uygulama süreçleri değişebilmektedir. Uygulamada meydana gelen farklılıklara bakıldığında DİR'in kullanım yoğunluğunun ülkelere göre değiştiği görülmektedir. Farklı ülkelerdeki dış ticaret verilerine bakıldığında DİR'in Çin dış ticaretindeki payı %50'ye yakınken, bu oran AB'de %7 seviyelerindedir (Kathuria, 1994: 39).

2.8.2. Dahilde İşleme Rejiminin Avantajları

DİR; uygulamanın beraberinde getirdiği avantajlarla birlikte ihraç firmalarını teşvik ederek, gümrük tarife ve aşamalarının basitleştirilmesini ve hızlandırılmasını sağlamaktadır (Nural ve Akçin, 1996: 12).

DİR; uluslararası piyasalardan ithal edilmek istenen ürünlerin yurt içinde herhangi bir işçiliğin uygulanması şartıyla veya yurt içi piyasalarda bulunan başka bir ürün ile işlenmesiyle tekrar uluslararası piyasalara yönelik ihracatını mümkün kılan ve amaçlayan bir rejimdir. Bu rejim aracılığıyla ithalata yönelik vergi muafiyetleriyle ihracata yönelik firmaların uluslararası piyasalarda rekabet edebilme potansiyelinin artırılmasını hedeflemektedir (Gökçelik, 2005: 51).

Ekonomik büyüme ve gelişmenin artırılması amacıyla ihracat artışlarını teşvik ederek 1980 sonrasında verginin iade edilmesi, destekleme fiyat istikrar fonu priminin ödemesinin yapılması, DFİF priminin ödemesinin yapılması, ihracatta kurumların vergi müstesnası,

kaynakların kullanımını destekleme fonuna ait ödeme ve enerji takviyesi gibi teşvikler uygulamaya koyulmuştur (Şenol, 2007: 30).

İhracat yapan firmaları teşvik edip, tüm firmalar açısından uygun olan standart gümrük göstergelerinin ihracatçı sanayiciler açısından basit bir şekilde uygulanmasını sağlamak DİR'in başlıca yararlarından biri olarak görülebilir (Nural, 1996: 17).

AB'de yer alan ülkelerin aynı rejimlerden çok daha fazlasını kullanılmasının başka sebebi de DİR sistemin ithalatçı şirketlere iyi bir düzeyde kaynak fırsatı sunmasıdır. Rejim, üreten şirketleri gümrük vergisi şeklindeki ekonomik sorumluluktan kurtarıp likiditesini güçlendirmeyi amaçlamaktadır (Binhan, 2000: 55).

4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun yapılan son düzenlemeler kapsamında DİR'in oluşturduğu fırsatlar şu şekilde özetlenebilir:

- Ürünün ithal edilme aşamasında KDV, Gümrük vergisi muafiyeti,
- Başka fon ve vergilerden muaf tutulma ve vergi teminatı indirimi,
- ÖTV ve Anti-Damping vergileri istisnası ve muafiyeti,
- Ticari politika tedbirlerine bağlı olmama,
- Vergilerden, resimlerden ve harçlardan muaf tutulma,
- KKDF muafiyeti,
- İhracat yapan şirketleri kaliteli hammadde sayesinde yüksek kalitedeki malların üretiminin yapılmasına teşvik edilmesi,
- Ülke içerisinden alınamayan kaliteli hammaddenin küresel pazarda alınabilme fırsatı,
- Ülke İçi Alımlarda KDV ve Tecil-Terkin uygulaması,
- Ülke İçi teslim ve satışlara müsaade gösterilmesi,
- Ucuz ve rekabetçi hammadde bulunmasının sağlanması.

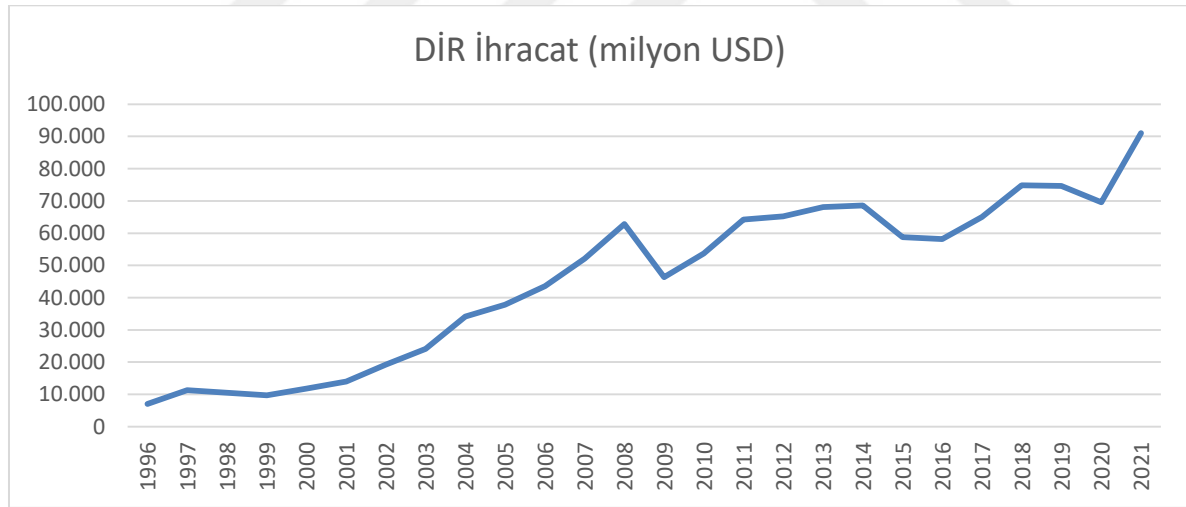
2.8.3. Dahilde İşleme Rejimi Uygulamasının Önemi

Ürünlerin maliyetinde fırsatlar oluşturabilmek ihracatı amaçlayan üretici firmaların temel niyetidir. İhraç edilecek ürünlere küresel pazarda ek rekabet gücü kazandırabilmek, ülke dışında bulunan piyasadaki istekleri inceleyerek yeni imkanlar yakalamak, devletlerarası piyasadaki mevcut imkanlara erişmek, ihracatı yapılacak malların miktarını arttırmak amacıyla ihracat yapan firmaların rekabetçi piyasada yer alan fiyatlardan gümrük vergileri

açısından muafiyet avantajları sağlaması açısından DİR ileri seviyede önem arz eden bir devlet teşvikidir (Altunyıldız ve Başer,1999: 33).

1979 yılı içerisinde Türkiye’de gerçekleşen toplam ihracat miktarı 2,3 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. Genellikle zirai mallar 1979 yılındaki ihraç edilen ürünleri oluştururken günümüzde sanayi malları DİR tesiriyle öne çıkmaktadır. 1979 yılında ihraç edilen ürünlerin %58’e yakını tarım ürünleri oluştururken, %36 kadarını sanayi ve %6 kadarını ise madencilik oluşturmaktadır. 2018’de gerçekleşen ihracat 167 milyar dolar seviyelerini aşmış ve %86 kadarını sanayi, %12 kadarını tarım ve %2 kadarını madencilik oluşturmuştur (TÜİK 2022).

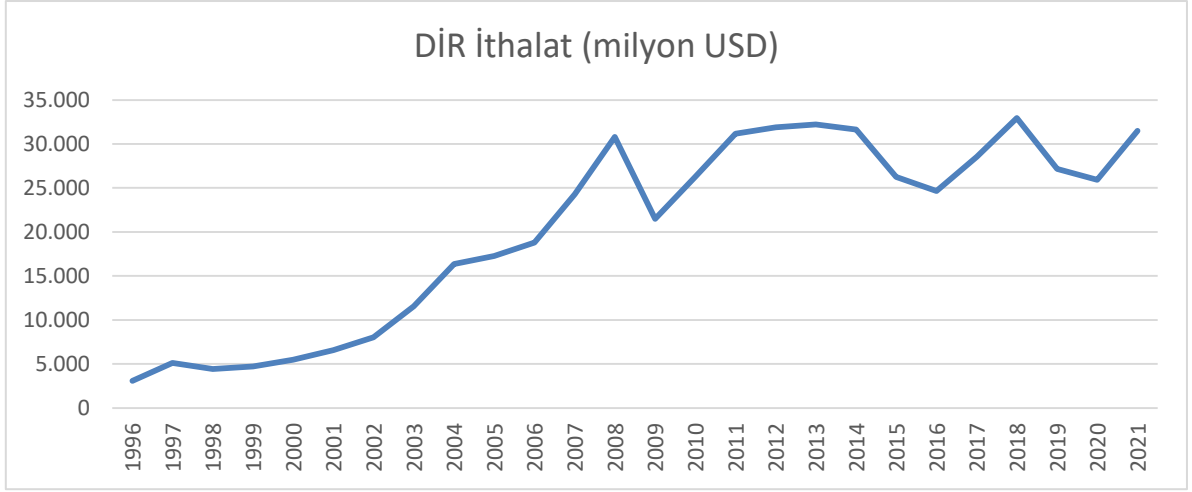
2003 yılında gerçekleşen 47 milyar dolarlık ihracat miktarının %51’i 24,1 milyar dolara karşılık gelen, aynı sene içinde gerçekleşen toplam ithalat oranı 69 milyar doların %16,6’sına karşılık gelen 11,53 milyar doları DİR destekleri kapsamında gerçekleşmiştir. 2017 yılı içerisinde gerçekleşen ihracat miktarı olan 157 milyar doların %41,4ü (65 milyar dolar), ithal edilen 233 milyar doların %12,23’ü (28,5 milyar dolar) DİR kapsamında yapılmıştır (TÜİK 2022).

Şekil 6. DİR’in genel ihracat içindeki yeri (1996-2021)

Kaynak: (TÜİK, 2022)

Şekil 6 incelendiğinde 2003-2015 seneleri arasında DİR ihracat payının %51-%40 aralığında hafif aşağı yatay bir eğilimle değişim gösterdiği görülmektedir. Şekil 7’deki veriler doğrudan incelendiğinde 2003-2015 seneleri arasında DİR ithalat payının %17-%12 aralığında değişmekte olan yatay bir eğilim görülmektedir.

Şekil 7. DİR'in genel ithalat içindeki yeri (1996-2021)

Kaynak: (TÜİK, 2022)

Yukarıda yer alan Şekil 7 içerisinde Türkiye’de DİR’nin genel ithalat içerisindeki yer gösterilmektedir. Elde edilen bulgular incelendiğinde kriz dönemlerinde keskin düşüşler yaşandığı görülmektedir.

Tablo 5. DİR kapsamındaki ihracat ve ithalat değerlerinin karşılaştırılması

Yıl	DİR ihracat (milyon USD)	DİR ithalat (milyon USD)	DİR İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1996	6.996	3.074	228
1997	11.357	5.125	222
1998	10.545	4.423	238
1999	9.686	4.707	206
2000	11.809	5.462	216
2001	13.985	6.554	213
2002	19.296	8.019	241
2003	24.113	11.555	209
2004	34.115	16.356	209
2005	37.775	17.259	219
2006	43.557	18.799	232
2007	52.163	24.305	215

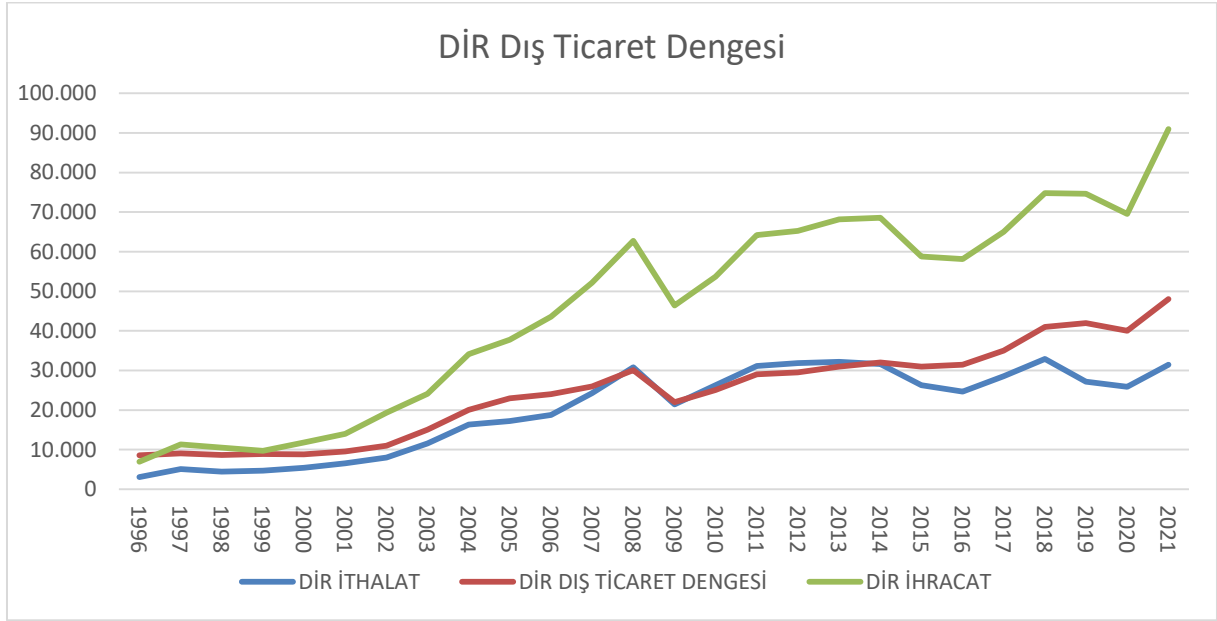
2008	62.796	30.794	204
2009	46.397	21.471	216
2010	53.720	26.267	205
2011	64.196	31.145	206
2012	65.267	31.892	205
2013	68.148	32.227	211
2014	68.555	31.624	217
2015	58.812	26.256	224
2016	58.168	24.652	236
2017	65.004	28.548	228
2018	74.822	32.954	227
2019	74.662	27.178	275
2020	69.585	25.917	269
2021	91.004	31.485	289
Toplam	1.196.533	528.048	5.860
Ortalama	46.021	20.310	225.385

Kaynak: (TÜİK, 2022)

Tablo 5’de verileri yer alan 1996-2021 yıllarına ait verilere baktığımızda DİR kapsamında gerçekleşen ihraç edilen tüm malların değeri yaklaşık olarak 1 trilyon 196 milyar dolardan aynı yıllarda toplam DİR ithalat değerini yaklaşık olarak 528 milyar dolar seviyelerine çıkardığımız zaman 26 senede DİR kapsamında yapılan net ihracat miktarı 586 milyar USD seviyelerindedir. DİR çerçevesinde Türkiye’de gerçekleşen ihracat miktarı Türkiye ekonomisinin ihracatı içerisindeki payının yüksek seviyelerde gerçekleşmesi ihracat yapan firmalara vergi muafiyetleriyle tanınan kolaylıklarla ilgilidir. DİR’in firmalar için önemi, KDV muafiyeti sağlanan genel vergi fırsatını ve DİR’in diğer avantajlarını göz önüne aldığımızda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Şekil 8’de yer alan görsele dikkatle bakıldığında 1996-2021 datalarındaki farklılaşımarda DİR çerçevesinde gerçekleşen ihracat miktarının yine DİR çerçevesinde gerçekleşen ithalat miktarı karşısındaki değişimi görülmektedir. DİR’in Türkiye ekonomisine

sağladığı net katma değeri ve yıllar içinde meydana gelen değişimin grafiği artan bir eğim ile devam etmekte olduğu grafikte görülmektedir.

Şekil 8. DİR'in Türkiye ekonomisine net katkısı (2003-2021)

Kaynak: (TÜİK, 2022)

1996-2021 dönemine ait datalarına baktığımızda, düzen çerçevesinde tahmin edilen ihracat miktarının hemen hemen tamamı gerçekleştirilmiştir. Ayrıca belgelerde tahmin edilen ithalat miktarının ise neredeyse %60-80 oranında gerçekleştiğini ve bu durumun da nihai olarak döviz kullanım miktarının bu dönemde ortalama olarak %46 civarında gerçekleştiği görülmektedir (TÜİK, 2022).

DİR'de gerçekleşen ihracat artarken ithalat miktarının da yükseldiği ve ithalat miktarını daha çok yükselterek cari açığa sebep olduğunu iddia eden araştırmalar da bulunmaktadır. İhracat miktarının hepsinin ithalata bağımlı oluşu düşünülse dahi bu durumun cari açığa sebep olacağını söylemenin kolay olmayacağını belirtilmektedir (Şubaşat, 2010).

Türkiye, DİR kapsamında gerçekleştirilen her 390 birim ithalat için 610 birim katma değer ekleyerek 1000 birim ihracat oluşmaktadır. DİR' in net katkısını 1996 verilerini analiz ettiğimizde bu yıldan itibaren her yıl DİR çerçevesinde oluşan ithalat miktarından fazla gerçekleşmiştir. Böylece DİR çerçevesinde oluşan dış ticaret 23 yıl da 500 milyar USD den fazla katma değer ortaya çıkardığını gösterir (Şubaşat, 2010).

Tablo 6. 1980 Yılı Öncesi ve Sonrası İhracatın İthalatı Karşılama Oranına Yönelik Frekans Sonuçları

1970-1979 Yılları Arası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	1980-2018 Yılları Arası İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
%47,26	%64,14

Kaynak: (TÜİK, 2019)

Tablo 6'ya bakıldığında; Türkiye ekonomisi 1970-79 yıllarındaki ihracat miktarı ithalat miktarının %47.26sını karşılarken 1980-2018 yılları arasında ihracat ithalatın %64,14'üne yükselmiştir. Bunun Nedeni Türkiye ekonomisinde uygulanan 1980 senesinden önce ithal ikameci stratejisinin umulduğu gibi Türkiye'nin dış ticarete kendini idare eden bir ülke olmaktan uzaklaşması ve ekonomisinin gereksinimi olan dövizî gerçekleştirememesidir. Bu süreçte ithalatın yükselişi engellenemeyip hızla artışına sebebiyet vermiştir. Aynı dönemlerde ihracatın gerekli zemininin oluşturulamaması sebebiyle yükselişi ithalat kadar olmamıştır. Bu oran Türkiye Cumhuriyet tarihinin en düşük ortalamasına gerilemiştir. 1975 yılındaki ihracatın ithalatı karşılama oranı %29,6 olup Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en düşük oranıdır. 1980 öncesi dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı beklenildiği gibi olmasa da 1980 sonrası gerçekleştirilen politikalarla ihracat hızla yükselmiş, daha sonra yükselmesi 1980 sonrası gerçekleştiren ekonomik politikalarla ihracatın ithalata oranı yükselmiştir. Ekonomik politikalar sonucunda ihracat değerleri ithalat değerlerine göre artış göstermiş ithalatın yükselme hızı istenilen seviyeye gelmese de 1980 öncesine göre yükselmiştir.

2.9. DİR'in Eksik Yönleri ve Eleştiriler

İhracat yapan şirketlere, DİR 'işletmelerini güçlendirme şansı ve sermayelerini kontrol etme imkânı sunar. İhracatçı işletmeler, yerine getirecekleri ithalat karşılığında ödemeleri gereken fonlar ve vergilerden muaf olduklarından dolayı maliyet fırsatlarını uluslararası pazar ve işletme sermayesi gibi faaliyetlerde kullanılabılırlar. İthalat vergilerinden muaf olmanın sunduğu fiyat rekabet üstünlüğü dış ticaretin yardım ögesi olan DİR' in bir diğer avantajıdır. DTÖ ve benzeri uluslararası kurumlarda DİR' in bu derece önemli ve yaygın olarak kullanılması DİR' in teşvik kriterlerinin uluslararası istenilen düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle haksız bir rekabete sebep olmayan devlet desteği

Dahilde İşleme Rejimi ile sağlanabilir. Bu kapsamda DİR, DTÖ açısından sorun meydana getirmeyen ve incelemeye sebep olmayacak bir uygulama olarak değerlendirilebilir (Balassa, 1978).

Balassa (1978) ihracat değerlendirmesinde Dahilde İşleme Rejiminin ekonomik faaliyetler için faydalı olup, üstün ekonomik performanslar elde edebileceğinden söz ederek DİR'in önemine vurgu yapmıştır. Ekonomide kapasitenin, istihdamın daha dinamik ve işlevli kullanılmasında, ihracat teşvik sistemlerinin kullanılması gelir dağılımında pozitif yönlü etki edeceğini belirtmektedir. İhracatta destek uygulamalarının sonucunda etkinliğin ve verimliliğin oluşabilmesi için, gerçek bir artışın varlığı ekonomide olumlu yönde bir kaynak dağılımına yol açması gerekmektedir. Balassa (1978) OECD çalışmalarında ilerlemekte olan bazı ülkelerin ekonomi politikaları ve stratejilerinin, ihracat destekli yüksek büyüme hızına ulaştığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda Dahilde İşleme Rejiminin ihraç ürünlerinin üretiminde süreç avantajları ve gerekli maliyet imkanlarını sunan önemli bir ihraç teşviki unsuru olduğu belirtilmektedir.

Türkiye'de ciddi risk oluşturan olan döviz kuru tabanına dayalı risklere karşın Dahilde İşleme Rejiminin ücret avantajlarını kullanmak ve ücret fırsatlarından faydalanmak isteyen ihracatçılar için dengeleyici ve koruyucu bir kalkan görevinde olduğu söylenebilir. Döviz Kuru Oranı'nın düşük olması DİR kapsamında oluşan ihracatlar da çok önem arz etse de bu oranı arttıracak yüksek katma değerli mal üretiminin azalması Dahilde İşleme Rejimi ihracat performansını da azaltacaktır (Dal, 2015: 51).

2.10. Dahilde İşleme Rejiminin Dış Ticarete Etkisi

2.10.1. Dahilde İşleme Rejiminin İthalata Etkileri

Türkiye'nin gerçek anlamda yatırım ve ara mal ihtiyacı olup bu ihtiyacı karşılamak için büyük oranda ithalat yapmaktadır. Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde ara mal ve yatırım ihtiyacının büyük ölçüde dış ticaret açığına neden olduğu eleştirilmektedir. Bu kapsamda ithalatın artışına yarar sağlayan Dahilde İşleme Rejimi ihracatın artışına da yarar sağlamaktadır. (Cebeci ve Yılmaz, 2013: 19).

2.10.1.1. İthalat Vergileri Kapsamında Etki ve Sonuçları

İthalat aşamaları sırasında eşyanın serbest dolaşıma girmesi halinde ilgili kurumlarca ithalat vergileri gümrükte tahsil edilmekte olup ithalatçı firmalar tarafından ücretleri yükselten bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde gerçekleştirilen ithalat için teminat garantisi kapsamında sağlanan gümrük vergisi ve diğer vergiler ile avantajlar firmaların ara mal ithalatı için işletme sermayesi olarak kullanabilecek ve bu durum firmalar için iş geliştirme, istihdam gibi fırsatlar oluşturmaktadır.

Gümrük aşamasında temin edilen gelirlerin çoğu ithalat çerçevesinde elde edilen mallardan alınmakta olup devlet hazinesi için önemli gelir kaynağıdır. Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde oluşan ithalatlardan katma değer vergisi alınmaması devlet gelirleri için ciddi kayıp olduğu söylenebilir. Söylenilenin her ne kadar şekil itibari ile doğruluk payı olsa da yalnızca malların Katma Değer Vergisi tahsili tarafından olayın gerçeği bahsedildiği gibi değildir.

2.10.1.2. Rekabetçi Hammadde ve Yarı Mamul Temini Açısından Etkileri

Bütün ekonomiler açısından dış ticaret politikaları gelişme amaçları kapsamında büyük öneme sahip olmakta ve hedef ekonomiler açısından dış ticareti denge içerisinde tutmak, ihracatı ithalattan yukarıda kalmasını sağlayarak dış ticaret fazlası oluşturmaktır. İmalat ve ihracat yapan firmaların başarılı ve küresel pazarlarda etkili olmaları ve dış ticaret fazlası oluşturma bilmeleri için ekonomik ve ucuz hammadde elde edilmesi ve maliyetlerin azaltılması büyük önem taşımaktadır. Dahilde İşleme Rejiminin iç piyasalara oranla çekışmeli ücretlerle ve uluslararası pazarlarda hammaddenin olası durumlarında kullanımı firmalara fırsat ve avantaj sağlamaktadır.

Tablo 7. Toplam ithalat içinde DİR'in yeri (1996-2022)

YIL	İTHALAT (USD)	DİR İTHALAT (USD)	DİR Kapsamında Yapılan İthalatın Bütün İthalat Değerindeki Payı
1996	43.627	3.074	7,05%
1997	48.559	5.125	10,55%
1998	45.921	4.423	9,63%

1999	40.671	4.707	11,57%
2000	54.503	5.462	10,02%
2001	41.399	6.554	15,83%
2002	51.553	6.594	12,79%
2003	69.339	9.789	14,12%
2004	97.539	13.895	14,25%
2005	116.774	14.615	12,52%
2006	139.576	16.264	11,65%
2007	170.062	21.491	12,64%
2008	201.963	27.222	13,48%
2009	140.928	17.752	12,60%
2010	185.544	19.051	10,27%
2011	240.841	21.879	9,08%
2012	236.545	23.052	9,75%
2013	251.661	23.836	9,47%
2014	242.177	23.120	9,55%
2015	207.061	21.236	10,26%
2016	198.618	18.687	9,41%
2017	233.799	28.548	12,21%
2018	223.047	32.954	14,77%
2019	210.345	27.178	12,9%
2020	219.516	25.917	11,8%
2021	271.355	31.485	11,6%

Kaynak: (TÜİK, 2022)

Tablo 7’da yer alan veriler incelendiğinde 1996-2021 tarihleri arasında gerçekleştirilen toplam ithalatın Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde tamamlanan ithalat oranı %11,40 civarındadır. DİR çerçevesinde gerçekleşen ithalat oranı 1996 yılında %7,05 ile en düşük seviyesinde iken 2001 yılında %15,83 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2010-2017 yılları arasındaki değerlere bakacak olursak 8 yıl boyunca ortalama %10’luk bir oran söz konusudur. 2001 yılına kadar artan DİR oranının 2001 sonrasında bir azalma eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür.

Dahilde İşleme Rejimi ve Türkiye’nin dış ticaret verileri birlikte incelendiğinde ihracatın yarıya yakınının Dahilde İşleme Rejimi sayesinde sağlanan teşvikler kapsamında yapıldığı görülmektedir. Grafikte yer alan verilere istinaden Dahilde İşleme Rejimi kapsamında tamamlanan ithalatın tüm ithalat içerisindeki oranı yaklaşık %10-15 seviyelerinde olduğu görülmektedir. Dahilde İşleme Rejiminin ihracat yapan firmalara sağladığı maliyet fırsatları sayesinde DİR çerçevesinde yapılan ihracat oranları yüksek düzeyde gerçekleşmektedir. Bu avantajların başında gelen vergi muafiyetlerinden KDV’yi ele aldığımızda ithalat yapan firmalar Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde gerçekleştirdikleri üretim ve ihracatta %18’e varan ilave giderlerden muaf olabilmektedir. Dahilde İşleme Rejimi’nin ihracatçı firmalar için önemi gümrük vergisi ve diğer vergilerde sağlanan avantajlar ile görülmektedir.

2.10.2. Dahilde İşleme Rejiminin İhracata Etkileri

Çok sayıda ülke için uzun bir süredir kullanılan bir ekonomi politikası olan ihracatı teşvik etme politikası yalnızca yerel pazarı değil uluslararası pazarı da kapsamı altına alıcı bir politikadır. Teşvikler sayesinde büyüyen ekonomilerin ve ihracatın öneminin artması teşvik politikasının daha da artarak firmaların ihracata yönlendirilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

2.10.3. Rekabetin Artışına Olan Etkileri

Ekonomik liberalleşme, hızlı teknolojik değişim ve agresif rekabet, endüstrilerin faaliyet gösterdiği ortamı değiştirmeye devam ediyor. Amansız küresel baskı, ulusların ilgili sanayi sektörlerinin gelişiminde ve yapısında bazı ilginç değişiklikler üretti. Kademeli küreselleşme süreci, bir zamanlar yerel endüstriyel ve ekonomik avantajları artırmaya yönelik olan iç politikaların daha az etkili hale geldiğine dair geleneksel görüşü vurgulamıştır. Gerçekten de hükümetler ve endüstriler sürekli olarak bu tür iç politikaları ekonomik

verimliliğe yönelik izolasyonist ve sınırlı yaklaşımlar olarak görebilirler. Bu değişikliklerin kanıtlarından bazıları, bazı ülkelerin küresel endüstriyel yatırımları çekmek için tasarlanmış ekonomik politikaları uygulamalarını, sınır ötesi birleşme ve ittifakların önemli rolünü ve ulusal ve yerel hükümetler arasındaki iş birliğini içermektedir. Küreselleşme sürecinin bu özellikleri, bir ulusun karşılaştırmalı avantajlarının yanı sıra sektöre özgü rekabet avantajlarının kombinasyonunu araştırarak bir ulusun rekabet gücünün artan önemini inceleme ihtiyacına işaret etmektedir (Pasichnyk, 2013).

Küreselleşme bağlamında, gelişmekte olan veya yükselen ülkeler, genişleyen ticaret ve yatırımlardaki potansiyel kazanımlardan mümkün olduğunca faydalanması veya bunlardan mümkün olduğunca fazla yararlanması gerekenler gibi görünüyor. Küreselleşme rekabet ortamında gerçekleştiği için kayıplar ve kazanımlar belirgindir. Bu arka plan, gelişmekte olan ulusların rekabet gücü ve küresel ekonomide rekabet etme yetenekleri hakkında ilginç soruları gündeme getiriyor. Bir yandan yükselen ekonomiler birçok farklı pazarda gelişmiş ekonomilere meydan okumaya başladılar. Öte yandan, Asya ekonomileri 1997 ortasındaki mali krizden önce benzeri görülmemiş bir büyüme yaşadılar, Latin Amerika'da üretim artıyor, ancak temel altyapıda (örneğin istihdam, mali yapı, teknik beceriler) iyileşme olduğuna dair çok az kanıt var) uzun vadeli iyileştirmeleri destekleyecek ve Afrika'nın birçok bölgesi hala yabancı yatırımlar için çekici değildir (Güvenç ve Kazankaya, 2019: 420).

Günümüzde tüm ülkeler birbirlerinden uluslararası pazardan daha fazla pay alabilmek için büyük bir yarış içindedir. İhraç edilecek ürünlerin kalitesini koruyarak daha uygun fiyatlara mal etmek, dünya piyasasına açılabilme, dış piyasadaki rekabet güçlerini muhafaza edebilmek için firmalar ciddi çalışmalar yapmaktadırlar. Firmalar istedikleri nitelikteki ara malı yurt dışında buldukları zaman çeşitli vergiler ile karşılaştıklarında bu durum doğrudan ihracı yapılacak ürünün maliyetine yansımakta ve içinde olunmak istenen uluslararası piyasada rekabet gücünü düşürmektedir. DİR çerçevesinde ise ihracı yapılacak nihai ürünün üretiminde kullanılacak olan ara mallar vergisiz ve fonsuz temin edilebildiği için maliyet düşürülmekte ve ithalatçı firmaların uluslararası pazarda rekabet edebilme gücünü arttırmaktadır. Dahilde İşleme Rejiminin teşvikleri açısından firmalar için önemli avantajlar sağladığı görülmektedir.

2.10.4. İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki ve Bağlılık Etkisi

Dahilde İşleme Rejiminin dışsatım yapan firmalara dışsatım ürünleri için sağlamış olduğu dışalımla ilgili rahatlıkların ve maliyet üstünlüğünün üretimde dışalığa bağlılığı çoğalttığına dair savlar da bilinmektedir. Dahilde İşleme Rejiminin kullanılmasının dışalım mahsullerini vergiden muaf tutması nedeniyle yerli imalattansa dışalım seçeneğinin öne çıkacağı ve dışsatım ürünleri imalatında seçilen yerli imalata bağlı girdinin oranının daima düşeceği bunun en büyük gerekçesidir. Ayrıca Ekonomi Bakanlığı İhracat Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre ekonominin dışalığa bağlılığında artış söz konusu olmadığı gibi Dahilde İşleme Rejimi dışsatımı özendirerek memlekete yabancı para girişi sağlıyor ve sanayi alanında katma değeri yüksek olan ürünlerin imalatını da teşvik etmektedir.

Dahilde İşleme Rejiminin sınırları içerisinde önceden de bahsedildiği gibi Döviz Kullanım Oranı (DKO) uygulanmasının iki nedeni vardır. İlki dışsatımda dışalığa olan bağlılığı azaltmak, ikincisi ise yerli ekonomiyi koruma altına almak ve diri tutmaktır. Başkaca alanlar için başka DKO uygulanması imkan dahilinde olup ayarı ayrı sektörler açısından belirtilmiş olan DKO, imalatı yapılan son dışsatım malının içeriğinde kullanılacak olan ara malı ve hammadde dışalımının yapılabileceği maksimum yabancı para karşılığını belirtmektedir. Döviz Kullanım Oranı'nın asıl niyeti Dahilde İşleme Rejiminin nihai yabancı para girişini tespit etmek ve bu girişe bağlı oranı sürekli yukarılarda sabitlemektir (Cebeci ve Yılmaz, 2013: 19).

Döviz Kullanım Oranı dışarıya satılan mamule dahil olan yerel katma değeri ve dışalım miktarını tespit eden veriler dikkate değer veri olup Döviz Kullanım Oranı'nın 1997-2017 senelerindeki gidişatını dahil eden çalışmalar daha da önemli hale gelmektedir. 1995-2016 seneleri dahilinde Dahilde İşleme Rejimi sınırları içerisinde dışsatımın dış alıma göre payı hemen hemen %40'tır. Son yapılan yenilemeler sonucunda yabancı paranın piyasada dolaşma miktarı bazı kesimler dışında %79'tur. Bu ortalamanın belirlenmiş ortalamanın yarısı kadar olması Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Ekonomisine dış kaynak kazandırmada ne kadar özendirici bir rolü olduğunu gözler önüne sermektedir. Döviz Kullanım Oranı'nın yüzde kırklarda olması demek Dahilde İşleme Rejimi kapsamında yapılan her 100 işlemde 40 işlemlik dış satımın varlığı demektir. Türkiye Ekonomisi bilindiği üzere dış para rezervi çok az olan ve her dönem buna ihtiyaç duyan bir ekonomidir. Böyle bir ekonomi modeli için Dahilde İşleme Rejiminin özendirici yanı çok büyük önem taşımaktadır (Tekin, 2017: 49).

Tablo 8. Toplam ihracat içinde DİR'in yeri (1996-2021)

YIL	İHRACAT (USD)	DİRİ HRACAT (USD)	DİR Kapsamında Tamamlanan İhracat ve Bunun Toplam İhracattaki Payı
1996	23.224	6.996	30,12%
1997	26.261	11.357	43,25%
1998	26.974	10.545	39,09%
1999	26.587	9.686	36,43%
2000	27.794	11.809	42,49%
2001	41.400	13.985	33,78%
2002	36.059	19.296	53,51%
2003	47.252	24.113	51,03%
2004	63.167	34.115	54,01%
2005	73.476	37.774	51,41%
2006	85.534	43.556	50,92%
2007	107.271	52.163	48,63%
2008	132.027	62.796	47,56%
2009	102.142	46.397	45,42%
2010	113.883	53.720	47,17%
2011	134.906	64.196	47,59%
2012	152.461	65.267	42,81%
2013	151.802	68.075	44,84%
2014	157.610	68.527	43,48%
2015	143.729	61.801	43,00%

2016	142.529	60.965	42,77%
2017	157.020	65.010	41,40%
2018	167.920	74.822	44,56%
2019	180.833	74.662	41,30%
2020	169.645	69.585	41,00%
2021	225.368	91.004	40,40%

Kaynak: (TUİK, 2022)

Tablo 8’de Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Ekonomisinin Dış Satımına nasıl etki ettiği incelenebilir. 23 yıllık (1996-2021) rakamlara göz gezdirildiğinde Dahilde İşleme Rejimi baz alınarak yapılan dış satımların tüm ihracattaki payı %45’tir. Her ne kadar ileri ki süreçlerde bu oran %43’lere düşmüş olsa da Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye Ekonomisi dahilindeki dışsatım özendiriciliğine etkisi yadsınamaz bir önemdedir.

2.10.5. DİR ve Sektörel Yaygınlığı

Dahilde İşleme Rejimi değişik sektörlerde değişik miktarlarda seçilen bir özendirme politikası olmakla birlikte 2009-2013 senelerinde Türkiye ekonomisinde dışsatımının en fazla olduğu faaliyet bölümü otomotiv ve metal kesimidir. Bu kesimleri elektrik-elektronik kesimi ve tekstil kesimi izlemektedir. Otomotiv kesiminde dışsatım 59 milyar USD’yi geçmiş; metal kesimi de 59 milyar USD’yi geçen dışsatımı ile Türkiye Ekonomisini ayakta tutmaktadır. (KTO Ekonomik Araştırmalar Proje Müdürlüğü, 2016). 2009 yılının verileri değerlendirildiğinde Dahilde İşleme Rejimi kapsamında potansiyel dışsatımı en fazla olan kesim taşıt araçları kesimi olup (15.130.399.000 Dolar), ardından demir çelik sektörü (9.038.137.000 Dolar) ve tekstil sektörü (7.113.333.000 Dolar) takip etmektedir (Şenol, 2009: 75). Bu bağlamda değerlendirildiğinde de özellikle otomotiv sektörünün oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli nokta ise işlenmiş çelik ve tekstil sektörüdür. Tüm bu sebeplerden dolayı Türkiye’nin baskın olduğu alanlarda desteklemelerin geliştirilmesi ve teşviklerin artırılması gerekmektedir.

2.11. Dış Ticaret Teorileri

Geçmiş dönemlere bakıldığında dış ticaret kavramı ilk olarak Merkantilizm döneminde dillendirilmeye başlanmıştır. Bu dönem henüz sanayi devriminin başlamadığı dönemler olup tarımsal faaliyetlerin yaygın olduğu bir dönemdir ve dış ticareti meydana getiren ilkeler sanayiden bağımsız tarımsal ilkelerdir. Sanayi devrimi sonrası ise bu izlenim yerini temel dış ticarete yavaş yavaş bırakmaya başlamıştır. Emegın üretimdeki nihai etken olduğu dönem bu dönemdir. İleriki dönemlerde Neoklasik iktisatçılar fırsat maliyeti tanımına da dikkat çekmişler ve sermayenin de emek kadar üretimde ve maliyetlerde etkin olduğunu belirtmişlerdir. Ülkeler arasındaki farklılıkları sağlayan etmenlerden biri de bu dönemde faktör donatımı kavramıdır. 1959'dan sonra teknolojinin gelişmesi, yeni ve güncel Dış Ticaret Kavramı'nın ortaya çıkmasında en büyük etken olmuştur (Tunç, 2004: 43).

2.11.1. Klasik Dönem Öncesi Anlayış ve Merkantilizm

Avrupa'nın batısında 15. yüzyıl sonrası meydana gelen ve ticari kapitalizmi simgeleyen Merkantilizm; Avrupa kıtasının ticaret ve siyasetindeki dönüşümün neticesidir (Ünsal, 2005). Merkantilizmden önce küresel anlamda dış ticareten bahsedilemezdi. Küresel anlamda dış ticaretin ilk örneği sadece Avrupa ve Asya arasında İpek Yolu üzerinden yapılan ticaret gösterilebilir (Seyidoğlu, 2003: 87).

Merkantilizm devletin kaynaklarında bulunan altın miktarını arttırmak amaçlar. Artan altın kaynağı ile ödemelerde artış oluşacak ve ekonomiye olumlu yansımaları olacaktır (Appleyard ve Field, 1992: 70).

Merkantilizm uluslararası ticarete her zaman kazanmayı benimsemez. Merkantilistler'e göre her zaman dış ticarete gelirler ve giderler birbirini dengeleyerek sonucu eşitlerler. Eğer bir ülkenin dış satımı çoksa ve buradan gelen ticaret geliri fazla ise öteki ülkenin aynı alışverişten ticaret dengesi bozulmakta ve açık vermektedir (Appleyard ve Field, 1992: 70). Aynı alışverişte hem alıcının hem kazanması mümkün değildir.

Merkantilizm akımının liderlerinden biri Thomas Mun (1571-1641) dir. "İngiltere'nin Dış Ticaret Yoluyla Oluşan Hazinesi" isminde kaleme aldığı eserinde İngiltere ülkesinin dış ticaretteki hedeflerini şöyle açıklar: "Dış ticaret ulusal zenginliğimizi ve servetimizi arttırmamızın en temel yoludur. Dış ticarete en temel ve önemli ilke ve kural dışarıdan satın alınandan daha fazla dışarıya satış yapmaktır" (Ünsal, 2005: 61).

Merkantilist düşünce; uluslararası ticarete dış ticaret fazlası yaratabilmek amacıyla ticaretin daraltılabileceğini iddia eder. Ticaret ancak ülkenin kendi ekonomisi içinde engel olmadan serbest bir şekilde yapılabilir. Merkantilistlere göre, fayda sağlayacak olan ticaret ülke içinde yapılan ticarettir. Ödemeler dengesinin zarar görmesi istenmediği hallerde sert gümrük muhafaza önlemleri alınarak denetleme yapılmalıdır (Aydemir ve Güneş, 2006: 44).

Her ülke ekonomisinin en temel amacı yapacağı dış ticaret işlemlerinde altın, gümüş ve benzeri değerli madenleri kendi rezervlerinde sabitlemek ve bunları ticaret işlemi için kullanmamaktır. Dışalımında bu değerli rezervlerini kullanmadan mümkün olduğunca dışsatım yaparak rezerv arttırmak en temel amaçtır. Bazı ülkeler bu amaç doğrultusunda dışalım ve dışsatım işlemlerinde değerli maddelerin kullanılmaması amacıyla yasaklar getirmiştir. Bu şekilde yapılacak işlemler ülke ekonomisine pozitif katkı oluşturulması için gereklidir (İyiboçkurt, 1989: 23).

2.11.2. Fizyokrasi

Merkantilizmin anti tezi olan görüş Fizyokrasi'dir. Fizyokrasi, Fransa'da savunma alanı bulmuş ve gelişmiş bir anlayıştır. Fizyokratlara göre ticaret ekonomiyi canlandıran, katma değer üreten faydalı bir aktivite değildir. Fizyokrasi görüşüne göre asıl yapılmak istenen üretilebilecek kadar tüketim ürünleri üretmek ve bunları artı değer katacak ücretlerden satmaktır. Fizyokratlar ticaretin bir ürünü başka bir ürün ile takas yapılması olarak tanımladığı için katma değer olarak bir artı değer yaratacağı görülmemektedir. Bu düşünceye göre dış ticaretten çekinmek gereksizdir.

Fizyokratların halefleri Smith ve Ricardo, emek ve sermayenin yanı sıra toprağı üretim faktörleri olarak kabul ettiler, ancak daha fazla yozlaşmanın yolunu hazırladılar (Dale, 2012: 29). Yirminci yüzyılın sonlarında ana akım iktisat, faktör olarak yalnızca emek ve sermayeyi içeriyordu, "ve eğer topraktan bahsedilirse, bu sadece başka bir sermaye biçimiydi". Sonuç olarak, Raworth (2017) şu sonuca varıyor:

"Ana akım ekonomi bugün hala bizi destekleyen canlı gezegene ve enerjisine bağlı olduğumuz parlayan yıldıza çok az ilgi gösterilerek öğretiliyor. İklim değişikliği gibi ekolojik stresleri ekonomik düşüncenin çevresine havale eder, ta ki zarar verici ekonomik etkileri dikkat gerektiren bir hale gelene kadar..."

Fizyokratlar günümüzün ekolojik ekonomistlerinin ataları olup olmadığı ile alakalı Christensen (1992: 104), 'ekonominin nerede yanlış gittiği' sorusunu yanıtlayarak, on dokuzuncu yüzyılın ortalarında çizgiyi çizmektedir. Klasikler – Petty, Cantillon ve fizyokratlar, Smith ve Malthus – 'üretim için fiziksel bir yaklaşım' benimsediler ve ekonomilerin madde ve enerji üzerinde çalıştığını kabul ettiler, ancak bu kabul neoklasik devrim tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Keen'e (2016: 22) göre, “Fizyokratlar, enerjinin üretimdeki rolünü doğru bir şekilde değerlendiren tek ekonomi Okuluydu. Bunu yalnızca Güneş'in serbest enerjisinden yararlanan tarıma ve özellikle bu serbest enerjiyi emen ve tarım ürünlerinde depolayan toprağa bağladılar.” Hornborg (2013: 52) fizyokratları ekolojik ekonomist Nicholas Georgescu-Roegen'e bağlayan bir çizgi (çünkü enerji açısından, endüstriyi tarım ve madencilığe “tamamen haraç” olarak görüyordu) ve bir yandan modern ana akım ekonomiyi ve Marksistleri ayıran başka bir çizgi çizmektedir. Ayrıca İkinci akımlar, “Fizyokrasi ve klasik ekonominin ekonomik faaliyetin fiziksel, maddi yönleriyle ilgisini” korumaktadır.

Fizyokratlara göre zengin olmanın ön koşulu tarımdır. Tarım üretimi ve tarımsal mamul çeşitliliği Fizyokratlar için vazgeçilmez değerlerdir. Fransa tahıl ürünlerinin dışa satılmasını engellemiş, diğer ülkelerde tahıl ürünleri satın alınmasının ise önünü açmıştır. Bu anlayış tarım üreticilerine pozitif katkılar yapsa da tüketiciler için çeşitliliğin azalması nedeniyle olumsuz bir durum oluşturmuştur. Tarım sektörünün bu anlayıştan olumsuz etkilenmesi sonucu tarım insanları bu yasaklara karşı çıkmıştır (İyibozyurt, 1989: 23). Fizyokrasinin bu yaklaşımı ticaretin serbestleşmesine katkılar sunmuş ve bu yönde hareket eden ilk düşünce akımı olmasının önünü açmıştır.

2.11.3. Klasik Dış Ticaret Teorisi

Sanayi devrimi sonrası üretilen buharlı makinelerin ardından insan gücüne olan ihtiyaç azalmış; üretim faktörünün en tepesine makinelerden alınan yardımlar yerleşmiştir. Yeni makinelerle üretim kapasitesi ve hızı artmış bu sayede üretilen mallar için korunan enerji yeni pazarlar bulunması için harcanmaya başlamıştır. Ancak bu süreçte yeni engeller ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan en önemlisi bu malların ihraç edileceği ülkelerin dış alıma izin vermemesidir (Seyidoğlu, 2003: 87). Dış alıma izin veren ülkelerin artması sonucu yasakçı zihniyet olan Merkantilizm etkisini kaybetmiş ve serbestliği öne çıkaran liberal fikirlerin Avrupa'da geniş alanlar bulmasını sağlamıştır.

Liberal görüşün dayanağını ticaret yapan ülkelerden hem dışalım yapan hem dışsatım yapan ülkenin kazanma ihtimali olduğu fikri oluşturmaktadır. Adam Smith 'de Mutlak Üstünlük Teorisi'ni öne çıkarmış her iki tarafın da kendi çıkarlarını koruyabilecek şekilde ticaret yapabileceğini mümkün görmektedir.

İktisatın ve uluslararası ticaretin öncü ilkelerini Adam Smith ilk olarak en çok bilinen eserlerinden 1776 tarihli Milletler Zenginliği'nde ortaya atmıştır ve yine aynı eserde mutlak üstünlük diye bir konuyu iktisat bilimine kazandırmıştır. Adam Smith'in bu çalışmalarına David Ricardo (1817) katkılarda bulunmuş, geliştirmiş ve günümüze kadar gelen fikirler sunarak halen geçerli olan fikirler sunmuştur.

İki teori de ortak önermelere sahiptir. Tüm önermelerde iki ülke, iki farklı ülkedeki iki ayrı mal ve iki ayrı varsayım vardır.

2.11.3.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith için modern iktisat varsayımının mucidi denilmesinde hiçbir abes görülemeyecektir. 1776 tarihli Milletler Zenginliği ile uluslararası ticaret varsayımını öne çıkaran ilk iktisatçıdır.

Bu eserde öne çıkan en önemli düşüncelerinden biri de serbest dış ticaretin tüm ülkeler için faydalarını öne çıkarmasıdır. Merkantilistleri dünyadaki toplam rezervin değişmez olduğu konusunda yanılmalarıyla ilgili eleştirmektedir. Toplam rezervin değişmez olmasının yanında dış ticaret ile profesyonelleşmesi sonucu verimlilik artmaktadır. Dış ticarete tüm tarafların aynı anda kazanamayacağını iddia eden Merkantilistleri bu fikirleriyle çürütmüştür (Smith, 1776: 62).

Yukarıda bahsettiğimiz üzere Merkantilistlerin değerli rezervlerle ilgili olan düşüncelerinden bahsetmiştik. Smith (1776), Mutlak Üstünlükler Varsayımında bu hususlara da değinmiş dış ticarete bu değerli madenleri kullanmamız halinde tüketim malzemelerini çok rahat şekilde karşılayabileceğimizi öngörmektedir. Bu hususta devletlerin yasakçı anlayıştan kurtulması gerektiğini deklare eden Smith; tüm tarafları memnun edecek ortak anlayışın bu olması gerektiğini iddia etmektedir. Ancak bu şekilde herkes ihtiyaçlarını daha rahat bir şekilde sağlayabilecektir.

Mutlak Üstünlükler Varsayımı; ticaret yapan ülkelerin en az bedelle mal edebileceği malulleri dış satım yapması gerektiğini iç pazarda ihtiyaç duyulan yüksek bedelli mamullerin ise dış alımla karşılanması gerektiğini önerir (Seyidoğlu, 2003: 87).

Günümüzde de geçerli olan şu görüşü Adam Smith Mutlak Üstünlük Varsayımında açıklamaktadır. Dışarıdan daha ucuza temin edebileceğimiz bir malı içerde daha yüksek bedelle üretmek mantıklı değildir. İnsanlar gibi ülkeler de kendi ekonomileri için daha mantıklı ve sağlıklı olanı seçer. Uluslararası ticaret yapan ülkeler de dışalım yaparken aynı ürünün iç pazardaki maliyetlerini kontrol etmeli ve buna göre dış alıma karar vermelidir. Aynı ürünün iç pazarda mal edilebilmesi için gerekli maliyet dış alımdan fazla ise bu ürünün ısrarla iç pazarda üretilmeye çalışılmasının hata olduğunu Mutlak Üstünlük Teorisinde Adam Smith anlatmaya çalışmıştır.

2.11.3.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Politik İktisadın ve Vergilendirmenin Prensipleri adlı eseri İngiliz iktisatçı David Ricardo 1817’de yayımlamıştır. Adam Smith’in kuramında ihmal edilen bir varsayıma açıklık getirdiği eser olarak kaleme alınmıştır. Bir ülkenin aynı anda iki malının mutlak üstünlüğünün sağlanması durumunda mevcut olması gereken dış ticaret hacmi Mutlak Üstünlükler Teorisi’nde tam olarak açıklanmamış olsa dahi bu ülkelerin birbirinden farklı 2 malındaki mutlak üstünlük nedeniyle ithalat ihracat yapmanın bu ülkeler açısından yararı açıklanabilmiştir. Benzer durumlarda bile Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile her ülkenin yararına bir dış ticaret işleminin olağan olduğu açıkça sunulmuş ve ilerletilmiştir.

Ricardo (1971), mutlak üstünlükler teorisi dahilinde uluslararası ticaretin gözlemlenip ele alınmasının çerçevesinin daraltılacağını altını çizmiştir. Bu yol izlenirse söz konusu ülkelerin arasındaki maliyet farkının değil maliyetlerin ilişkisinin derecesinin değerlendirilerek neredeyse bütün ürünlerde kazan kazan kaidesi ile dış ticareti olağan görülmüştür. Örneğin A ülkesi, birçok üründe neredeyse bütün ürünlerde, diğer B ülkesine oranla daha çok kıyaslanmalı olarak daha çok üstünlüğe sahip olduğu mallarda üretim sağlasa ve uzmanlaşsa, daha seyrek üstün olduğu ürünlerde ise ithalatı seçme yönünde ilerlese ekonomik olarak daha üstün kazanç sağlar.

Ricardo, özetle egemenliğin seviyesi kavramına dikkat çekmiş ve vurgulamıştır. Karşılaştırmalı Üstünlüklere göre uluslararası ticaretin bütün taraf ülkeler için faydalı

olabilmesinin temel şartı; bu ülkelerde mevcut bulunan üretim maliyetlerinin farklılığıdır (Husted ve Melvin, 1993: 38).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi açısından Ricardo iki ülke ile iki ürünü kapsamakta olan örnek model kullanmıştır. Tablo 9’da da görüldüğü gibi İspanya - Almanya, bahsi geçen ürünler ise zeytinyağı ve makine olarak düşünülmüş ve anlatılmıştır.

Tablo 9. Karşılaştırmalı üstünlükler örnek kuramı

	Zeytinyağı	Makine	Ticaret Öncesi Mübadele Oranları
İspanya	80 işgücü	90 işgücü	$1Z=6/5M$ veya $1M=5/6Z$
Almanya	120 işgücü	100 işgücü	$1Z=8/9M$ veya $1M=9/8Z$

Kaynak: Yılmaz, 2003

Tablo 9’da görüldüğü üzere her iki malda da mutlak üstünlük İspanya’dadır. Mutlak üstünlükler teorisince bu ülkeler arasında ticaret uygun görülmemektedir. İspanya’nın her iki üründe de Almanya’dan daha düşük maliyetli üretim yapabilmesi buna sebep olarak gösterilebilir. Bahsedilen kuram çerçevesinde İspanya her iki ürünü satıcı konumundadır.

Ricardo’ya göre modelde her ne kadar böyle bahsedilmiş olsa dahi İspanya nispi olarak uygun maliyetle ürettiği mallarda uzmanlaşarak nispi üstünlüğü daha düşük olan ürünü Almanya’dan ithal edebilir. Örneğe göre Almanya makine üretimine göre zeytinyağı üretiminde İspanya’ya göre daha dezavantajlı durumdadır. Zeytinyağını İspanya’ya kıyasla 40 gün daha yüksek maliyetle üretirken 1 birim makine üretiminde sadece 10 gün geridedir. Bu nedenle İspanya Almanya’dan makineyi alarak zeytinyağı üretimi konusunda uzmanlaşacak ve dış ticaret açısından her iki ülke de kazançlı çıkacaktır (Yılmaz, 2003: 41; Appleyard ve Field, 1992: 70).

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisinin varsayımlarından biri olan emek-değer teorisinin kabul edilmesi işgücünü ülke sınırları içerisinde hareketli öngörüp, ülkeler arasında hareketsiz kabul etmesi ve sabit maliyet anlayışına sahip olmasına dayanmaktadır. Bahsedilen bu varsayım her ne kadar modeli eleştirilere açık bırakıp zayıflatılsa da günümüzde geçerliliğini hala koruyarak uluslararası ticaret anlayışının temel teorisi olarak benimsenmektedir (Caves,1999: 94).

2.11.3.3. John Stuart Mill ve Klasik Dış Ticaret Yaklaşımı

Diğer alışlagelmiş iktisatçılardan farklı olarak John Stuart Mill yapmış olduğu araştırmalarına talep unsurunu ekleyerek kendinden önceki modellemelerde yer alan emek teorisi dışına çıkmıştır. Neoklasik iktisatçılardan da etkilenen Mill, ortaya koyulan teorileri geliştirerek karşılıklı talep kanunun ortaya çıkmasında etkin rol oynamıştır (Bayraktutan, 2003: 57).

Mill'e göre toplam dış ticaret gelirini arttırmak için teknolojiye meydana gelen yenilikler ile artan verim sayesinde ihraç edilecek malın maliyeti daha aşağı çekilebilir ve ithal etmek zorunda kalacağı farklı bir malı daha ucuza alabilir (Seyidoğlu, 2003: 87).

2.11.4. Neo-Klasik Dış Ticaret Teorisi

Klasik dış ticaret teorilerinin başını teorinin emek-değer kuramına dayanması oluşturmaktadır. Emek dışında kalan diğer etkenlerin maliyet ve dış ticaret hesabı yapılırken ihmal ediliyor olması eleştirileri de beraberinde getirmektedir.

Fırsat maliyeti kavramı güç maliyetiyle birlikte önceden bahsedilmeyen başka etkenleri de anlatmaya çalışır. David Ricardo'nun kuramıyla aynı tutulan bu kavram tekrardan modellenmiştir. Üretim ilgili kurama açısından kullanılan tüm değişkenlerin etkilerinden oluşmaktadır.

Ricardo'nun uyguladığı modeli temsili balyalar teoremini kullanıp iki ürünlü modelden çıkararak ürün değerlerini karşılaştırıp fayda-değer kuramını Marshall (1922) kullanmıştır. Fırsat maliyeti tanımını geliştirip emek-değer teoremi kapsamının daha çok uygulanmasını egale eden kişi ise Haberler (1933) olmuştur.

2.11.5. Modern Dış Ticaret Teorileri

1930 yılında karşılıklı üstünlükler kuramı neoklasik iktisat ile uğraşanların destekleriyle günümüzde kabullenilen devletlerarası ticaret kuramıydı. Karşılaştırmalı üstünlükler kuramının 1930'larda en fazla eleştirisi alan devletlerarası emek verimliliği ile alakalı Heckscher (1919) ve Ohlin'in (1933) araştırmalarında mevcuttur. Onlar açısından bir ülkede baskın olunan üretim etkeni o ülkede hangi ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu göstermektedir.

Mevcut olan zengin üretim faktörü ile ve uzmanlaşarak üretilen mallar ihraç edilirken, elde daha az bulunan, karşılaştırmalı üstünlüğü bulunmayan faktörlerle ve bu faktörlere bağlı ürünler yurt dışından alınmalıdır. Bu tutumla ülkeler emek-zengini, sermaye-zengini, ürünler ise emek-yoğun, sermaye-yoğun olarak ayrılmışlardır (Heckscher, 1919: 76 ve Ohlin, 1933: 61).

Heckscher (1919) ve Ohlin'in (1933) yapmış olduğu çalışmalar ve modeller aynı dönemde yer alan başka iktisatçıları ve yapılan çalışmaları tesiri altına almıştır. Diğer iktisatçılar bu modeli kaynak olarak alıp bu modelden faktör fiyatlarının eşitliği, Rybczynski kuramları ve gelir dağılımı kuramlarını türetmişlerdir.

Uluslararası etken hareketliliğini vurgulayan ve faktör mobilizasyonuna imkan olmadığı durumlarda serbest ticaretin meydana çıkacağını savunan teorem faktör fiyatları eşitliği teoremidir.

Faktörler içerisinde en yararlı ihracat en yoğun kullanılan ihracattır. Bir başka benzer durumda ise korumacılık, ithal ikame kullanılan sektörlerin yararına olmaktadır.

Burada gümrük tarifelerinin önemi ortaya çıkmaktadır. İthal edilecek malların düşük fiyatlama nedeniyle tercih edilmesinde ithalatçının ekonomide korunması ve değer verilmesi önemlidir (Metzler, 1949: 86).

Tam istihdamı içeren iki ürün ve faktörlü ekonomide faktörlerde meydana gelen değişimi Rybczynski teoremi ele almıştır. Rybczynski teoremine göre modeldeki faktörlerden birine olan talepte yaşanan artışı bu faktörü daha fazla kullanan ürünün üretimini pozitif etkileyecektir. Ayrıca üretim artarken, arzın stabil kalması durumunda bağlı ürün üretimi bölümler arasında yapılacak faktör transferi nedeniyle azalabilir (Yılmaz, 1992: 39).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde araştırmanın içeriğine benzer konularda yapılmış literatür bulgularına ve araştırmanın yöntemine dair bilgilere yer verilmektedir.

3.1. Araştırmanın Yöntemi ve Ekonometrik Analiz

Ekonometri, ekonomik ilişkilerin istatistiksel ve matematiksel analizi, genellikle ekonomik tahmin için bir temel olarak hizmet eder. Bu tür bilgiler bazen hükümetler tarafından ekonomi politikasını belirlemek için ve özel işletmeler tarafından fiyatlar, envanter ve üretimle ilgili kararlara yardımcı olmak için kullanılmaktadır. Ekonometrik analiz ise tamamen niceldir ve son ekonometrik analizleri özetlemektedir. Analiz özel sayısal düzenliliklerin ve ilişkiler arasında ekonomik nesneler ve işlemler ile aracı arasında matematiksel ve istatistiksel teknikler ve modelleri kapsamaktadır (Yolsal, 2012: 246). Gerçekleştirilen bu araştırma içerisinde de Census X-12 yöntemi kullanılmaktadır. TİC ve DİR serileri TRAMO/SEATS DK serisi ise Census X-12 yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılarak analize dahil edilmiştir. Analizde kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu elektronik veri tabanından alınarak tamamlanmıştır.

3.2. Literatür Özeti

Küresel literatürde, piyasaya daha rekabetçi ürün satma fırsatı vermek için, DİR'in firmalara uluslararası firmalara maliyet açısından avantajlı hammadde tedariki sağladığı bu sayede Türkiye'nin dış ticaret hacmini artırdığı, cari açığı azalttığı, kapasite kullanım miktarını arttırarak işsizliği azalttığı değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra ihracatla ithalatı birbirine bağımlı hale getirmesi ile dış ticaret açığına etkisinin kısmi oranda görüldüğü ihraç ürünlerinde kullanılması sebebi ile dışarıdan gelen uygun karşılığı olan ara ürün bulunmasından dolayı yerli hammadde imalatını aksi yönde etkilediği gelişimini durdurduğu gibi eleştiriler ortaya çıkmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa Birliği ile dahilde işleme ticaretinde dikey uzmanlaşmanın tahlilinin gerçekleştiği araştırmasında, devletin benzetme büyüklüğünün Dahilde İşleme Rejimi içeriğindeki yapmış olduğu ticaret üzerine pozitif yönde etki ettiğini vurgulamaktadır (Görg, 2000: 418).

Thorbecke ve Smith (2008) 1992-2005 yılları aralığında Çin'in ülkeler ile yapmış olduğu ticaretlerde ihracat – döviz kuru bağlantısını incelemiştir. Yapılan araştırmada Reel Efektif Döviz Kuru'ndan yararlanılmıştır. İşlenmiş olan mallar açısından standart Reel Efektif Döviz Kuru ile Çin'in ithalat gerçekleştirdiği ülkelerin ortalama Reel Efektif Döviz Kuru'nun ağırlıklı ortalaması ile elde edilen değerler yer almaktadır. Bu araştırmaya göre yalnızca standart Reel Efektif Döviz Kuru'nda meydana gelen %10'luk bir değer kazanımının bu malların ihracatı açısından %4'lük bir düşüşe neden olduğu, standart Reel Efektif Döviz Kuru ve ağırlıklı Reel Efektif Döviz Kuru'nda meydana gelen %10'luk bir değer kazanımının ise işlenmiş malın ihracatı bakımından %10'luk düşüşe sebebiyet verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Xing (2012)'in 1993 – 2008 yılları arasında yapmış olduğu verilere dayanan çalışmasında, Çin'e ait ticaret dengesinde işlenmiş malların ihracattaki rolü ve Yuan'ın değer kazanımının işlenmiş mal ticareti çerçevesinde etkisi araştırılmıştır. Deneye dayalı bulgular, belirtilen dönemlerde Çin açısından işlenmiş malların ihracatının bu ülke için yıllık bazda ticaret fazlası sebeplerini tüm yönleriyle açıkladığını, işlenmiş malların ihracatında bölgesel taraflılık sergilediği, Yuan'da meydana gelen değer kazanımının işlenmiş mal ihracatını ve ithalatına negatif etki yaptığını ortaya koymuştur.

Darshan (2017) Avrupa Birliği'nde yer alan şirket açısından Dahilde İşleme Rejimini araştırdığı çalışmasında, DİR'in şirketin mücadele edebilme etkisine ve gelişmeye; üretim için gerekli olan miktarı grafikte minimuma indirmesine, ithalat sırasında ortaya çıkacak vergi miktarını düşürmesiyle sıcak para transferini olumlu yönde etkilemesi, ulusal ölçütlerde bir üreten firma meydana getirmesi şeklinde direkt etkileri olabileceğini vurgulamıştır.

Diğer taraftan gümrük tedbirleri ve stratejileri uluslararası ekonomide birden fazla gelişme imkanı yaratabileceğini ve maliyet miktarını en aza düşürerek global ekonomi açısından gelişmeyi, devamlılığı sürdürebileceğini savunmaktadır (Darshan, 2017: 20).

Selen (2005), Dâhilde İşleme Rejiminin işletme yöntemi, sonuçlarının incelenmesinin öncelik olduğu çalışmasında istihdamı ve ihracatı yükseltebilen etkide olan DİR'in “işletmenin anaparasını fazlalaştıran etkisi” “fiyat çekişmesi egemenliği kazandırma etkisi” ve

“boş alan kullanımı azaltılmasına etkisi” olan değerli ölçüde yardım malzemesi olduğunu söylemiştir. 1997-2005 tarihlerinde Türkiye’deki ithalat-ihracat uygulamasının incelendiği araştırmada, düşünülen döviz tüketiminin %56’ dan 65’e, kullanılan döviz tercih oranının ise %45’den %56’ya çıktığı görülmüştür.

Şenol (2007)’in doktora tezi araştırmasında, hazır giyim ve tekstil sektöründe DİR’in dış satımla etkileşimlerini anket yoluyla incelenmiştir. Bu inceleme dahilinde, devletlerarası pazardan uygun kazanç sağlanması amacı ile dış alıma büyük ölçüde destek kazandırıldığı, beraberinde DİR’in uygulanmasında değerlendirme ölçütlerinden olan, DİR dahilindeki ithalatın yerel kazanç üreticilerine hasar vermeme koşulunun, AB uygulamasını da örnek göstererek somut kriterlerle uygulanmasının uygun olacağını söylemiştir.

Utkulu ve İmer (2009), 1994-2005 yıllarına ait verilerden yararlanarak Türkiye’de tekstil ve hazır giyim firmalarının Avrupa Birliği sektöründe rekabet edebilme gücünün alt firmalarla bağlantısını araştırmıştır. Bu araştırmada Türkiye’deki sektör firmalarının Avrupa Birliği ülkelerindeki firmalara kıyasla avantajlı bir durumda olduğu belirlenmiştir.

Saygılı (2010) araştırmalarında, Türkiye yapım sanayisindeki ithalat yapısını inceledikleri araştırmalarında, dış satımın ve ithal kazanç tercihi yüksek olan sektörlerle öncülük eden 145 firmaya, ithal kazanç kullanımını yükselten sebepleri belirlemek amacıyla değerlendirme çalışması uygulamışlardır. İşletmeler DİR’in dış alımda vergilerden muafiyet sağlamasından dolayı, ara ürün dış alımına özendirdiği düşüncesinde olduklarını bulmuşlardır. Öte yandan DİR dahilinde yerli ara ürün alımı kapsamında düzenlemeler bulunsa da bürokratik evrelerin uzun sürmesine bağlı olarak işletmelerin bu seçeneği tercih etmediğini belirtmektedirler. Beraberinde firmaların DİR’in istismar edildiği konusunda aynı fikirde olduklarını dile getirmektedirler.

Ersungur ve Takım (2010) araştırmasında, Türkiye’de 1996-2007 döneminde DİR’in geleneksel sektörler dahil bütün dış satımın dış alıma muhtaçlığını yükselttiğini, etkili yabancı hammadde kullanımı sebebinden kaynaklanan ihracatın katma değer az olmasına sebep olduğu neticesine ulaşmışlardır. Bu dönemde maksimum dış satım başarısı gösteren sektörlerin eşdeğer zaman diliminde en fazla ithalat yapan sektörler olması ihracatla ithalatın doğru oranda artışının örneği olarak göz önünde bulundurulması gerektiği ve ithal ara ürün tercihinin teşvik eden dahililde işleme rejiminin yerli üretime büyük ölçüde negatif etkisi olduğunu belirlemişlerdir.

Sayılğan ve Şenol (2010), DİR'in Türkiye dış satımı üzerindeki etkilerini 2003- 2007 dönemi kapsamındaki araştırmalarında, ülke ihracatının %50'sinden fazlasının DİR kapsamında gerçekleştiğini ve bunun neticesinde dış alım seviyesinde devamlı bir yükselme görüldüğünü bu yükselme neticesinde ekonomi açısından yeri doldurulamaz bir uygulama haline geldiğini bildirmektedir.

Bıyıkçı (2010), DİR'in ilerleyişini yüksek ihtimalle ekonomik siyasi sebeplerle değerlendirdiği araştırmasında kamunun yaptığı programlamalarda bu enstrümana daha fazla değer verdiğini belirtmiştir. Geniş açıdan bakıldığında gelir ithalatında meydana gelen vergi ve döviz zararının, dış satımın meydana gelmesiyle oldukça ekonomiye kazanç sağladığını belirtmektedir. Fakat önceliğin farklı endüstriler üzerindeki gelir gider bağlantılarıyla başka sektörlere olan etkilerini araştırarak çalışmaların olması gerekliliğini belirtmiştir.

Akdeve ve Karagöl (2013), 2008-2012 yılları arasında yapmış olduğu çalışmada dünya üzerinde yer alan ülkelerin ithalatçı firmalara sağlamış olduğu teşviklerin, ülkemizde de uygulandığını, bu teşviklerin yatırımcıların teknoloji ve araştırma-geliştirme kapasitesinde artışlar meydana getirerek küresel pazarda rekabet gücünü arttıracaklarını söylemektedir. Bu desteklerin yatırımcılara önemli kolaylıklar sağlayacağını belirtmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kısa dönemde anlamlı nedensellik meydana geldiğini çalışma sonuçlarında açıklamıştır.

Cebeci ve Yılmaz (2013) 1996-2011 dönemi için DİR'in Türkiye'nin dış ticaret üzerindeki etkilerini değerlendirdikleri araştırmalarında, Türkiye'nin hızlı gelişmesi neticesinde meydana gelen; tabii kaynak, teknik bilgi ve kalifiye işgücü sebebinden kaynaklanan ana ürün ithalatına yöneldiğini ve bu dış alımı meydana getirdiği olumlu sonuçlardan ötürü DİR dahilinde yaptığını vurgulamışlardır. DİR işletmelerin kazanç ücretlerini düşük seviyeye çekmesi ve değerli malı alt seviyedeki maliyetle yurt dışından temin etme imkanı sunulması sebebiyle etkin olarak tercih edildiğini, yabancı kazanç kullanımında dışa olan ihtiyacı yükselttiğini ve yerli üretime olan avantajsız etkilerin en aza çekilmesi için Dahilde İşleme Rejiminin bir düzeltmeye ihtiyaç duyduğu dile getirilmiştir. Diğer taraftan 2002-2011 döneminde DİR kapsamında olan dış alımın genel toplam ithalat kapsamındaki oranının %14,5 gibi minimum oranda olması sebebiyle, Dahilde İşleme Rejiminin dış alımı yükselttiği yorumlarının yersiz olduğu ve bütünsel ekonomik açıdan dışa muhtaçlık ihtiyacı oluşturduğu düşüncesindedirler.

Eryüzlü (2013) araştırmasında, Dahilde İşleme Rejiminin ilk olarak meydana çıktığı 1996 yılıyla 2011 yılları arasında Dahilde İşleme Rejimi ve ithalat-ihracat ilişkileri açısından bağlantıyı ekonometri açısından ele almıştır. Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde meydana gelen dış satım ile cari açık arasında, dış satımdan cari açığa doğru kaydedilen neden-sonuç bağlantısı saptanmıştır. Bu açıdan iktisadi kurama uygun olmayan Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde oluşan dış alım cari ihtiyacı yükseltmektedir. Ayrıca oluşan bu etkileşim uzun süreçlerde devamlılığını korumaktadır.

Dal (2015) genel olarak araştırmalarında dikkat çekilen Dahilde İşleme Rejiminin yönetmelik kapsamındaki konumu ve bunun haricinde gerçekleşen ihracat farklılığında, dış satım-döviz kuru bağlantısı incelemiştir. 2002Q1-2014Q4 dönemleri arasında Dahilde İşleme Rejimi dışında kalan dış satımın, Dahilde İşleme Rejimi dahilindeki ihracata oranla, döviz kuru, dış âlem geliri ve sermaye stokunda yaşanan değişimin hassas olduğuna değinmiştir. Buna sebep olarak, şirketlerin Dahilde İşleme Rejiminin maliyet fırsatlarından faydalanmak istemeleri sebebiyle Dahilde İşleme Rejimi dahilinde meydana gelen dış alım için taahhüt dış satımları uygulama mecburiyetinden kaynaklandığını vurgulamaktadır.

Başkol (2016) DİR uygulamasının ekonomik katkılarını Türkiye’de Avrupa Birliği açısından kıyaslayarak araştırmıştır. Avrupa Birliği’nde Dahilde İşleme Rejimi için izin önerilirken, yerli üreticilerin aradıkları şart ekonomi açısından kazanımlarına olumsuz etki etmeden ve elle tutulur şartlara dayandırılarak araştırma yapılması gerektiğini anlatmaktadır. Türkiye’de de uygulamasına da somut kıstas oluşturarak çalışmaların bu bağlamda ilerlemesi gerekliliğini öneri olarak sunmaktadır. Aynı zamanda Dahilde İşleme Rejiminin ekonomik ve sektör açısından kazanımlarının değerlendirebilmesi ve stratejiler oluşturabilmesi açısından datalar üretilebilmesi gerekliliğini anlatmaktadır.

Gençosmanoğlu (2016), araştırmasında DİR sistemini 2002-2014 tarihleri için istihdam, rekabet ve dış ticaret üzerinde yer alan etkisi beraberinde ve bölümler açısından incelemiştir. Dahilde İşleme Rejimi planlamasında meydana getirilen dış satımın dış alıma muhtaçlığını düşürdüğü fakat kıyaslamalı rekabet edebilme gücü ve istihdamı yükselttiğine yönünde kesinliği olan buluntular olmadığı anlaşılmıştır. Şirketlerin Dahilde İşleme Rejiminden faydalanmalarına sebep açısından bakıldığında, vergiden muaf olmak niyetiyle değil, malın kalitesi ve ulaşım zamanlarının iç pazarda yeterince aktif rol oynamaması sebebiyle dış piyasadan fazla tercih edilebilir düzeydeki ederi ve uygun koşullarda almayı zorunlu hale getirdiğini anlatmaktadır. Söylenenlerin tersine dış satımdaki fazla Dahilde

İşleme Rejimi payının dış alımda düşüş göstermesi sebebiyle DİR dış alıma olan bağı düşürdüğünü ortaya koymuştur.

Duru ve Parlakay (2017) araştırmalarında Türkiye’de işlenen zirai ürünlerde uygulanmakta olan Dahilde İşleme Rejimi sebebiyle, kazanç bedelleri düşüş yaşamakta, işletmeciler firmaların toplam kullanma seviyelerini yükselterek istihdama fayda kazandırmakta ve ithalat-ihracatı hareketlendirerek ülkenin ekonomisine kaliteli faydalar katmak olduğuna dikkat çekmektedirler. % 60 olan gıda ve içecek sektöründeki yeterli kullanım seviyesi, DİR aktifliğinin yükseltilmesi ile İçecek ve gıda piyasasında %60’a varan kapasite kullanma miktarı, Dahilde İşleme Rejimi tesirinin çoğaltılmasıyla boş kapasiteden de yararlanılabileceğini belirtmektedirler. Durum böyleyken sektörün yarış gücünün fazlalaşarak dış satım pazar payının yükselmesine ve işletmelere daha iyi kazanım olmasını sağlayabileceğini dile getirmektedirler.

Asar ve Adıgüzel (2017), 2010-2015 yılları arasında Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye’de ithalat-ihracata etkisini Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde gerçekleşen dış ticaret ve toplam dış alım-satım datalarını ele almışlardır. Yapılan çalışmalar neticesinde, Dahilde İşleme Rejimi Türkiye dış satımına ve ihracat yapan şirketlerin kapasitelerini kullanmalarına olumlu yönde katkı gösterdiği fakat yaklaşık nitelikte ara ürünü ülke içindeki piyasadan tahsis etme imkanı olduğunda Dahilde İşleme Rejimi olanağıyla dış alıma öncelik verilmesi milli üretici firmaların ilerlemesi, kapasite kullanımı ve istihdamını olumsuz yönde tesir ettiğini dile getirmektedirler (Asar ve Adıgüzel, 2017: 20).

Mete ve Yıldız (2017) Türkiye’de 2003-2016 tarihlerinde Dahilde İşleme Rejimi içeriğindeki dış alım ile dış satımın cari düzen üzerinde yer alan yansımaları sektör açısından araştırdığında, Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde sanayi ihracat-ithalatında yer alan ve maden dış satımındaki yükselen cari açığı düşürücü ivme oluşturduğunu saptamışlardır (Mete ve Yıldız, 2017: 50).

Alpay (2018) dış satım yönlendirme stratejilerinden biri olan Dahilde İşleme Rejimi’nin, Türkiye’nin 2003- 2017 süreçleri ticaret grafiği üzerinde meydana getirdiği etki araştırıldığında, uzun tarihlerde ithalat ihracat dengesine pozitif olarak tesir ettiği gözlemlenmiş, bu yönüyle Dahilde İşleme Rejiminin takdire şayan dışa satım teşvik stratejisi olduğunu düşünmüştür. DİR Türkiye’de ithalat ve ihracatta etkin bir şekilde kullanılmasından ötürü Türkiye’de birçok akademik araştırmada konu haline gelmiştir. Fakat toplumlararası

literatürde bu şekilde etkili araştırmalar görülmemektedir. Bu durumun sebebi AB örneğinde olduğu gibi dış satımın az bir kısmının DİR içeriğinde kullanılıyor olmasından kaynaklandığını gözlemliyoruz.

3.3. Ekonometrik Yöntem ve Metodoloji

3.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

ADF birim kök testi, gözlemi yapılan serilerde birim kökün var olup olmadığını belirlemede kullanılmaktadır. Yapılan bu çalışmadaki datalarda birim kök bulunup bulunmadığı ADF testi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Serilerdeki durağanlığın kontrol edilmesi amacıyla ADF testindeki süreçler dikkate alınır. (Aktaş, 2009: 38).

ADF testinde kararı belirleyici etken açısından bakıldığında, t-istatistiği sapmalı olduğu için τ (tau) adı altında yazılan t tablosu oluşturulmuş ve oluşturulan bu tablonun yer alması gerekliliğine değinilmiştir. 1979 yılında tablo haline getirilmesiyle aşağıdaki modelleme meydana getirilmiştir:

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} + u_t$$

$$\Delta Y_t = m_0 + Y_t - Y_{t-1} + u_t$$

$$\Delta Y_t = m_0 + m_2 \cdot t + Y_t - Y_{t-1} + u_t$$

Bu modelde ADF testinde yanlış terimlerin White Noise sürecinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bağılılaşım olduğu takdirde EKK öngörülerinin yanlış olmaması açısından ADF testi oluşturulmuştur (Aktaş, 2009: 38).

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta Y_{t-i} + u_t$$

$$\Delta Y_t = m_0 + Y_t - Y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta Y_{t-i} + u_t$$

$$\Delta Y_t = m_0 + m_2 \cdot t + Y_t - Y_{t-1} + \sum \beta_i \Delta Y_{t-i} + u_t$$

Yukarıda verilen formüllerde ise DF (1979) τ tablosunda yer alan değerlerden yararlanılmaktadır (Aktaş, 2009: 39).

3.3.2. KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin) Birim Kök Testi

Bu testte sıfır kuram Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Perron testlerinin zıttı biçimindedir. Bahsedilen testlerde hipotezler durağanlık durumları açısından değerlendirilirken, Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin testi yalnızca durağanlık kullanan kuramlar çerçevesinde oluşturulmuştur (Kwiatkowski, vd., 1992: 159-160).

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin testi ile hedeflenen amaç serileri deterministik trendden kurtararak seriyi durağan hale getirmektir.

$$Y_1 = x_1 + \delta = u_1$$

Formüldeki X_1 durağan yada durağan ve trend ile anlatılan deterministik etkenlerden biridir.

$$\hat{\eta} = T^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 / s^2(l) T$$

Yukarıda yer alan denkleme göre deterministik elde edilseydi $\hat{\eta}$ kullanılmayarak $\hat{\eta}$ kullanılacaktı. Canlandırmayla ulaşılan önemli veri, hesap yolu ile ulaşılan veri ile mukayese edilir. Bu sayede seride durağanlık olup olmadığı analizi yapılır (Sevüktekin, Nargeleçekenler, 2010: 364).

3.3.3. Lumsdaine - Papell (1997) Birim Kök Testi

Bu testte içsel tek kırılımlı modellere ait ekonometrik kuramlar iki kırılımlı hale getirilmiştir. LP birim kök testi, belirlenen zaman aralığında iki kırılım değeri oluşmasını göz önüne alarak Nelson-Plosser datası açısından bu kuramı tekrar analiz etmişlerdir. Bu kuram baz alınarak LP test kuramında Zivot – Andrews'den çok argüman vardır. (Lumsdaine, Papell, 1997: 212-214).

$$\text{Model AA } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_{1t} + \theta_2 DU_{2t} + \sum_{k=1}^K d_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t$$

$$\text{Model CA } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_{1t} + \theta_2 DU_{2t} + \gamma_1 DT_{1t} + \sum_{k=1}^K d_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t$$

$$\text{Model CC } \Delta y_t = \mu + \alpha y_{t-1} + \beta t + \theta_1 DU_{1t} + \theta_2 DU_{2t} + \gamma_1 DT_{1t} + \gamma_2 DT_{2t} + \sum_{k=1}^K d_j \Delta y_{t-j} + \epsilon_t \quad (3.26)$$

Yukarıda yer alan denklemlerde LP birim kök testinin ortalama olarak iki kırılıma kadar müsaade ettiği görülmektedir.

LP birim kök testinde yer alan değişkenler arasında seçim yapılırken, bu kuramda seçilecek model olarak, en kuvvetle reddedilene alınmaktadır (Yavuz, 2014: 315).

LP birim kök testinde sıralı zamanlarda iki kırılımın olma ihtimali göz önüne alınmaz. LP birim kök testi, 20. yüzyıldaki ekonomilerde iki kırılımın meydana gelebileceği beklentisi nedeniyle eleştirilere maruz kalmaktadır (Lumsdaine, Papell, 1997: 217-218).

3.3.4. Granger Nedensellik Testi

Genişletilmiş Dickey Fuller testi kullanılarak serilerde durağanlaşmamanın önüne geçilmesi, bu test sayesinde serilerin nedensellik açısından incelenmesi sağlanmıştır. Bu testte, (a) ve (b) eşitliklerinde gözlemlenen “y1 ’de meydana gelen değişimler y2 ’de değişime sebebiyet verir mi?” sorusunun yanıtı bulunmaya çalışılmaktadır. y1 ’de meydana gelen değişim y2 ’de değişime sebebiyet veriyorsa, y1 ’de yaşanan durağanlaşmalar y2 ’de yer alan eşitlik ile bağlantısı bulunmalıdır. Gözlemlenen bağlantı, y1 ’in y2 ’yönünde Granger nedensellik vardır denilebilmektedir. Bu nedensellik bir taraflı olabileceği gibi iki taraflı da olabilir (Brooks, 2002, 339-340).

$$y1_t = \alpha_{10} + \beta_{11}y1_{t-1} + \beta_{12}y2_{t-1} + \gamma_{11}y1_{t-2} + \gamma_{12}y2_{t-2} + \delta_{11}y1_{t-3} + \delta_{12}y2_{t-3} + u1_t \quad (a)$$

$$y1_t = \alpha_{20} + \beta_{21}y1_{t-1} + \beta_{22}y2_{t-1} + \gamma_{21}y1_{t-2} + \gamma_{22}y2_{t-2} + \delta_{21}y1_{t-3} + \delta_{22}y2_{t-3} + u1_t \quad (b)$$

3.3.5. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Testi

Bu test, Hacker ve Hatemi-J’nin daha önce geliştirmiş olduğu simetrik nedensellik testi baz alınarak geliştirilmiştir. Aralarındaki fark ise değişkenleri kendileriyle değil, değişkenlerin + ve – bileşenleriyle bu testi gerçekleştirmesidir. Bu + ve – değerler kümülatif şoklar olarak adlandırılır. Hatemi-J, simetrik nedensellik testlerindeki değişkenlerin kümülatif şoklarının benzer oranda etkilediğini varsayarak asimetrik nedensellik testini yapmıştır. Granger ve Yoon pozitif ve negatif şoklar aracılığıyla bu şokların arasındaki eşbütünleşmeyi test ederek yapmış olduğu teste eşbütünleşme adını vermiştir.

$$y1_t = y1_{t-1} + \varepsilon1_t = y1_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon1_i$$

$$y2_t = y2_{t-1} + \varepsilon2_t = y2_0 + \sum_{i=1}^t \varepsilon2_i$$

y1_t ve y2_t şeklinde nedensellik açısından ilişki durumu incelenen ve bütünleşik olarak düşünülen bu değişkenler Hatemi-J tarafından rassal yürüyüş kapsamında yukarıdaki gibi

denkleştirilmiştir. Değişkenleri tanımlamada kullanılan bu değişkenlerin ilk değerleri beyaz gürültüden ayıran bir terim olduğunu göstermektedir. Değişkenlerde yer alan toplam şok miktarını anlatmaktadır (Hatemi-J, 2012: 449).

3.3.6. Zamanla Değişen Nedensellik Testi

Bu analiz sayesinde nedenselliğin istikrarlığını kontrol edebilmek mümkündür. Hatemi-J'nin asimetrik nedensellik testi zaman içerisinde değiştirilerek yeni bir anlam kazanmış ve süre zarfında kümülatif şokların birbirleri ile olan bağlantısının tutarlılığı değerlendirilmiştir. Bu testte ilk olarak analizde uygulanacak alt örneğin çapına karar verilmelidir.

X gözlem sayılı bir çalışma yapıldığı düşünülürse, zamanla değişen nedensellik testi X gözlemden meydana gelen alt başlıklarla çalışılacaktır. Bu testin işleme alınma şekli, ilk gözlemlemeden X gözlem sayısına kadarki aralıkta Hatemi-J analizi kullanılır. Diğer kısımda ise birinci tespit sayılmayıp, 2. tespit ve X+1. tespit aşamasında çalışma yapılır ve yapılan yeni adımlarda bir önceki tespit alınmayıp son tespite 1 ekleme yapılarak X değeri ilk gözlem oluncaya dek sürdürülür (Yalancı, Bozoklu, 2014: 211).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde araştırma içerisinde elde edilen veriler neticesinde gerçekleştirilen analiz sonuçlarına yer verilmektedir.

4.1. Veri Seti, Ekonometrik Yöntem ve Ampirik Bulgular

Bu çalışmada 2002:01-2021:01 dönemini kapsayan aylık verilerden yararlanılarak dış ticaret dengesi (TİC; ABD Doları) ile dahilde işlem rejimi (DİR; Milyon ABD Doları) ve TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (DK; 2003 baz yılı) arasındaki araştırılmıştır. TİC ve DİR serileri TRAMO/SEATS DK serisi ise Census X-12 yöntemiyle mevsimsel etkilerden arındırılarak analize dahil edilmiştir. Bu çalışmadaki dahilde işleme rejimi ifadesi dış ticaret işlemlerine mevzuat kapsamında uygulanan şartlı muafiyetler (askıya alma) ile geri ödeme sistemine ait işlem hacimlerinin toplamından oluşmaktadır (Ticaret Bakanlığı/Askıya Alma, 2021). Askıya Alma Sistemi mevzuat kapsamında gümrük vergisine muafiyet tanınan ürünlere ilişkin dış ticaret işlem hacimlerini ifade etmektedir (Ticaret Bakanlığı/Dahilde İşleme, 2021). Analizde kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu elektronik veri tabanından alınmıştır.

Tablo 10. Tanımlayıcı İstatistikler

	TIC	DIR	DK
Ortalama	-3690.269	4532.538	101.5865
Medyan	-3455.417	4860.133	104.6531
Maksimum	277.7049	7054.948	127.7438
Minimum	-8360.759	-117.1122	60.80315
Std. Sapma.	2033.495	1519.790	15.62323
Jarque-Bera İstatistiği	7.155372 (0.0279)	34.26652 (0.0000)	23.66994 (0.0000)
Gözlem Sayısı (T)	229	229	229

Tablo 10’da yer alan TİC,DİR ve DK değişkenlerinin tanımlayıcı istatistiklerine göre TİC’in ortalamasının negatif değerli ve -3690.269 olduğu, DİR’in ortalamasının pozitif değerli ve 4532.538 olduğu, DK’nın ortalamasının pozitif değerli ve 101.5865 olduğu görülmektedir. TİC’e ait en büyük değerinin 277.7049’dır ve en küçük değerinin ise -8360.759’dır. DİR’e ilişkin en büyük değerinin 7054.948’dır ve en küçük değerinin ise -117.1122’dır. DK’nın ise en büyük değerinin 127.7438 olduğu ve en küçük değerinin ise 60.80315 olduğu tespit edilmiştir. Jarque-Bera testi sonuçlarına göre, TİC, DİR ve DK’nın %5 önem düzeyinde normal dağılıma uygunluk göstermedikleri tespit edilmiştir.

Dahilde İşleme Rejimi ve döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini sınamak amacıyla aşağıdaki ekonometrik model tahmin edilmiştir:

$$TIC_t = \beta_0 + \beta_1 DİR_t + \beta_2 DK_t + \varepsilon_t, \quad t = 1, 2, \dots, T \quad (1)$$

4.2. Birim Kök Test Sonuçları

Bu çalışmada Türkiye’deki DİR ve DK’nın TİC üzerinde etkisinin olup olmadığı iki yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J eşbütünleşme testleri yardımıyla araştırılmıştır. İncelenen seriler arasında eşbütünleşme ilişkisini sınamadan önce ilgili değişkenlerin bütünleşme mertebelerinin belirlenmesine ihtiyaç vardır (Salihoğlu ve Göv, 2021: 1057). İncelenen değişkenlerin birim kök sınaması için Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992) durağanlık testi (KPSS), Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (1979, 1981) (ADF) ve iki yapısal kırılmaya izin veren Lumsdaine ve Papell (1997) (LP) birim kök testlerinden yararlanılmıştır. ADF testinin sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu, KPSS testinin sıfır hipotezi ise serinin durağan olduğunu göstermektedir.

4.2.1. ADF ve KPSS Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenlere ilişkin ADF ve KPSS birim kök testlerinin sonuçları Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. ADF ve KPSS Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişken	ADF Test istatistiği		KPSS Test istatistiği	
	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model
TİC	-2.720820 [2] (0.0720)	-2.575698 [2] (0.2919)	0.515650 [11]	0.332898 [11]
ΔTİC	-5.242298 [9] (0.0000)*	-5.316129 [9] (0.0001)*	0.103221* [1]	0.024638* [1]
DİR	-2.240378 [11] (0.1928)	-3.086496 [10] (0.1122)	1.598878 [11]	0.293832 [11]
ΔDİR	-5.183238 [10] (0.0000)*	-5.198265 [10] (0.0001)*	0.114681* [8]	0.054238* [8]
DK	0.326351 [12] (0.9792)	-1.918888 [12] (0.6412)	1.096038 [11]	0.435460 [11]
ΔDK	-6.187921 [11] (0.0000)*	-6.916331 [11] (0.0000)*	0.230991* [10]	0.020653* [10]

Not: * sırasıyla %1 önem düzeyinde durağanlığı, parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir. ADF testinde köşeli parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarıdır ve t-istatistiğine dayalı genelden özele yöntemle hesaplanmıştır. KPSS testinde ise köşeli parantez içerisindeki değerler Newey-West yöntemine göre hesaplanan bant genişliği değerleridir. KPSS testinde sabitli model için sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerler 0.739000, 0.463000 ve 0.347000’dir. Sabitli ve trendli model için sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerler 0.216000, 0.146000 ve 0.119000’dir. Bu kritik değerler Kwiatkowski vd.’nin (1992) çalışmasından alınmıştır.

Tablo 11’deki ADF birim kök ve KPSS durağanlık testlerinin sonuçlarına göre TİC, DİR ve DK değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadıkları ancak birinci fark değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

4.2.2. Lumsdaine - Papell (1997) Birim Kök Test Sonucu

LP birim kök testinin tahmin sonuçları ise Tablo 12’de verilmiştir. LP testi, trend fonksiyonun hem düzey hem eğim değişiminde iki içsel yapısal kırılmaya kadar izin vermektedir. Bu testin sıfır hipotezi yapısal kırılma olmadan serinin birim köklü olduğunu alternatif hipotezi ise iki yapısal kırılmayla altında serinin durağan olduğunu göstermektedir. Tablo 13’deki sonuçlardan görüleceği üzere TİC, DİR ve DK serilerinin düzey değerleri kullanılarak hem Model AA hem Model CC için %5 anlamlılık düzeyinde hesaplanan test istatistiklerinin mutlak değerleri kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçüktür. Dolayısıyla LP testine göre, incelenen üç serinin de düzey değerlerinin yapısal kırılma

olmadan birim köklü olduğunu varsayan sıfır hipotezi hipotezi reddedilememektedir. Buradan TİC, DİR ve DK serilerinin düzey değerlerinde birim köklü oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Analize dahil edilen tüm serilerin birinci fark değerleri kullanılarak hesaplanan hem Model AA hem Model CC için %1 anlamlılık düzeyinde hesaplanan test istatistiklerinin mutlak değerleri kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyüktür. Dolayısıyla üç serinin de birinci fark değerleri için sıfır hipotezi reddedilmektedir. Buradan TİC, DİR ve DK serilerinin birinci fark değerlerinde iki yapısal kırılmayla birlikte durağan oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 12. LP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Model AA		Model CC	
	Test İstatistiği	TB1 TB2	Test İstatistiği	TB1 TB2
TİC	-5.2337 [2]	Kasım 2014 Ocak 2018	-5.9854 [2]	Ekim 2008 Eylül 2011
Δ TİC	-16.1483 * [0]	Mayıs 2011 Ocak 2018	-16.5059 * [0]	Kasım 2014 Ocak 2018
DİR	-4.8634 [8]	Eylül 2008 Aralık 2014	-6.3206 [8]	Eylül 2008 Aralık 2014
Δ DİR	-7.8666 * [7]	Eylül 2008 Nisan 2014	-9.1930* [7]	Eylül 2008 Temmuz 2011
DK	-4.2540 [4]	Nisan 2005 Eylül 2017	-5.5734 [4]	Ağustos 2008 Ekim 2016
Δ DK	-9.0969* [4]	Aralık 2007 Eylül 2016	-9.2269 * [4]	Aralık 2007 Ekim 2010

Not: *, %1 önem düzeyinde iki yapısal kırılmayla birlikte durağanlığı göstermektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler uygun gecikme uzunluklarıdır ve t-istatistiğine dayalı genelden özele yöntemle hesaplanmıştır. Model AA için sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerler -6.7400, -6.1600 ve -5.8900'dir. Model CC için sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyindeki kritik değerler -7.1900, -6.7500 ve -6.4800'dir. Kritik değerler Ben David vd.'nin (2003) çalışmasından alınmıştır. Δ ise birinci mertebeden fark işlemcisidir. TB1 ve TB2 ise sırasıyla birinci, ikinci ve kırılma tarihlerini göstermektedir.

Analize dahil edilen serilerde yapısal kırılmanın varlığı durumunda düzey değerlerinde birim köklü olan seriler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasında, yapısal kırılmaları dikkate alan eşbütünleşme testlerinin kullanılması büyük önem arz etmektedir (Salihoğlu ve Göv, 2021).

4.3. Nedensellik Test Sonuçları

Nedensellik test sonuçları ile ilgili grafiksel ve tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki gibidir:

4.3.1. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Test Sonucu

Bu çalışmada TİC ile DİR ve DK arasındaki uzun dönemli ilişkilerin varlığını test etmek için iki içsel yapısal kırılmaya kadar izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. İncelenen serilere Hatemi-J (2008) testinin uygulanabilmesi için tüm serilerin düzey değerlerinde birim köklü olmaları ve birinci mertebeden bütünleşik olmaları koşulu aranmaktadır. Bu çalışmada kullanılan tüm birim kök testlerinin sonuçlarına göre incelenen serilerinin düzey değerlerinde birim köklü bulunması ve birinci mertebeden bütünleşik olmaları bu serilere Hatemi-J eşbütünleşme testinin uygulanabilme koşullarını sağladığını göstermektedir. Bu testte eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsayan gösteren temel hipotez, iki içsel yapısal kırılmayla birlikte eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösteren alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır. Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testinin sonuçları Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. Hatemi-J (2008) Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken: TİC				
ADF* Test İstatistiği	Kırılma Tarihleri	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
-6.986*	2008- Temmuz 2015- Mayıs	-6.928	-6.458	-6.224

Not: *, %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Kritik değerler Hatemi-J’nin (2008) çalışmasındaki Tablo 3’den alınmıştır. ADF*, Modifiye edilmiş ADF test istatistiğini ifade etmektedir.

Tablo 13’de dış ticaret dengesi bağımlı değişkeni ile Dahilde İşleme Rejimi ve döviz kuru bağımsız değişkenleri arasındaki Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testinin sonuçları görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri %1 önem düzeyindeki kritik değerlerin mutlak değerinden daha büyük olduğundan eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını varsayan temel hipotez reddedilmektedir. Dolayısıyla, dış ticaret dengesi ile Dahilde İşleme Rejimi ve döviz kuru arasındaki iki içsel yapısal kırılmayla birlikte eşbütünleşme ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'nin ihracatında büyük bir payı Avrupa Birliği ülkeleri kaplamaktadır. Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği entegrasyonu ve AB'ye üyelik müzakereleri ülkelerle yapılan ihracat ve ithalatın istisnai dönemler dışında genel olarak artmasını sağlamıştır. Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi, incelenen dönemdeki yapısal kırılmaları yakaladığı gözlemlenmiştir. Analizi yapılan dönem dikkate alındığında, 2008 Küresel krizin etkisinin dış ticarete de yansıdığı görülmektedir. AB ülkelerinin 2008 Küresel krizinin ardından krizin etkisinden kurtulamamış ve Avrupa Borç Krizi'ne girmiştir. Ekonomide yaşanan kırılganlıklar, ülkeler arasındaki dış ticaret hacimlerine de yansımıştır. 2014'de ABD merkez bankası FED'in başlattığı parasal sıkılaştırıcı politikaların da Türkiye ekonomisine yansımaları olmuştur (Uslu, 2018: 320).

4.3.2. VECM Granger Nedensellik Test Sonucu

Tablo 14'de vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik testinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 14. VECM Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı değişken / bağımsız değişken	TİC	DİR	DK
TİC	-	12.0841 (0.0005)*	0.654048 (4187)
DİR	1.585144 (2080)	-	0.036918 (8476)
DK	0.085197 (7704)	0.158374 (6907)	-

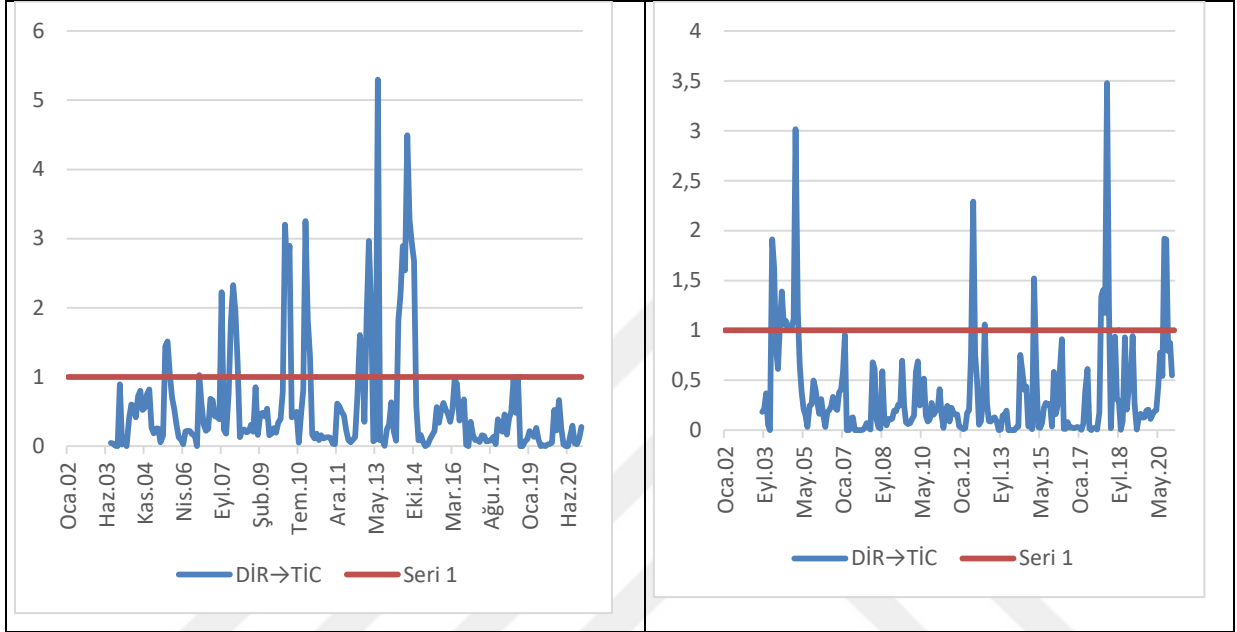
Not: *, %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. VECM: Vektör Hata Düzeltme Modeli

Buradaki sonuçlara göre kısa dönemde DİR'den TİC'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ancak DK ile TİC arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Buradan kısa dönemde DİR'in TİC'i etkilediği fakat DK'nın TİC'i etkilemediği söylenebilir.

4.3.3. Zamanla Değişen Nedensellik Test Sonucu

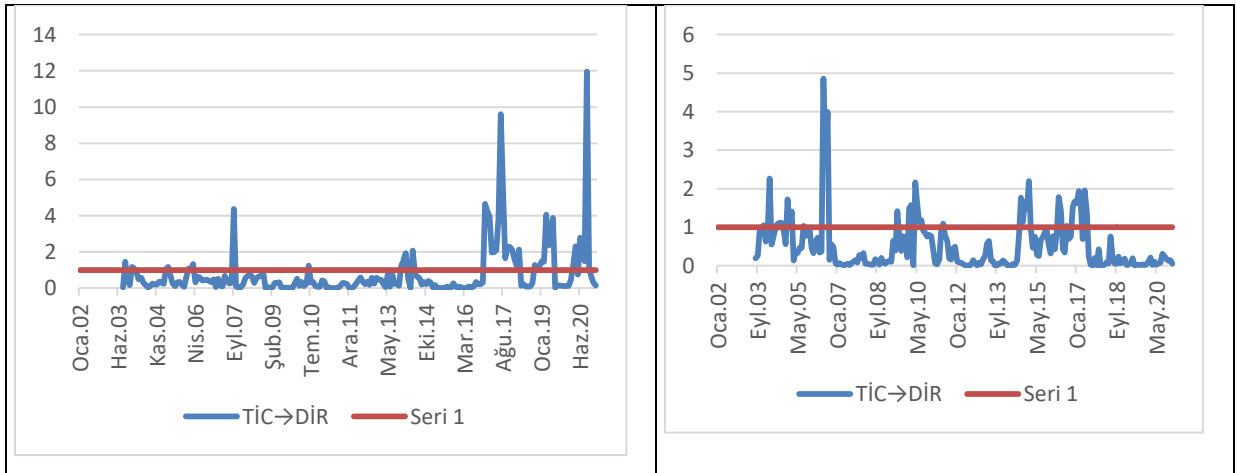
Hatemi-J (2012) zamanla değişen asimetric nedensellik testi için öncelikle analizin uygulanacağı alt örnek boyutunun belirlenmesi gerekmektedir (Yılancı ve Bozoklu, 2014: 215). Bu çalışmada asimetric nedensellik analizi 20 aydan oluşan alt örneklerle uygulanmıştır. Hesaplanan test istatistiklerinin anlamlılığını test etmek için her gözlem aralığında hesaplanan

test istatistiği 10000 bootstrap sonucunda elde edilen kritik değeriyle normalleştirilmiştir. Hesaplanan wald test istatistiklerini yorumlamak için değerler grafiğe aktarılmıştır. Elde edilen grafikte, 1 çizgisinin (Seri 1) yukarısında bulunan değerler asimetrik nedensellik ilişkisinin olduğunu gösteren alternatif hipotezin kabul edildiğini göstermektedir. Çalışmada TİC ile DİR ve DK arasındaki zamanla değişen asimetrik nedensellik test istatistikleri Şekil 9 (1a-1h)'de gösterilmiştir.

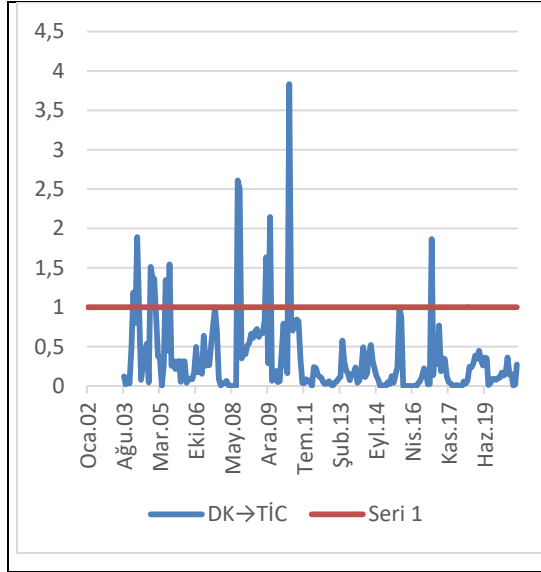
(a) DİR→TİC (Pozitif Şoklar)

(b) DİR→TİC (Negatif Şoklar)

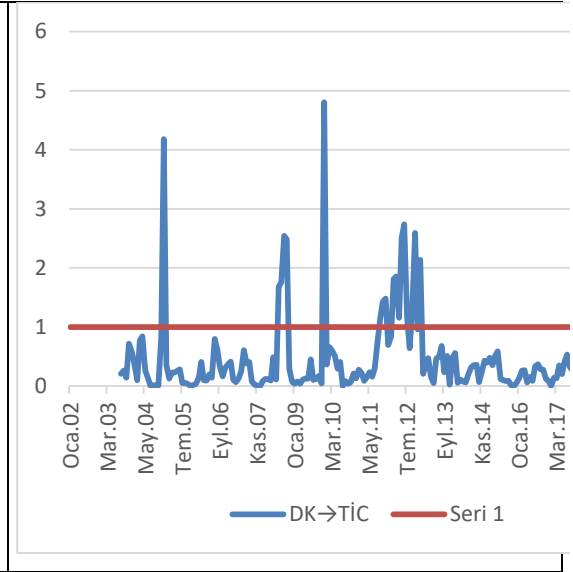

(c) TİC→DİR (Pozitif Şoklar)

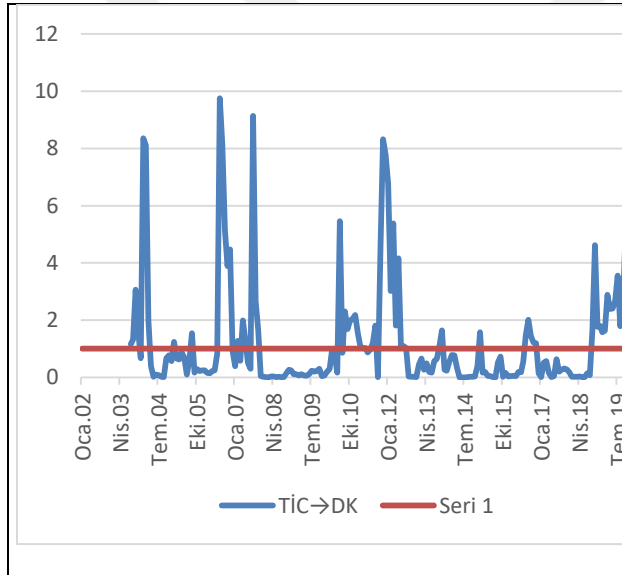
(d) TİC→DİR (Negatif Şoklar)

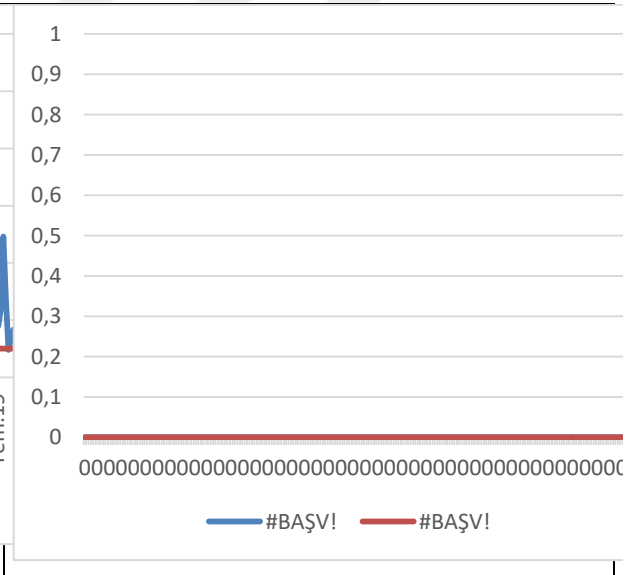
(e) DK→TİC (Pozitif Şoklar)

(f) DK→TİC (Negatif Şoklar)

(g) TİC→DK (Pozitif Şoklar)

(h) TİC→DK (Negatif Şoklar)

Şekil 9. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Testi Sonuçları

Granger ve Yoon (2002), değişkenlerin arasında yer alan ilişkinin, pozitif ve negatif şoklardan farklı gerçekleşebileceğini açıklamıştır. Bu çalışmada yer alan şoklara gösterilen tepkilerin yıllara göre değişim gösterebileceği zamanla değişen asimetrik nedensellik testi kullanılarak tespit edilmiştir. Bu tespitlere dayanarak yıllar içerisindeki değişimler piyasada olumlu-olumsuz haberlerin veya beklentilerin (küresel krizler, merkez bankası faiz kararları, FED faiz kararları, ekonomik politikalar) gerçekleşmesinin tepkimesi olarak pozitif ve negatif şokların gerçekleşmesine sebebiyet vermektedir. Analizde yer alan sonuçlara göre nedensellik ilişkisi zamanla değişmekte ve bu şokların istikrarlı olmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda DİR-TİC, TİC-DİR, TİC-DK, DK-TİC arasındaki ilişkinin yıllara

göre piyasadaki olumlu gelişme ve beklentilerden etkilenecek pozitif şoklar, olumsuz gelişme ve beklentilerden etkilenecek negatif şoklar meydana getirdiği gözlemlenmektedir. Şekil 9’da yer alan grafiklerin yıllara göre durumları aşağıda detaylı olarak açıklanmaktadır.

Şekil 9 (1a)’da Ağustos 2005-Ekim 2005, Eylül 2007-Ekim 2007, Ocak 2008, Mayıs 2008, Ocak 2010-Nisan 2010, Ekim 2010-Şubat 2011, Eylül 2012-Mayıs 2013, Haziran 2013-Temmuz 2013, Mart 2014-Aralık 2014 zaman aralıklarında DİR’in pozitif şoklarından TİC’in pozitif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin olduğu; Şekil 9 (1b)’de Ocak 2004-Mart 2004, Mayıs 2004-Nisan 2005, Haziran 2012-Eylül 2012, Ocak 2015-Nisan 2015, Aralık 2017, Haziran 2018, Temmuz 2020-Kasım 2020 dönemlerinde DİR’in negatif şoklarından TİC’in negatif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin olduğu görülmektedir. Dahilde İşleme Rejiminden, ticaret dengesine doğru Ağustos 2005-Aralık 2014 zaman aralığında pozitif şoklar dolayısıyla pozitif nedensellik ilişkisinin özellikle 2006-2014 aralığında kümelenmiştir. Grafiğe göre en büyük pozitif şokun Mayıs 2013’te gerçekleştiğine işaret etmiştir. DİR’den TİC’e negatif şokların 2004 ile 2020 zaman aralığında pozitif şoklara göre daha yaygın ve daha seyrek gerçekleştiği görülmüştür. Grafik en güçlü negatif şokun dolayısıyla negatif nedenselliğin Eylül 2018 döneminde gerçekleştiğini göstermiştir.

Şekil 9 (1c)’de TİC’in pozitif şoklarından DİR’in pozitif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin Eylül 2003-Ekim 2003, Ocak 2006-Haziran 2006, Ağustos 2007-Kasım 2007, Haziran 2010-Ağustos 2010, Aralık 2013, Şubat 2014, Nisan 2014-Haziran 2014, Aralık 2016, Nisan 2018, Kasım 2018-Ağustos 2019, Mart 2020-Haziran 2020, Temmuz 2020-Aralık 2020 zaman aralıklarında; Şekil 9 (1d)’de ise TİC’in negatif şoklarından DİR’in negatif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin Şubat 2004-Mayıs 2004, Temmuz 2004-Kasım 2004, Aralık 2004-Mart 2005, Mayıs 2006-Kasım 2006, Temmuz 2009-Eylül 2009, Ocak 2010-Mart 2010, Nisan 2010-Eylül 2010, Ağustos 2014-Nisan 2015, Mart 2016-Temmuz 2016, Ekim 2016-Ağustos 2017 zaman aralıklarında olduğu gözlemlenmiştir. Dış ticaret dengesinden Dahilde İşleme Rejimine doğru Eylül 2003-Aralık 2020 aralığında pozitif şoklar dolayısıyla pozitif nedensellik ilişkisinin özellikle 2016-2020 zaman aralığında kümelenmiştir. Grafiğe göre en büyük pozitif şokun Eylül 2020’de gerçekleştiğine işaret etmiştir. Dış ticaret dengesinden Dahilde İşleme Rejimine doğru negatif şokların 2004 ile 2017 zaman aralığında pozitif şoklara göre daha yaygın gerçekleştiği görülmüştür. Grafik en güçlü negatif şokun dolayısıyla negatif nedenselliğin Haziran 2006 döneminde gerçekleştiğini göstermiştir.

Şekil 9 (1e)'de Aralık 2003-Şubat 2004, Nisan 2004-Haziran 2004, Ekim 2004-Şubat 2005, Haziran 2005-Temmuz 2005, Eylül 2005-Ekim 2005, Temmuz 2008- Kasım 2008, Ekim 2009-Aralık 2009, Kasım 2010-Aralık 2010, Şubat 2017-Nisan 2017 zaman periyotlarında DK'nın pozitif şoklarından TİC'in pozitif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisi; Şekil 9 (1f)'de ise Kasım 2004-Şubat 2005, Temmuz 2008-Aralık 2008, Aralık 2009-Mart 2010, Eylül 2011-Ocak 2012, Şubat 2012-Ağustos 2012, Eylül 2012-Şubat 2013, Ocak 2019-Temmuz 2019 zaman periyotlarında DK'nın negatif şoklarından TİC'in negatif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu görülmektedir. Döviz kurundan dış ticaret dengesine doğru Aralık 2003-Nisan 2017 zaman aralığında pozitif şoklar dolayısıyla pozitif nedensellik ilişkisinin özellikle 2004-2010 aralığında kümelenmiştir. Grafiğe göre en büyük pozitif şokun Kasım 2010'da gerçekleştiğine işaret etmiştir. Döviz kurundan dış ticaret dengesine doğru negatif şokların 2004 ile 2019 aralığında pozitif şoklara göre daha seyrek gerçekleştiği görülmüştür. Grafik en güçlü negatif şokun dolayısıyla negatif nedenselliğin Mart 2019 döneminde gerçekleştiğini göstermiştir.

Şekil 9 (1g)'de TİC'in pozitif şoklarından DK'nın pozitif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin Ağustos 2003-Aralık 2003, Ocak 2004-Mayıs 2004, Ocak 2005-Şubat 2005, Eylül 2005-Ekim 2005, Temmuz 2006-Ocak 2007, Nisan 2007-Haziran 2007, Temmuz 2007, Kasım 2007, Haziran 2010-Ağustos 2011, Ekim 2011-Haziran 2012, Ekim 2013-Kasım 2013, Ocak 2015-Mart 2015, Temmuz 2016-Aralık 2016, Ağustos 2018-Mayıs 2020, Ekim 2020-Aralık 2020 zaman aralıklarında; Şekil 9 (1h)'de ise TİC'in negatif şoklarından DK'nın negatif şoklarına doğru asimetrik nedensellik ilişkisinin Şubat 2004-Nisan 2004, Şubat 2005-Nisan 2005, Haziran 2005-Temmuz 2005, Aralık 2006-Şubat 2007, Ekim 2007-Ocak 2008, Kasım 2009-Mart 2010, Nisan 2010-Ağustos 2010, Kasım 2016-Ocak 2017 zaman aralıklarında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dış ticaret dengesinden döviz kuruna doğru Ağustos 2003-Aralık 2020 aralığında pozitif şoklar dolayısıyla pozitif nedensellik ilişkisinin özellikle 2003-2020 zaman aralığında kümelenmiştir. Grafiğe göre en büyük pozitif şokun Kasım 2010'da gerçekleştiğine işaret etmiştir. Dış ticaret dengesinden döviz kuruna doğru negatif şokların 2004 ile 2017 zaman aralığında pozitif şoklara göre daha seyrek gerçekleştiği görülmüştür. Grafik en güçlü negatif şokun dolayısıyla negatif nedenselliğin Aralık 2009 döneminde gerçekleştiğini göstermiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde konu ile alakalı araştırma sonucu elde edilen bulgulara ve literatürde rastlanılmış bulgular ile araştırma sonuçlarının kıyaslanmasına yer verilmektedir. Ayrıca araştırma sonucu elde edilen bulgular neticesinde üretilen çeşitli öneriler araştırmanın bu bölümünde sunulmaktadır.

5.1. Sonuç

Bu çalışmada 2002:01-2021:01 dönemini kapsayan aylık verilerden yararlanılarak dış ticaret dengesi ile Dahilde İşleme Rejimi ve TÜFE bazlı reel efektif döviz kuru arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada öncelikle serilerin birim kök sınaması için KPSS durağanlık testi, ADF ve LP birim kök testleri kullanılmıştır. KPSS, ADF, LP testlerinin sonuçlarına göre, söz konusu zaman serilerinin düzey değerlerinde birim köklü oldukları, ancak birinci fark değerlerinde durağan oldukları görülmüştür. Bu doğrultuda dış ticaret dengesi ile Dahilde İşleme Rejimi ve döviz kuru arasında iki yapısal kırılmaya izin veren Hatemi-J (2008) eşbütünleşme analizinin yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Hatemi-J (2008) eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, dış ticaret dengesi ile Dahilde İşleme Rejimi ve döviz kuru arasında iki yapısal kırılma altında eş bütünleşme ilişkisinin olduğu saptanmıştır. Değişkenler arasındaki kısa dönem nedensellik ilişkisini analiz etmek için VECM'e dayalı Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kısa dönemde Dahilde İşleme Rejiminden dış ticaret dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ancak döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen bu araştırma neticesinde Dahilde İşleme Rejimi ve döviz kurunun uzun dönemde dış ticaret dengesini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yer alan bulgular incelendiğinde Türkiye'de halı sektörü üzerine yapılmış bazı araştırmaların sonucunda dış ticaret ve döviz kuru bağlamında olumlu sonuçların ortaya çıktığı ve rekabet bağlamında önemli avantajlar sağladığı görülmüştür. Bu bağlamda değerlendirildiğinde araştırmanın bulguları ile literatürde yer alan bulgular arasında farklılıklar tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen bu araştırma neticesinde kısa dönemde Dahilde İşleme Rejiminden dış ticaret dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda literatürde yer alan araştırmalar ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Utkulu ve İmer

(2009) tarafından gerçekleştirilen araştırma neticesinde de Dahilde İşleme Rejimi ile dış ticaret dengesi arasında benzer bulgulara rastlanılmıştır.

Gerçekleştirilen bu araştırma neticesinde kısa dönemli bulgular ele alındığında döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasında anlamlı nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak literatürde yer alan Akdeve ve Karagöl (2013) tarafından gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre kısa dönemde anlamlı nedensellik ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda da araştırma bulguları ile literatür bulguları arasında farklılıklar tespit edilmiştir.

5.2. Öneriler

Araştırma bulguları ve literatürde yer alan bulgular incelendiğinde elde edilen sonuçlar neticesinde firmalar, politika yapıcılar ve araştırmacılar için çeşitli öneriler üretilmiştir.

5.2.1. Firmalar İçin Öneriler

- DİR en önemli büyüme stratejileri arasında dünya ekonomilerinde uygulandığı gibi Türkiye’de de ihracat potansiyelli ekonomik büyüme stratejisi uygulanmaktadır. İhracatı teşvik etmek için kullanılan politikalar bu stratejinin başarılı gerçekleşmesi için büyük önem arz etmektedir. İhracatçıların rekabet gücüyle birlikte girdi maliyetlerinin düşük olması ihracatçı ülkeler arasında yer edinmenin ve bu yeri korumanın önemli bağlayıcılarından. Türkiye’de uygulanan ihracat potansiyelli büyüme politikasında uygulanan dahilde işleme rejimi (DİR), üreticilerine uygun hammadde ve ara malı ve bazı vergilerden muafiyet uygulayarak, dış pazarda kolayca rekabet edilmesinin önünü açan başarılı bir gümrük rejimidir. Ancak araştırma sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde özellikle kısa dönemli süreçlerde hem şirketlerin hem de ekonomi politikalarının DİR ile verimliliği artırılabilir. Bu bağlamda da şirketlerin kısa dönemli ekonomi performanslarını artırabilmelerinde DİR’i kullanmaları önerilmektedir.
- Salt ekonomik büyümeyi ve ticaret hacmini hedefleyen bir dış ticaret politikası ülke içindeki yerel dinamikleri göz ardı ettiğinden şüphesiz sosyal ve siyasi sonuçlar doğuracaktır. Ekonomik büyümenin ve sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanabilmesi güçlü bir ekonomik yapıya sahip olunmasına bağlıdır. Bu güçlü yapı ancak öz kaynakların kullanımı önerilmektedir.
- Araştırma sonucu elde edilen bulgular incelendiğinde DİR firmaların performansına pozitif etki etmektedir. Bu sebeple ihracatçı firmaların maliyet noktasında avantaj sağlamalarından dolayı DİR kullanmaları önerilmektedir.

5.2.2. Politika Yapıcılar İçin Öneriler

- Dahilde İşleme Rejimi uygulanırken dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan birisi ise yerli üreticilerin bu uygulamadan kaynaklanan zararın engellenmesidir. Yurtiçinde üretilme imkanına sahip ara malı veya hammaddenin ithal edilmesi, yerli üretici açısından olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu olumsuz sonuçların başında ise yeterli üretime ulaşamayan üreticinin istihdam eksiltme ve küçülme yoluna gitse de maliyetlerinde azalma meydana gelmediği için fiyatlarından değişiklik yapamayacaktır. Bunun yanı sıra bu rejimden faydalanan ihracatçı firmalar rekabette bir adım öne geçerek yurtiçi üreticilerle haksız rekabet içerisine girmiş olacaktır. Bu sebeple de özellikle politika yapıcılarının yönetim uygulamalarını dikkate alarak küresel piyasalar incelenerek yurt içi ve yurt dışı şartlar göz önüne alınarak politikaları geliştirmesi önerilmektedir.
- Yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucunda, ihracatçı firmalara ucuz ve kaliteli girdi imkanı sağlayan DİR, aynı zamanda maliyetlerde de iyileştirme sağlayarak firmaların uluslararası pazarda rekabetçi bir konumda olmasına fayda sağlamaktadır. Rejim sonucunda ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçların yerli üreticiyi etkilememesi adına yeterli tedbir ve politikaların yapılması sonucunda ise ihracat potansiyelli bir ekonomi stratejisinin amacına ulaşması mümkün görünmektedir. Bu sebeple ülkelerin yönetim kabiliyetleri ve kurumsal altyapılarının geliştirilerek, bölgesel ve ülkesel farklılıkları gözetenek düzenlenmeyen bir teşvik sisteminin etkin olması beklenmemelidir. Geliştirilecek teşvik sistemlerinin serbest piyasa koşullarına uyumluluğunun kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

5.2.3. Araştırmacılar İçin Öneriler

- Ülke ekonomileri açısından oldukça önemli bir yere sahip olan DİR'in farklı sektörlerle yönelik olarak incelenmesi önerilmektedir.
- Araştırmacıların özellikle firma performansı temelinde konuyu ele almaları önerilmektedir.
- Literatürde yer alan bulgular incelendiğinde rejimin ithalatı artırmada etkili olduğu ve firmalar tarafından istismar edilebileceğine dair bulgular yer almaktadır. Bu sebeple konunun farklı modeller çerçevesinde ele alınarak piyasa yapıcılara yönelik araştırmaların geliştirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdeve, E., & Karagöl, E. T. (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler ve Ülke Uygulamaları . Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 347-348.
- Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(2), 35-47.
- Altunyıldız, Z. ve Başer, F. (1999). Türkiye ve Avrupa Birliği'nde Dahilde İşleme Rejimi Uygulamaları. Dış Ticaret Dergisi, 13, 1-35.
- Apak, T. (2004). "DİR Kararı ve Tebliği ile İhracatın Devletçe Desteklenmesinin Usul ve Esasları." Mali Çözüm Dergisi 68, 1-23.
- Appleyard, Dennis R., ve J. Alfred. (1992). "Field." International Economics, USA: Richard Irwin Inc.
- Aslan, A. Ö., & Dinçer, M. Z. (2016). The Effect of Inward Processing Regime on Foreign Trade: The Case of Automotives and White Goods. İstanbul İktisat Dergisi, 70(2), 437-450.
- Atan, T. (2020). Türkiye Avrupa Topluluğu Gümrük Birliği ve Gümrük Mevzuatı, İstanbul: Gümrük Müfettişleri Derneği Yayınları.
- Atayeter, C. ve Erol, Ar. (2011), "Türkiye'de Uygulanmakta Olan İhracat Teşvikleri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 1(1), 1-26.
- Aydemir, C., ve Güneş, H. H. (2006). Merkantilizmin Ortaya Çıkışı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 5(15), 1-23.
- Aynagöz Çakmak, Ö. (2005). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama, Ege Akademik Bakış Dergisi, 5(1):65-76.
- Balassa, B. (1978), "Exports and economic growth: Further evidence", Journal of Development Economics, 5, 181-189.
- Bayraktutan, Y. (2003). Bilgi ve uluslararası ticaret teorileri. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 1(4), 175-186.
- Ben-David, D., Lumsdaine, R., Papell, D.H. (2003). Unit Root, Postwar Slowdowns and Long-Run Growth: Evidence From Two Structural Breaks. Empirical Economics, 28(2), 303-319.
- Binhan (2000), Tekstil Sektöründe Dahilde İşleme Rejimi, İTO Yayınları, İstanbul, s.55.

- Caves, R. (1999); “Spillovers From Multinationals in Developing Countries: The Mechanisms at Work,” William Davidson Institute Working Paper, No.247, Michigan: Ann Arbor.
- Cebeci, Aslıhan Kocaefe ve Mutlu Yılmaz (2013). “Dahilde İşleme Rejimi ve Türk Dış Ticareti Üzerinde Etkilerinin Analizi,” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(2). 205-224.
- Christensen, P. (1992). Driving forces, increasing returns and economic sustainability. İçinde R. Costanza (Editör), Ecological economics: The science and management of sustainability (SS. 101–128). Columbia: Columbia University Press.
- Coughlin, C. C.. ve Cartwright, P.A. (1987). An Examination of State Foreign Export Promotion and Manufacturing Exports. Journal of Regional Science. 27, 439-449.
- Çak, D. ve Çak, M. (2007). Gümrük birliği’nin getirdikleri ve götördükleri: Dış ticaret vergileri ve ihracat gelirleri analizi. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları
- Çoban, O. ve Kök, R. (2005). Türkiye Tekstil Endüstrisi ve Rekabet Gücü: AB Ülkeleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz Örneği, 1989-2001, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 228: 68-81.
- Dal, Selman (2015); “Dahilde İşleme Rejimi Kapsamında Türkiye’de Dış Ticaret ve Döviz Kuru İlişkisi,” Uzmanlık Yeterlilik Tezi, İstanbul: TCMB İletişim ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- Dale, G. (2017). Sustaining what? Scarcity, growth and the natural order in the discourse on sustainability. İçinde J. Caradonna (Editör), Routledge handbook of the history of sustainability (ss. 27–51). London: Routledge.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. Journal of the American statistical association, 74(366a), 427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. Econometrica, 49, s.1057.
- Ersungur, M., Yalman, İ.N. (2009). Bölgesel Kalkınmada İhracat Teşviklerinin Etkinliği, Sivas İlinde Bir Uygulama. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 10(1), 81-98.
- Eryüzlü, H. (2013). Dahilde işleme rejimi ve cari açık üzerindeki etkileri. İnönü University International Journal of Social Sciences, 59-69.

- Eyilcim, E. (2012). Dahilde İşleme Rejiminin Mersin'deki Boyutları, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Gençosmanoğlu, Ö. T. (2016). Dahilde İşleme Rejiminin Türkiye'de Dış Ticaret, İstihdam ve Rekabet Gücüne Etkileri. *Business & Economics Research Journal*, 83-102.
- Georgescu, George (2003). "Inward Processing Trade And The Romanian Foreign Trade", *Institute of Economic Forecasting*, 4, 112-122.
- Gökçelik, C. (2005). Gümrük rejimleri. Ankara: Ayrıntı Basımevi.
- Granger, C.W. J. (1969), "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross Spectral Methods", *Econometrica*, 37, 424-438.
- Güvenç, İ., ve Kazankaya, A. (2019). The production, foreign trade and competition power of walnuts in Turkey. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Journal of Agricultural Sciences*, 29(3), 418-424.
- Haberler, G. (1933), *The Theory of International Trade*, London: George Allen and Unwin.
- Häntschi, M., ve Huchzermeier, A. (2016). Transparency of risk for global and complex network decisions in the automotive industry. *International Journal of Production Economics*, 175, 81-95.
- Hatemi-J A. (2008). Tests for Cointegration with two Unknown Regime Shifts with an Application to Financial Market Integration. *Empirical Economics*, 35, 497–505.
- Hatemi-J, A. (2012) "Asymmetric Causality Tests with an Application", *Empirical Economics*, 43(1):447-456.
- Heckscher, E. (1919), "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income", İçinde H. S. Ellis, L. Z. Metzler (editör) 1966. *Readings in the Theory of International Trade*, London: George Allen and Unwin.
- Husted, S. ve M. Melvin (1993), "International Economics", New York: Harper Collins College Publishers..
- İyiboçkurt, M. E. (1989). Uluslararası İktisat Teorisi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayını.
- İTKİB. (2020, Mayıs 10). Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Anlaşmaları. Ağustos 10, 2021 tarihinde İTKİB: <https://www.itkib.org.tr/tr/bilgi-merkezi-dis-ticaret-ihracat-rehberi-dto-anlasmalari.html> adresinden alındı
- Kathuria, J. (1994). Export Incentives: The Impact of Exchange Rates. Mimeo: World Bank.
- Kaya (2011), Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009) Türkiye'nin Avrupa Birliği İle Dış Ticaretinin Ülke Ve Fasıllı Bazlı Yoğunlaşma Analizi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi, 40-42.

- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). "Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root". Journal of Econometrics. 54(1-3), 159-178.
- Lumsdaine, R. L. ve Papell, D. H. (1997). Multiple Trend Breaks and The Unit Root Hypothesis. The Review of Economics and Statistics, 79(2), 212- 218.
- Marshall A. (1922), Money, Credit and Commerce, NY: Macmillan.
- Mevzuat. (2014, Nisan 24). Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği. Ekim 10, 2021 tarihinde Mevzuat: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19631&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- MUN, T. (2013). "Thomas Mun is the best-known and most respected member of a group of seventeenth-century British merchant-economists called "the mercantilists." This group proposed that England run trade surpluses in order to accumulate gold and prosper economically. As set forth by Mun ([1664] 1954, p. 125)." Fifty Major Economists. NY: Penguin.
- NURAL (1996), Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri, Gümrük Kontrolörleri Derneği Yayını, Yayın No: 7, İstanbul, s.17.
- NURAL, AKÇİN; (1996), Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri, Gümrük Kontrolörleri Derneği Yayını, Yayın No: 7, İstanbul, s.12.
- OAİB. (2019, Ocak 10). Dahilde İşleme Rejimi (DİR) Otomasyon Sistemi. Ekim 17, 2021 tarihinde OAİB: <https://www.oaib.org.tr/> adresinden alındı
- Parlakay, O., ve Sinan, D. U. R. U. (2017). Türkiye’de işlenmiş tarım ürünleri dış ticaretinde dâhilde işleme rejiminin etkilerinin trend analizi yöntemiyle incelenmesi. Harran Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi, 21(1), 67-72.
- Resmi Gazete (2005, Mayıs 10), 25709 sayılı Resmi Gazetede Yayımlanan 2005/8391 sayılı Dahilde İşleme Rejim Kararı
- Resmi Gazete. (2001, Eylül 10). Dahilde İşlem. Ekim 5, 2021 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/09/20010922.htm> adresinden alındı
- Resmi Gazete. (2006, Aralık 23). Dahilde İşleme Rejimi. Ağustos 20, 2021 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/12/20061220-23.htm> adresinden alındı
- Resmi Gazete. (2020, Mayıs 10). Dahilde İşleme Rejimi Tebliği. Ekim 10, 2021 tarihinde Resmi Gazete: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10868&MevzuatTur=9&MevzuatTertip=5> adresinden alındı
- Raworth, K. (2017). Doughnut economics: Seven ways to think like a 21st-century economist. NY: Random House.

- Ricardo, D. (1971), *Principles of Political Economy and Taxation*, Ed. R.M. Hartwell, GB: Penguin Books.
- Salihoğlu, E. ve Göv, A. (2021). Dijital Emtia Olarak Bitcoin'e Yatırım Portföyünde Yer Verilmeli mi? Bitcoin'in Altın, Gümüş ve Petrol Fiyatları ile İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 6(16), 538-554.
- Selen, U. (2005), Dış Ticaret Yardım Unsuru Olarak Dahilde İşleme Rejimi: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 35, 37-53.
- Seyidoğlu, H. (2003), *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Yayınları.
- Smith, A. (1776). *Milletlerin zenginliği*. İstanbul: Uçar Yayıncılık.
- Stock, J.H. ve Watson, M.W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Stolper W. F. ve P. Samuelson (1941), *Protection and Real Wages*, H. S. Ellis, L. Z. Metzler (eds) 1966. *Readings in the Theory of International Trade*, London: George Allen and Unwin.
- Şenol, C. (2009); "Dahilde İşleme Rejiminin İhracat Üzerine Etkileri ile Tekstil ve Hazır Giyim Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme," Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şenol, C. (2007), "Türkiye'nin İhracatı Üzerine Bir Değerlendirme", *Gümrük Dünyası Dergisi*, Gümrük Kontrolörleri Derneği Yayını, 54, 22-37.
- Şişman, G. (2017). Tax Advantages and Violations in the Internal Processing Regime. *Journal of Current Researches on Sciences (Jocress)*, 7(4), 265-282.
- Şubasat, T. (2010). Cari Açık Nedir? Doğurduğu Riskler Nelerdir?. *Küresel Kriz Çerçevesinde Türkiye'nin Cari Açık Sorunsalı*, Editör: Turan ŞUBASAT, Hakan YETKİNER, Efil Yayınevi, 1.
- Takım, A. ve Ersungur, Ş. M. (2010). Dahilde işleme rejimi: ihracat ve ithalat üzerindeki etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 289-305.
- Tekin, Ü. E. Ve Tekin, A. (2017). "Gümrük İşlemleri", Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tekin, Ü. E. (2017). Dâhilde İşleme Rejimi'nin İhracat ve İthalat Üzerine Etkileri (1996-2016). *International Journal of Academic Value Studies*, 3(16), 192-206.
- Thorbecke, W. ve Smith, G. (2008), How would an Appreciation of the RMB and other East Asian Currencies Effect China's Exports?. *Review of International Economics*, 18(1), 95-108.

- Ticaret Bakanlığı. (2021, Aralık 28). Dahilde İşleme Rejimi. Aralık 28, 2021 tarihinde Ticaret Bakanlığı: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/dahilde-isleme-rejimi> adresinden alındı
- Ticaret Bakanlığı (2019), Dahilde İşleme Rejimi. Aralık 28, 2021 tarihinde Ticaret Bakanlığı: <https://ticaret.gov.tr/ihracat/mevzuat/dahilde-isleme-rejimi> adresinden alındı
- Tunç, H. (2004) Uluslararası Ticaret, Para ve Finans, İstanbul: Alfa Yayınları.
- UİB. (2020, Mayıs 10). "Dahilde İşleme İzin Belgesi" Almak Veya Kapatmak İçin Gerekli Belgeler. Ekim 22, 2021 tarihinde UİB: <https://uib.org.tr/tr/ihracat-ihracat-rehberi-dahilde-ve-haricte-isleme-rejimi-dahilde-isleme-rejimi-gerekli-evraklar.html> adresinden alındı
- Ural, akçin; (1996), Ekonomik Etkili Gümrük Rejimleri, Gümrük Kontrolörleri Derneği Yayını, 7(6), 145-168.
- Utkulu, Utku ve Hayriye İmer (2009), "Türk Tekstil ve Konfeksiyon Sektörünün Avrupa Birliği Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü Karşısındaki Rekabet Gücünün Alt Sektörler Düzeyinde Ölçülmesi", Rekabet Dergisi, 36, 3-43
- Ünsal, Erdal M. (2005). Uluslararası iktisat: teori, politika ve açık ekonomi makro iktisadı. İstanbul: İmaj Yayıncılık.
- Xing, Y. (2012), Processing Trade, Exchange Rates and China's Bilateral Trade Balances. The Journal of Asian Economics, 23, 540–547
- Yılcı, V. Ve Bozoklu, Ş. (2014), "Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi", Ege Akademik Bakış, 14(2), 201-217.
- Yılmaz, Ş. E. (1992), Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Yolsal, H. (2012). Mevsimsel Düzeltmede Kullanılan İstatistikî Yöntemler Üzerine Bir İnceleme-An Analyse On Statistical Methods Which Are Used For Seasonal Adjustment. Öneri Dergisi, 9(33), 245-257.